SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

KUR'AN-I KERİM'E GÖRE ÖLÜM VE SONRASI

Yüksek Lisans Tezi

Abdulvahap SÖNMEZ

Sivas
Ocak 2020

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

KUR'AN'I KERİM-E GÖRE ÖLÜM VE SONRASI

Yüksek Lisans Tezi

Abdulvahap SÖNMEZ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Talip ÖZDEŞ

Sivas
Ocak 2020

KABUL VE ONAY

Üniversite:	**: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi**
Enstitü	**: Sosyal Bilimler Enstitüsü**
Ana Bilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Tezin Başlığı	**: Kur'an-ı Kerim'e Göre Ölüm ve Sonrası**
Savunma Tarihi	**: 06.12.2019**
Danışmanı	**: Prof. Dr. Talip ÖZDEŞ**

	Unvanı - Adı Soyadı	**İmza**
Jüri Başkanı	**: Prof. Dr. Talip ÖZDEŞ**	
Üye	**: Prof. Dr. Ömer ASLAN**	
Üye	**: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ALTUNTAŞ**	

Oy Birliği ☒

Oy Çokluğu ☐

Abdulvahap SÖNMEZ tarafından hazırlanan "Kur'an-ı Kerim'e Göre Ölüm ve Sonrası" başlıklı tez, kabul edilmiştir. ..../..../.....

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

06.01../ 2020

Abdulvahap SÖNMEZ

ÖNSÖZ

Ölüm her canlının mutlaka tadacağı kaçınılmaz bir gerçektir. Ancak yeryüzünde, diğer canlılardan farklı olarak hayatın son bulacağını düşünebilen ve ölümü anlamlandırmaya çalışan tek canlı insandır. İnsanoğlu ilk çağlardan beri ölümü anlamlandırmaya çalışmış ve bu minvalde çeşitli düşünceler üretmiştir. İnsanlar kendi düşüncesi, kimliği, içinde bulunduğu ortama göre ölümü tanımaya ve anlamaya çalışır. Bazı insanlar ölümü kabullenirken, bazısı ölümsüz olmanın yollarını aramakta ve ölümü bir türlü kabullenememektedir.

Ölümün bu kadar zor anlaşılmasının en önemli sebebi metafizik bir olay olması ve tecrübe edilmesinin imkansız olmasından kaynaklanmaktadır. Deney ve gözlem yoluyla araştırılamayan, bilimsel bir test uygulanamayan ölüm olgusu Kur'an-ı Kerim'den hareketle incelendiği zaman daha sağlıklı sonuçlar elde edileceği kanaatindeyiz.

Biz bu çalışmamızda önce bir bütün olarak insanı ele alıp, ölüm karşısındaki tutumunu, davranışlarını, ölüm anında yaşanacaklar ve ölüm sonrasını Kur'an-ı Kerim'e göre anlatmaya ve anlamlandırmaya çalıştık. İnsanın hayatındaki en önemli hadiselerden birisi olan ölüm, hakkında birçok ihtilafın ve tartışmanın bulunduğu konulardan birisidir. Bu konuda verilen bilgiler eskiden olduğu gibi gelecekte de yazılmaya devam edecektir. Kur'an-ı Kerim'e göre ölüm olgusunu imkanlar ölçüsünde incelemeye çalıştık.

Çalışmamızda, konu seçiminden başlayarak sonuna kadar bizi hep cesaretlendiren, yardımlarını ve hoşgörüsünü bizden esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Talip Özdeş'e ve özellikle çalışmamızı okuyup değerli tenkitleri ile çalışmamın olgunlaşmasına katkıda bulunan Prof. Dr. Metin Özdemir'e, bizden ilgi ve alakalarını esirgemeyen Prof. Dr. Ömer Faruk Yavuz'a, Prof. Dr. Hasan Keskin'e, Prof. Dr. Ömer Aslan ve diğer hocalarıma, tezimi okuyup olumlu eleştirileriyle katkıda bulunan arkadaşlarım Mücahit Çetinkaya ve Emrullah Zorlu'ya manevi destekleriyle sürekli beni yüreklendiren babama teşekkür ederim.

Abdulvahap SÖNMEZ

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER i
KISALTMALAR v
ÖZET vii
ABSTRACT ix
GİRİŞ 1
BİRİNCİ BÖLÜM 3
1. İNSAN VE ÖLÜM GERÇEĞİ 3
1.1. İnsan ve İnsan Varlığının Boyutları 3
1.1.1. İnsan ve İnsanın Yaratılışı 3
1.1.1.1. İnsan Kavramı 3
1.1.1.2. İnsanın Yaratılışı 3
1.1.1.3. İnsanın Yaratılış Amacı 5
1.2. İnsan Varlığının Boyutları 8
1.2.1. Fizyolojik ve Biyolojik Boyut 8
1.2.2. Ruhsal Boyut 10
1.2.3. Psikolojik Boyut 15
1.2.3.1. İnsanın Bazı Temel Duyguları 17
1.2.3.1.1. İman Duygusu 17
1.2.3.1.2. Sevgi Duygusu 18
1.2.3.1.3. Korku Duygusu 22
1.2.4. Sosyolojik Boyut 25
1.3. Ölüm Karşısında İnsan 27
1.3.1. Ölüme İlişkin Duygu ve Tutumlar 27
1.3.2. Ölüm Kaygısı ve Korkusu 27
1.3.3. Ölümsüz Olma İsteği 29
1.3.4. Ölümü Gizleme ve Bastırma İsteği 32
1.3.5. Ölüme Meydan Okuma isteği 33
1.3.6. Ölümü İsteme 34
1.3.7. Ölümü Kabullenme 35
1.4. Sevdiği Kimselerin Ölümüne İlişkin İnsanın Tutumu 36

1.4.1. Yas Tutma 36
1.4.2. İnkâr 38
1.4.3. Karışıklık 39
1.4.4. Suçluluk 39
1.4.5. Kızgınlık 39
1.4.6. Pazarlık 40
1.4.7. Depresyon 40
1.4.8. Kabullenme 41
1.5. Ölümcül Hastaların Ölüme İlişkin Tutumları 41
1.5.1. İnkâr ve Yadsıma 41
1.5.2.Kızgınlık 42
1.5.3. Pazarlık 43
1.5.4. Depresyon 44
1.5.5. Kabullenme 44
1.6. Ölüm Karşısında Müslüman'ın Tutumu Nasıl Olmalı? 45
1.6.1. Ölümü Hatırlamak 45
1.6.2. Ölümü Temenni Etmemek 47
1.6.3. Ölüme Sabır Göstermek 51
İKİNCİ BÖLÜM 53
2.ÖLÜM VE SONRASI 53
2.1. Ölüm Hâdisesi 53
2.1.1. Ölüm Anı (Hayatın Sona Ermesi) 53
2.1.2. Canın (Ruhun) Kabzedilmesi 59
2.1.3. Ölümün Temsili Anlatımı 62
2.2. Kabir Hayatı 64
2.2.1. Kabir Algısı 64
2.2.2. Berzah Âlemi 66
2.2.3. Kabir Hayatına Delalet Ettiği Yönünde Tevil Edilen Ayetlerin İncelenmesi 67
2.2.3.1. Kabir Suali 67
2.2.3.2. Kabir Azabı 70
2.2.3.3. Kabir Nimeti 74

2.3. Kıyamet ve Tekrar Diriliş 75
2.3.1. Kıyamet ve Kıyametin Kopması 75
2.3.1.1. Kıyamet İle İlgili Bazı Kavramlar 75
2.3.1.2. Kıyametin Kopması 79
2.3.1.3. Kıyametin Evren Üzerindeki Etkisi 80
2.3.1.4. Kıyametin İnsan Üzerindeki Etkileri 82
2.3.2. Tekrar Diriliş 85
2.4. Ahiret Hayatının Evreleri 87
2.4.1. Haşr (Toplanma) 87
2.4.2. Hesap 90
2.4.2.1. Mizan 94
2.4.2.2. Amel Defteri 96
2.4.2.3. A‘râf 97
2.4.3. Karşılık (Cennet- Cehennem) 99
2.4.3.1. Cennet 101
2.4.3.1.1. Cennetin Makamları 101
2.4.3.1.2. Ödül Olarak Cennet 104
2.4.3.2. Cehennem 106
2.4.3.2.1. Cehennemin Tabakaları 106
2.4.3.2.2. Ceza Olarak Cehennem 108
SONUÇ 111
KAYNAKÇA 115
ÖZ GEÇMİŞ 123

KISALTMALAR

as. : Aleyhisselam

AÜİFD. : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.

bin, b . : Oğlu

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

DİA. : Diyanet İslam Ansiklopedisi

DİB. :Diyanet İşleri Başkanlığı

EÜİFD : Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

Hz. : Hazreti

Haz. : Hazırlayan

s. : Sayfa

S. : Sayı

ts. : Tarihsiz.

Yay. : Yayınevi, Yayınları

TDK. : Türk Dil Kurumu

UÜİFD. : Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

vb. : ve benzer(ler)i

yy. : Yüzyıl

ÖZET

İnsanlık her zaman ve her yerde ölümü düşünmüş, anlamaya ve anlamlandırmaya çalışmıştır. Ölümün tecrübe edilemez ve bilimsel tetkikler ile denenemez olması konuyu karmaşıklaştırmakta bu yüzden birtakım spekülasyonlara yol açmaktadır. Bu konuyu aydınlatmak ve birtakım tartışmaları ortadan kaldırmak ancak Kur'an-ı Kerim perspektifinden konuya bakmakla mümkün ile olacağı kanaatinde olduğumuz için çalışmamızı "Kur'an-ı Kerim'e Göre Ölüm ve Sonrası" olarak belirledik. Çalışmamız iki ana bölümden oluşmaktadır.

Önce genel olarak insanı ve insan fenomenini inceledik çünkü ölümü anlamak için öncelikle insanı anlamak gerektiği kanaatindeyiz. Sonra insanın ölüm karşısındaki davranışlarını ve ölüm karşısındaki çaresizliğini izah etmeye çalıştık. Daha sonra ölümün gerçekleşmesi ve sonrasında yaşanan hadiseler ile ilgili konuları inceleyerek çalışmamızı tamamladık.

Anahtar Kelimeler; İnsan, Ölüm, Kabir, Kıyamet, Ahiret

ABSTRACT

Human has always thought, understood and tried to understand death in every age. The fact that death cannot be experienced and cannot be investigated by scientific researches this makes the subject complicated and causes some speculations. Since we think that only Qur'anic perspective can shed some light on this subject and heal some kind of breaches we choose our topic as " Death and life after death according to The Holy Qur'an". Our work consists of two main section.

Firstly we investigate the man and human phenomenon by and large(in general). Because we consider that if we want to understand death, we should comprehend the man first. Then we try to explain the attitudes, manners, behaviours and the desperation of humanbeing in the presence of death. After analyzing some kind of issues like the realization of death and incidents after death we completed our subject.

Key words: Human, Death, Grave, Doomsday, Hereafter

GİRİŞ

Her canlının kaçınılmaz sonu olan ölüm[1] konusu, birçok bilim dalında araştırılmış tanımlanmış ve anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Tarih boyunca birçok dinde ve öğretide ölüm hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Ölüm olgusu, içinde yaşadığımız 21.yy. da dahi birçok filozofun ve bilim insanının gündemini meşgul etmiştir ve bu konu insanlık tarihi boyunca güncelliğini korumuştur. Ölümle ilgili yaklaşımlar birçok düşünce ve inancın problematiği olduğu gibi gelecek çağları da birçok bilinemez yönüyle meşgul edecektir. İnsanın ölüm karşısındaki tutumu kişiden kişiye, toplumdan topluma, farklılık gösterir. Kuşkusuz, İslam dininin de gerek inananlarının çokluğu, tarih boyunca bir çok mezhep, düşünce ekolleri ve felsefi doktrinlere kaynaklık etmesi bakımından Kur'an'da ölüm olgusuna nasıl yaklaşıldığı önem arz etmektedir. Tezimizin ana problematiğini bu tümel oluşturmaktadır. Bununla birlikte ölümle ilgili ve ilintili olan ölüm fenomeni, kabir hayatı, kıyamet, hesap, mahşer, ceza (karşılık) gibi konular da ölümle ilişkisi açısından, tezin diğer tikel problematiklerini oluşturacaktır.

İnsanlar ölüm karşısında ilk başta bir kabullenememe ve şok olma gibi durumla karşılaşır fakat sonrasında durumu kabullenip yaşantısına adapte olur. Ancak bu konuda yeterli bilgi ve donanıma sahip değil ise ölüm karşısında savrulup psikolojisi bozulabilir. Kur'an-ı Kerim ölüm konusunda insanları uyarmakta ve psikolojik olarak insanı ölüm ve sonrasına hazırlamaktadır. Ölüm bir zorluktur fakat Allah bu zorluğun üstesinden gelebilecek gücü insana vermiştir.[2] Mü'min olan kimsenin ölüm karşısında nasıl bir tavır takınması gerektiği İslam kaynaklarında açıklanmıştır.

Araştırmamızın birinci bölümünde insanı ve insanın boyutlarını, Kur'an'da insanı tanıtan ve anlatan ayetlerden hareketle incelemeye çalıştık. Ayrıca psikolog ve sosyologların düşüncelerini, İslam mütefekkirlerinin yaklaşımlarını göz önünde bulundurduk. Aynı zamanda ikinci bölümde, ölümün gerçekleşme anı, kıyamet, kıyametin etkileri, ahiret sahneleri, konularını Kur'an-ı Kerim'e göre incelemeye

[1] 'Ankebût, 29/57.
[2] Beled, 90/4.

çalıştık. Ana kaynak olarak Kur'an-ı Kerim'i kullandık ayrıca bu konudaki hadislerden, tefsir ve şerhlerinden faydalandık.

Çalışmamızın hedefi bu konuyu Kur'an-ı Kerim'e göre aydınlatmaya çalışmak ve aynı zamanda Kur'an-ı Kerim'in anlaşılmasına katkı sunmaktır. İnsanın ölüm konusunu anlamlandırması hayatı niçin yaşadığını ve dolayısıyla insanın kendisini anlamasına katkı sunacaktır. Çalışmamızın bu anlamda faydalı olacağı kanaatindeyiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İNSAN VE ÖLÜM GERÇEĞİ

1.1. İnsan ve İnsan Varlığının Boyutları

1.1.1. İnsan ve İnsanın Yaratılışı

1.1.1.1. İnsan Kavramı

Arapça bir kelime olan insan kelimesinin aslının "insiyan" olduğu söylenmektedir, "insiyan" kelimesindeki "ya" harfinin hazf edilmesiyle "insan" olmuştur. Onun da "ins" kökünden türediği kadın ve erkek tüm fertleri kapsayacak şekilde "beşer, âdemoğlu" gibi anlamlara geldiği ifade edilir. Bu kelimenin "unutmak" anlamındaki "nisyan" ile de bağlantısı vardır. Ayrıca insan "enese" kelimesi ile irtibatlı olarak vahşetin zıddı, alışmak, evcilleşmek, uyum sağlamak, sakinleşmek, ülfet gibi anlamlara da gelmektedir. Yine "göz bebeği" anlamında "insanu'l-ayn" tabiri insan ile irtibatlandırılmıştır.[3] İnsanın insan olarak adlandırılmasının sebeplerinden birisi de insanların birbiri ile ilişki kurmasıdır.[4]

Genel olarak tarif edilecek olursa İnsan; tek başına yaşaması mümkün olmayan, bu yönüyle sadece hem cinsiyle değil, hiç bir şeyi yadırgamadan tüm varlık alemiyle kaynaşabilen, birlikte yaşamaya en uygun sevecen, cana yakın, arkadaş, zararsız, edep, merhamet ve vicdan sahibi, akıllı, şuurlu, düşünen ve konuşup gülen bir varlıktır diyebiliriz.[5]

1.1.1.2. İnsanın Yaratılışı

Kur'an-ı Kerim birçok konuda olduğu gibi hayat ve canlılar, insanın yaratılışı ve orijini konusunda kendine özgü bir üslupla temel olabilecek bazı bilgileri sunmuş, yaratılışa ve ondaki mükemmelliğe dikkat çekmiştir. İnsanın yaratılışı Kur'an da

---

[3] Ebu'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrem İbn Manzûr, *Lisanü'l-´Arap,* Dâru Sâdır, Beyrut, 1990, C. VI, s. 10.

[4] Hüseyin b. Muhammed er-Râğıb el-Isfahânî, *Müfredâtü Elfâzi'l Kur'an,* Dâru'ş-Şâmiye, Beyrut, 1997, s. 94.

[5] Ömer Aslan, Kur'an'a Göre İnsan- Beşer Farkı, *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Elmi Mecmuası,* Bakü, 2006, s. 51.

dikkatleri üzerine çekecek bir tarzda ifade edilir. Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de her diri şeyi sudan yarattığını ifade ederek[6] canlılığın ortaya çıkması için suyun önemine dikkat çekmiştir. Kur'an-ı Kerim insanın yaratılışından bahsederken daha çok safhalar ve insanın maddesinin özüne işaret etmektedir. İnsanın yaratılışından bahseden ayetlerde iki tür yaratılıştan söz etmektedir. Bu yaratılış türleri, Hz. Âdem özelin de insan türünün topraktan ve su ile karışık çamurdan yaratılma ve anne karnında sudan yaratılma şeklindedir.[7] Bu iki yaratılış türünün de safhaları Kur'an-ı Kerim'de anlatılmaktadır.[8]

İnsan türünün (topraktan) yaratılış evreleri;

1- Toprak (turâb) ; İnsanın yaratılışındaki ilk madde topraktır.[9]

2- Toprak ve suyun geçirmiş olduğu evreler; Toprak hava ve su ile etkileşimi sonucu bazı evreler geçirmiştir.[10] Çamur (tîn), yapışkan cıvık çamur (tîn lâzib), özlü balçık (hamein mesnûn),çamurdan süzülmüş bir öz (sülâletin min tîn),kuru çamur (salsâl) ve biçimlenmiş kuru çamur (salsâlin ke'l-fehhâr).[11] Görüldüğü gibi insanoğlu yeryüzünün ihtiva ettiği elementleri kendisinde taşır. Fakat bu çamurun içindeki elementlerin bilinmesine rağmen nasıl ilk organik hayat şekline geldiği bilinmemektedir.[12]

3- Ruhun üflenmesi evresi; Allah insana kendi ruhundan üflemiştir[13] ve bu evre ile insanın yaratılışı tamamlanmıştır.

İnsan türünün (anne karnındaki) yaratılış evreleri;

1-İnsan sudan yaratılmıştır.[14]

2- Su ile karışık elementlerin oluşturduğu canlı hayat formunun geçirmiş olduğu evreler; İnsan atılmış bir sudan yaratılmıştır. O su bel ve göğüs kafesi

---

[6] Nisâ, 4/1.
[7] Mü'min, 40/67.
[8] Fâtır, 35/1; Mü'minûn, 23/12-15; Secde, 32/7-9.
[9] Rûm, 30/20; Hac, 22/5; Âl-i 'İmrân, 3/59.
[10] Şaban Ali Düzgün, *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan* , Otto Yay. Ankara, 2016, s. 29.
[11] İsmail Taşpınar, "İslama Göre İnsanın Yaratılışı ve Yaratılış Gayesi", *Tanrı ile İnsan Arasındaki İlişki Konulu Sempozyum,* İstanbul, 2004, s. 2.
[12] Talip Özdeş, *İslam'ın Evrenselliği*, Fecr Yay., Ankara, 2008, s. 44.
[13] Sâd, 38/72.
[14] Târık, 86/6.

arasından çıkar.[15] Nutfe (sperma- döllenmiş yumurta)[16], katışık bir nutfe (nutfetün emşâc) olarak geçmektedir.[17] Sonra rahim duvarına yapışan nesne, rahme asılıp beslenen şey (alaka)[18], sonra şekilsiz bir çiğnem et (mudğa), sonra iskelet ve kas sisteminin oluşması aşaması vardır.[19] Bütün bu evrelerden sonra insan mükemmel bir organizmaya dönüşür.[20]

1.1.1.3. İnsanın Yaratılış Amacı

Allah'ın insana verdiği en büyük değer ona hitap etmesidir. Bunun yanında bu hitabı anlayabilecek ve bu hitabın gereklerini yerine getirebilecek yetilerle insanı donatmıştır. Düşünce yeteneği, akıl ve irade verilmesi bunların temel olanlarıdır. Allah'ın en güzel ve kusursuz bir şekilde yarattığı[21], yeryüzünde halife kıldığı[22] ve yaratılış hiyerarşisinde en üst mertebeye yerleştirdiği insan, bu özel konumu sebebiyle pek çok hak sahibi olduğu gibi pek çok sorumluluk ve yükümlülüğü de yerine getirmekle sorumlu kılınmıştır. Böylesine mükemmel bir yaratılışa sahip olan insanın başıboş yaratılmadığını yüce Allah şu ayetlerle açıklamaktadır.

"Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"[23]; "İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır?"[24]

Bu ayetlerde de görüldüğü üzere insan bu dünyada sorumluluk sahibidir. Hatta dünyada sorumluluk sahibi olan tek varlık insandır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de; "Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yüklendi. Kuşkusuz insan çok zalim, çok bilgisizdir."[25] ayeti bu gerçeği apaçık ortaya koymaktadır.

İnsana yüklenen hak ve sorumluluklar işlenirken bu konu farklı boyutlarda (Allah'a karşı sorumluluk, kendine karşı sorumluluk, insanlara karşı sorumluluklar gibi) işlenebilir. Burada genel olarak insanın hak ve sorumluluğundan bahsetmek

---

[15] Târık, 86/7.
[16] Necm, 45-46; Fâtır, 35/11.
[17] İnsân, 76/2.
[18] Alak, 96/2.
[19] Mü'minûn, 23/12.
[20] İlhan Kutluer, "İnsan", *DİA,* İstanbul, 2008, C. XXXV, s. 197-199.
[21] Tin, 95/4.
[22] Bakara, 2/30.
[23] Mü'minûn, 23/115.
[24] Kıyâme, 75/36.
[25] Ahzâb, 33/72.

istiyoruz. Genel olarak konuyu ele aldığımız zaman insanın en temel sorumluluklarından birisinin "dinlemek" ve "sözün en güzeline uymak" olduğunu görüyoruz. "…Söylenenleri dinleyip de sözün en güzeline uyanları müjdele!"[26] ayeti de bunu destekler niteliktedir. Çünkü insan kim olduğunu, ne olduğunu, niçin yaratıldığını, anlayıp dinlemeden kulluğunun gereğini yerine getiremez. "Dinleme" sorumluluğun teorik boyutu "uyma" da pratik boyutudur diyebiliriz.[27] İşte insan bu dinleme boyutundan sonra kendini tanır anlamlandırır ve konumlandırır.

İnsan kendini tanıdığı ve anlamlandırdığı zaman bu dünyadaki görevinin Allah'a kulluk yapmak olduğunu bilir ve anlar. Yüce Allah'ın "Ben cinleri ve insanları, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım."[28] ayetinden de anlaşıldığı üzere açık bir şekilde insanın yaratılış amacının kulluk olduğu açıklanmaktadır. Kulluk yapmanın da birinci şartı Allah'ın emir ve nehiylerini iyi bilmekten geçmektedir.

"De ki: (Ey insanlar!) "Kulluğunuz ve niyazınız olmasa Allah size ne diye değer versin!..."[29]

Allah katında değerli olmanın en önemli şartlarından birisinin, kulluk, ibadet ve dua olduğunu bu ayetten açık bir şekilde anlayabiliriz.

İnsanın bu dünyaya geliş amaçlarından birisinin de imtihan olduğunu yine Kur'an-ı Kerim'in ifadelerinden anlamaktayız. İnsan kendisini, dünya hayatını, ahireti ve ölümü ancak bu şekilde anlamlandırabilir.

"Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu deneyerek göstermek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur. O, güçlüdür, çok bağışlayıcıdır."[30]

Allah insanı bu dünyaya gönderirken aynı zamanda halife olarak gönderildiğini söylemektedir. Sözlükte "Arkada olmak birinin arkasından gelmek yerine geçmek" anlamında (h-l-f) kökünden türeyen halife kelimesi; bir kimsenin

---

[26] Zümer, 39/18.
[27] Hülya Alper, Kuran'a göre İnsanın Temel Sorumluluğu: Dinlemek ve Sözün en güzeline uymak, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 2010. Ankara, s. 220.
[28] Zâriyât, 51/56.
[29] Furkân, 25/77.
[30] Mülk, 67/2; İnsân, 76/2; Enbiyâ, 21/35; Bakara, 2/155; Muhammed, 47/31; Âl-i 'İmrân, 2/186; Ankebût, 29/3; Hûd, 11/7.

diğerinin arkasından gelerek onun işini görmesi, onu temsil etmesi, onun görevini devam ettirmesi anlamına gelmektedir.[31]

"Hani rabbin meleklere, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti. Onlar, "Biz seni övgü ile tenzih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?" dediler. Allah "Şüphe yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim" buyurdu."[32]

"Ey Davud! Biz seni yeryüzünde halife yaptık; onun için insanlar arasında adaletle hükmet; nefsin isteklerine uyma, nefsin seni Allah yolundan saptırır. Kuşkusuz, Allah yolundan sapanlara, hesap verme gününü unutmaları yüzünden çok ağır bir azap vardır."[33]

Bu iki ayetten anlaşıldığına göre, insana halifelik yetkisi bizzat Allah tarafından verilmiştir[34] ve halifenin Âdem ve soyu olduğu kesindir. Halife kılınma olayı sadece Hz. Âdem için değil tüm insanlık için geçerlidir[35]. Halifelik insanın yeryüzünde Allah'ın hükümlerini yaşatması, imar ve yönetim gibi görevleri ifade etmektedir.[36]

Allah insanı da diğer varlıklar gibi sudan ve topraktan yaratmıştır. Fakat insan diğer varlıklardan farklı olarak, yukarıda da bahsedildiği üzere Allah'ı anlayabilecek bir kavrayış seviyesine yükseltmiştir. Allah insana hitap eder ki insan dünyada Allah'ın yerine onun halifesi olarak yapacağı işlerde kendisinin isteğine göre hareket etsin halifelik işini layıkıyla yerine getirebilsin.[37]

Yeryüzünün olmanın şartlarından en önemlisi de ilim sahibi olmaktır. Kişi ilmiyle şahsiyet kazanır ve yapabileceği işleri ilmi sayesinde layıkıyla yerine getirebilir. Nitekim Hz. Âdem de ilmiyle meleklerden üstün olmuş ve Allah'ın halifesi olma imtihanını kazanmıştır. Dolayısı ile bir insan ne kadar ilim sahibi ise o kadar Allah'ın halifesi olmakta hissesinin olduğu söylenebilir.[38]

---

[31] İsfahânî, *Müfredât,* s. 156.
[32] Bakara, 2/30.
[33] Sâd, 38/26.
[34] Bakara, 2/30.
[35] Düzgün, *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan,* s. 25.
[36] Muammer Esen, "İnsanın Halifeliği Meselesi" *AÜİFD,* Ankara, 2004, c. XLV, S.1, s. 28.
[37] Hüseyin Atay, "Kuran'da İnsan Problemi", *EÜİFD*, Kayseri, 1995. S. 6, s. 4
[38] Atay, "Kur'an'da İnsan Problemi", s. 5.

Hz. Âdem ile başlayan insan türünün yeryüzünde halife olmaya en layık varlık olduğu ortadadır. İnsan ister Allah'a ister birbiri yerine halifelik etmiş olsun, özgür iradesi bulunan bir varlık olarak bu görevi en iyi şekilde yerine getirebilecek kavrayış ve anlayışa sahiptir. Yeryüzünün sorumluluğu insana verilmiş ve insan bu emaneti yerine getirebilecek tek varlıktır. Zira diğer varlıkların böyle bir kabiliyetleri yoktur.

Netice itibariyle insan tam anlamıyla Allah'ın yerine geçebilecek bir varlık değildir. Çünkü insanın gücü kapasitesi sınırlıdır. Fakat insanın bu dünyada bir sorumluluğu ve görevi vardır. Bunun adı ister halifelik ister kulluk isterse başka bir şey olsun insan bu emaneti yüklenmiştir ve Allah ona yüklediği sorumluluğun üstesinden gelebilecek gücü de aklı da vermiştir

1.2. İnsan Varlığının Boyutları

1.2.1. Fizyolojik ve Biyolojik Boyut

Allah'ın yeryüzüne koymuş olduğu kanunlar gereği insanın fizyolojik ve biyolojik yapısı bulunmaktadır. Kuşkusuz insanı yaratan Allah'tır[39] ve insanın ana maddesi toprak[40] ve sudur.[41] İnsan, canlı bir organizma olarak dünyaya gelir. Belli minerallerden ve vitaminlerden oluşan yiyecekler ile hayatını idame ettirir. İnsan vücudu tüketmiş olduğu besinler sayesinde çalışır, gelişir ve büyür. İnsan vücudunda en çok bulunan molekül %55-60 ile su molekülüdür. Sonra %30-35 civarında organikler %5 civarında da anorganik moleküller vardır.[42] İnsan vücudunu oluşturan elementler (O,C,H,N,P,S) bio-organik elementlerdir ve bunlar insan vücudunun %98'ini oluştururlar. Yine (Ca, K, Na, Mg) organizmanın %1,3'ünü oluşturur. Geriye kalan %0.70'ini de (CI, F, Br, I, Fe, Zn, Cu, Co, Mn) elementleri oluşturur.[43] Bütün bu moleküller, elementler ve insan vücudunun canlı bir organizma olması sebebiyle insan vücudunda birçok kimyasal ve fiziksel olay cereyan etmektedir.[44]

---

[39] Nisâ, 4/1; Mü'min, 40/67; Zümer, 39/6; En'âm, 6/98.
[40] Hac, 22/5; Mü'minûn, 23/12; Mü'min, 40/67; En'âm, 6/2; Fâtır, 35/11.
[41] Hac, 22/5; Mü'min, 40/67; Fâtır, 35/11; Furkân, 25/54.
[42] Mutahhar Yenson, *İnsan Biyokimyası,* Beta Yay. İstanbul 1984, s. 9.
[43] Yenson, *İnsan Biyokimyası,* s. 8.
[44] Muhittin Bağçeci, "İnsanın Mahiyeti ve Ruhu", *Bilimname,* 2005, c. III, S. 8, s. 34.

İnsanda bulunan bu elementler ve moleküller insanin biyolojik yapısını oluşturur. Göz, kulak, el, ayak, damar, kan vb. organlarımız, insan bedenini oluşturur ve bu beden Allah'ın takdir etmiş olduğu belli süreye[45] kadar yeryüzünde yaşamaya devam eder.

İnsan maddi bir varlık olması sebebiyle ve içinde bulunduğu ortam gereği bazı ilişkileri ve bağımlılıkları vardır. Yaşam ve hayatın devamı bu ilişkilere bağlıdır. İnsan bu dünyaya yani maddi âleme bağımlıdır, kullanmış olduğu su, oksijen, protein ve yiyecekler insanın maddi bağımlılığını gösterir. Fakat insanın maddi varlığının yanında ruhsal, manevi ve metafizik boyutu vardır. İnsanın diğer insanlarla ilişki içinde yaşaması sosyal bağlılığını, düşünmesi ve akletmesi sayesinde ötelere uzanma arzusu da metafizik bağlılığının bir göstergesidir.[46]

İnsanın yaşama tutunması çeşitli sebeplere bağlıdır. İnsanın fizyolojik ve biyolojik yapısının yanında insanın insan olmasını sağlayan ruh, bedenle birlikte bulunur fakat eskimez, yenilenmez, azalmaz, çoğalmaz. Yani insan bedeninde görülen özellikler ruhta görülmez. Ruh bir öz olarak insanda değişikliğe uğramaz çocukluğundan ölümüne kadar ruh hep aynıdır. Fakat insanda ölümü getiren şey ruhun eskimesi ya da ölmesi değil bedenin eskimesidir. Bedenin biyolojik miadını doldurması ya da bedende meydana gelen arızalar sebebiyledir.

Kur'an-ı Kerim'de her diri olan şeyin sudan meydana geldiği ifade edilmektedir.[47] Yukarıda da izah edildiği gibi insan bedeninin olmazsa olmazlarından birisi de su molekülüdür. İnsan yaşlandığı zaman vücudundaki su oranı azalır, insan vücudunun yenilenmesi su iyonlarının alınması ve kabullenilmesine bağlıdır. İnsan yaşlanınca bu yeteneğini de yavaş yavaş yitirir dolayısıyla bu doğal ölüme yaklaşım demektir.[48]

İnsan bedeni yaşlandıkça vücudundaki elektro kimyasal gücünü yitirir. Su moleküllerinde bilinmeyen bir eksilme özelliği gerçekleşir. İnsanın organları gençliğindeki enerjiyi kaybeder, organlar fonksiyonlarını tam olarak yerine

---

[45] Âl-i 'İmrân,, 3/145; Mü'min, 40/67.
[46] Düzgün, *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan,* s. 14.
[47] Enbiyâ, 21/30.
[48] Haluk Nurbaki, *İnsan Bilinmezi,* Damla Yay. İstanbul, 2002, s. 55.

getiremez, vücudu yıpranır ve yetersizleşir. DNA'nın hidrojenleri yıpranır. İnsan vücudu bir çok hayati hücresini yenileyemez (özellikle beyin ve karaciğer hücreleri) bu nedenle de ölüme mahkum olur.[49] İnsanın bedeni canlı hücrelerden oluşan bir bütündür. İnsan organizması sürekli kendini yenileyen bir hücre yapısına sahiptir. İnsan vücudunda protoplazmik aktiviteleri sona eren hücreler ölür ve yerine yenileri gelir. Bu sebeple biyolojik açıdan ölüm aniden değil yavaş yavaş gerçekleşir.[50]

Bedensel ölümün niçin bir zorunluluk olduğu bilim tarafından çok araştırılmış ve tartışılmıştır. Hâlâ da bu konu hakkında birçok araştırma yapılmaktadır. Fakat bir sonuca varılamamıştır. Nihayetinde bedensel fonksiyonların bitmesi ve ölümün gerçekleşmesi Allah'ın takdir etmiş olduğu[51] kaçınılmaz bir sondur. Bu sadece insana has bir özellik değil bu dünyada var olan her canlı şeyin tadacağı kaçınılmaz sondur. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "Her canlı ölümü tatmaktadır. Sonra bize döndürüleceksiniz."[52] ayeti bu gerçeği bize apaçık göstermektedir.

Fizyolojik ve biyolojik açıdan insana baktığımızda sudan ve topraktan var olan insan çocukluk gençlik yaşlılık dönemlerini bitirir ve vücudu ömrünün uzamasına oranla zayıflar, eskir, yıpranır. Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de "Kime uzun ömür verirsek, onu yaratılış itibariyle tersine çevririz (gücünü azaltırız). Hâlâ düşünmeyecekler mi?" ifadesi bu gerçeği ortaya koymaktadır.[53] Yaşlanan ve gücü azalan insan eceli gelince vefat eder, defnedilir ve vücudu toprakla bütünleşerek biyolojik hayatı son bulur.

1.2.2. Ruhsal Boyut

İnsan tarif edilirken ruhun da insan tanımlarının içine katıldığı yani ruhun da insanı oluşturan unsurlardan biri olduğu bilinmektedir. İnsan beden ve ruhtan oluşan bir varlıktır.[54] Seklinde yapılan tanımlar, İslam alimlerinin ruhun insanı meydana getiren unsurlardan biri olduğu ve var olduğu konusunda hemfikir olduklarını

---

[49] Nurbaki, *İnsan Bilinmezi*, s.55.
[50] Erol Göka, *Ölme, Ölümün ve Geride Kalanların Psikolojisi,* Timaş Yay. İstanbul, 2010, s. 24.
[51] Âl-i 'İmrân, 185.
[52] Ankebut, 29/57.
[53] Yâsin, 36/68.
[54] Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah ilmi Kelam,* Bilmen Yay., İstanbul, 2013, s. 341.

gösterir fakat ruhun mahiyeti konusu ise alimler arasında her zaman tartışıla gelen bir konu olmuştur.[55]

Ruh hiç şüphesiz ki insanı oluşturan unsurlardan birisidir. Ruh konusu başlı başına ayrı bir çalışma konusu olması sebebiyle biz burada detaylı tahliller yapmak yerine, konumuza ışık tutacak ölçüde bilgi vermek istiyoruz. Ruh kelimesi r-v-h, kökünden gelmekte olup türevleriyle birlikte; rüzgar, nefes, nefs, sevinç ve ferahlık, rahmet, rızık gibi anlamlara gelir.[56] Kur'an-ı Kerim'de ise yirmi bir yerde[57] geçen ruh kelimesi; Cebrail, melekler, vahiy, gibi anlamlarda kullanılır. Terim olarak ruh; canlılarda hayatın ve hareketin oluşmasını, canlının canlı olarak adlandırılabilmesini sağlayan unsur[58] olarak adlandırılır.

Ruhun bedenle beş çeşit ilişkisinin olduğu söylenmektedir.[59]

1. Anne karnında cenin halinde iken.

2. Canlı olarak yeryüzüne çıktıktan sonra.

3. Uykuda, bir yönden bedenle ilişkisi olmakla birlikte bir yönden de ondan ayrı.

4. Berzah'ta.

5. Kıyamet gününde. Bu en mükemmelidir. Çünkü buradaki ilişki öyle bir irtibat ki beden bu irtibatla birlikte artık ebedi olacaktır.

İnsan ruhu vücuttan çıktığı zaman insanın ölümü gerçekleşir.[60] Bu minvalde ruha anlamlar yüklenmiştir. Ruha "can" denilmiştir, çünkü melekler Allah'ın izniyle insanın canını alınca insan ölür.[61] Ruha "kan" anlamı verilmiştir çünkü insan çok kan

---

[55] Ali b. Muhammed b. Ali el- Cürcani, *Kitabü't-Ta'rifat,* Çev. Arif Erkan, Bahar Yay. İstanbul, 1997, s. 116.
[56] İbn Manzûr, *Lisanü'l-´Arap,* c., II. s. 462; Zebîdî, es-Seyyid Muhammed Murtaza el-Hüseyni, *Tacu'l-'Arus min Cevahiri'l-Kamus,* Kuveyt Hükümet Matbaası, Kuveyt, 1976, c.VII, s. 407.
[57] Muhammed Fuad Abdulbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ân,* Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2012, s. 572.
[58] İsfahâni, *Müfredât,* s. 647.
[59] İbn Kayyım el- Cevziyye, *Kitabu'r- Ruh,* Çev.: Şaban Haklı, İz Yay., İstanbul, 2015. s. 65.
[60] Süleyman Toprak, *Ölümden Sonraki Hayat*, Nur Basımevi, Konya, 1986, s. 120.
[61] En'âm, 6/61.

kaybettiği zaman ölür. Ruha nefes anlamı verilmiştir insan nefessiz (oksijensiz) kaldığı zaman ölür.[62]

İnsan ruhu soyuttur, cismani değildir, bedenden ne ayrıdır ne gayrıdır. Gülün suyunun güle sirayeti gibidir. Gülün yaprağının içinde su vardır ve bu su gülü hayatta tutan şeydir fakat fark edilmez. Bu gibi bedene sirayet eden latif bir cisimdir karışmaz ve değişmez.[63]

Kur'an'da insan dâhil bütün fiziksel varlıklar, hem maddi hem de manevi yöne sahip olarak sunulmaktadır. Varlıkların görünen ve görünmeyen yönlerini bilgisayar analojisi üzerinden kavrayabiliriz, insanın fiziki yapısı ile bu fiziki yapının arkasındaki işletim sistemi bilgisayarın görünen ve dokunulan kısmı ile görünmeyen işletim sistemi arasındaki ilişki gibidir. Diğer fiziksel varlıklardan farklı olarak insanda, bu işletim sistemiyle birlikte kendi kendini programlama ve otonom bir şekilde hareket etme kudreti vardır. Bu da Allah'ın ona ruhundan üflemesi sembolizminde dillendirildiği gibi onun yapısına bir donanım olarak eklendiğini göstermektedir.[64]

Gerideki misallerde de anlatıldığı gibi ruh; Allah'ın insanda var etmiş olduğu varlığı kesin fakat mahiyeti konusunda çok ihtilaflar olan insanın manevi yönünü temsil eden, ona komuta eden ve insanda bilme ve algılama gücünü[65] canlılık, bilinç, akıl, idrak, irade unsurlarını sağlayan bir öz, bedenin şekline bürünen duyularla algılanamayan manevi bir boyuttur.[66]

Doğumundan ölümüne kadar insanın maddi yapısı sürekli değişime uğrarken benlik şuurunun hiçbir değişikliğe uğramadan varlığını sürdürmesi insanın bedensel varlığından farklı bir unsurunun olduğunu gösterir[67] ve bu benlik şuurunu oluşturan öz de hiç şüphesiz ki ruhtur. İnsan bedeni biyolojik olarak yetersiz hale gelse de yaşlansa da bu öz ölümüne kadar insanda hep mevcuttur.

---

[62] Cürcani, *Kitabü't-Ta'rîfât,* s. 116.
[63] Cürcânî, *Kitabü't-Ta'rîfât,* s. 116.
[64] Düzgün, *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan,* s. 26.
[65] Cürcânî , *Kitabü't-Ta'rîfât,* s. 116.
[66] Kutluer, "Ruh", *DİA.,* İstanbul, 2008. XXXV s. 197-199.
[67] Kutluer, "Ruh", *DİA,* s. 198.

Ruh hakkındaki tartışmalara bakıldığında ruhun "nefs" anlamının da olabileceği düşünülmektedir. Nefs sözlükte; ruh, can, hayat, hayatın ilkesi, nefes, varlık, zat, insan, kişi, heva ve heves, kan, beden gibi anlamlara geldiği Kur'an-ı Kerim'de de nefsin ruh anlamında da kullanıldığı görülmektedir.[68]

Nefs ile ilgili yorumlara baktığımız zaman öncelikle insanda canlılık ve hareketi sağlayan şey olarak düşünülmektedir. Kur'an-ı Kerim'de bu anlamda ölümlerine hükmettiğimiz kimseleri vefat ettiririz derken nefis kelimesi ile ifade edilmiştir.[69]

"Allah, ölüm vakitleri geldiğinde insanları vefat ettirir, ölmeyenleri de uykularında ölmüş gibi yapar. Ölümüne hükmettiklerini tutar, diğerlerini ise belli bir süreye kadar (hayata) salar. Kuşkusuz bunda iyice düşünenler için dersler vardır."[70]

Ayrıca nefs terimi beşeri varlık, beşeri şahsiyet, yani insanın kendisi olabileceği dolayısı ile insanı ifade ettiği düşünülmektedir. Kur'an-ı Kerim'de "O sizi bir tek nefisten yaratmış, sonra ondan eşini de var etmiştir…"[71] gibi ifadeler bu anlamı doğrulamaktadır.

Düşünce; düşünme sonucunda ulaşılan görüş, mütalaa, fikir, mülahaza, ide yani insanın zihniyle gerçekleştirdiği eylemler olarak tanımlanabilir.[72] Arapçada düşünmeyi ifade eden kelimelere baktığımız zaman tefekkür, tezekkür, tedebbür, taakkul, tefekkuh gibi kelimeler karşımıza çıkmaktadır. Bu kelimelerin hepsi birbirinden farklı olmakla birlikte genelde düşünme kavramını ifade ederler.

İnsana verilen bu yetilerin yanında insanda düşünme anlama ve kavrama gücünü sağlayan[73] melekenin akıl olduğu ve aklın da Allah'ın insan vermiş olduğu bir nimet olduğu bilinmektedir. Akıl insanı diğer canlılardan ayıran çok önemli bir melekedir. Aklın tarifini her ilim dalı kendine göre yapmıştır. Kur'an terminolojisinde akıl; Bilgi elde etmeyi sağlayan bir güç ve bu güç ile elde edilen

---

[68] Süleyman Uludağ, "Nefis" *DİA.,* İstanbul, 2006. XXXII, s. 526.
[69] Mehmet Dalkılıç, *İslam Mezheplerinde Ruh*, İz Yay., İstanbul, 2012, s. 63.
[70] Zümer, 39/42.
[71] Zümer, 39/6.
[72] Komisyon, "Düşünce", *TDK*, s. 591.
[73] Komisyon, "Akıl", *TDK*, s. 49.

bilgi diye tarif edilmiştir.[74] İnsanın insan ve mükellef olmasını, ilahi emir ve yasaklara karşı yükümlü ve sorumlu olmasını sağlayan onun davranışlarına anlam kazandıran meleke akıldır.

İnsan aklı ile iyiyi doğruyu güzeli fark eder, düşünme eylemini gerçekleştirir davranışlarını sorgular. Bu dünyaya geliş amacını hayatın bir imtihan olduğunu yine aklıyla kavrar. Başına gelen her türlü bela ve sıkıntılara karşı aklı ile hareket ettiği zaman baş edebilir. Sevinçlerini, tutkularını, üzüntülerini aklı ile dengede tutar. Yani insanı insan yapan şey akıldır. Literatürümüzde imandan sonra en büyük nimet olarak akıl görülmüştür ve ahireti kazanmanın vesilesi olduğu için çok büyük değer verilmiştir. Hz. Peygamber akıllı kimseyi tarif ederken; akıllı kimse nefsini kontrol altına alıp ölümden sonrası için hazırlanan kimsedir."[75] demiştir.

İnsana bahşedilen bütün bu ruh, nefs, akıl, düşünce, insanın sorumlu olmasını doğurur. İnsanın bir şeyden sorumlu olabilmesi için Allah insanda irade denen bir mekanizma oluşturmuş ve insan böylece kendi iradesini ortaya koymaya çalışmaktadır.

İrade, bir şeyi yapıp yapmamaya karar verme gücü olarak tanımlanır. İstemek, dilemek anlamlarına gelen irade terim olarak; nefsin yapılmasını gerektiğine hükmettiği bir işi, bir amacı gerçekleştirmeyi istemesi ona yönelmesi demektir.[76]

İslam tarihinde irade konusu çok tartışılmış hatta bu konuda insanın fiillerinde özgür olmadığını iddia eden cehmiyye ya da insanın tamamen özgür olduğunu düşünen kaderiye gibi fırkalar oluşmuştur.[77]

Kur'an-ı Kerim'de ilahi iradenin mutlak olduğu söylenmekle[78] beraber bu iradenin bir hikmetinin bir anlamının olduğu Allah'ın zulmedici olmadığı da anlatılmaktadır.[79] Fakat şu da bilinmelidir ki insanın kendi fiillerini seçmekte özgür bırakılması imtihanın amacına uygun olandır. Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın mutlak

---

[74] İsfahânî, *Müfredât,* s. 511.
[75]Tirmizî, "Kıyâme" 25; İbn Mâce, "Zühd" 31.
[76] İsfahânî, *Müfredât,* s. 206.
[77] Yusuf Şevki Yavuz, "İrade" *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, s.379.
[78] Bakara, 2/253; Râd, 13/11; Ahzâb, 33/17.
[79] Âl-i 'İmrân, 2/108.

iradesinden bahsedilmekle beraber insanın bir seçme hakkının olduğu ahlaki bağlamda tercihlerinin olabileceği ifade edilmektedir.

Şöyle ki; "Kim dünya menfaatini isterse kendisine ondan veririz. Kimde ahiret mükafatını isterse ona da ondan veririz."[80]; "Şüphesiz biz ona doğru yolu gösterdik; artık o isterse şükreden olur, isterse nankör."[81]

Fakat Kur'an-ı Kerim, insanı eylemlerinde serbest bırakırken onu yönlendirmekte ve eylemlerinde Allah'ın rızasını istemenin kendisine faydalı olacağı ifade etmektedir.[82]

> "De ki: Gerçek, rabbinizden gelendir. Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin. Biz, zalimler için alevleri kendilerini çepeçevre kuşatan bir ateş hazırladık. (Susuzluktan) imdat dileyecek olsalar buna, erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su ile cevap verilir. Ne fena bir içecek ve ne kötü bir barınak!"[83]; "İstediğinizi yapın fakat bilin ki Allah yaptıklarınızı görmektedir."[84]

İmtihan gereği insan fillerinde özgür bırakılmıştır fakat insan bu dünyada işlediği fiillerin sonucunu ahirette eksiksiz olarak görecektir.[85]

1.2.3. Psikolojik Boyut

Psikoloji genel anlamda insan davranışlarını inceleyen bir bilim dalı olarak karşımıza çıkmaktadır.[86] Yani insanın davranışlarının sebebini ve kökenini inceler. Kur'an-ı Kerim insanın davranışları ve bu davranışların bazı sebepleri hakkında da bize bilgiler vermektedir. İnsanı tanıtırken öncelikle onun bir fıtratı olduğunu, davranışlarının temel sebebinin bu doğuştan gelen fıtrat olduğu ve onun inanmaya eğilimli olduğunu ifade etmektedir.

> "O halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah'ın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler."[87]

---

[80] Âl-i 'İmrân, 2/145.
[81] İnsân, 76/3.
[82] Rûm, 30/38-39; İnsân, 76/9; Ahzâb, 33/29.
[83] Kehf, 18/29.
[84] Fussilet, 41/40.
[85] Zilzâl, 99/7-8.
[86] Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, İstanbul, Çamlıca Yay., 2011, s. 19.
[87] Rûm, 30/30.

İnsanın fıtratında olan özellikleri Kur'an-ı Kerim ifade ederken onun zayıf tabiatlı[88] bencil[89], kıskanç[90], nankör[91], aceleci[92] çok az şükreden,[93] vb gibi özellikleri olduğunu aktarmaktadır. Dolayısı ile insan zevkine ve hevasına göre yaşamak istemektedir. İnsan nasıl davranırsa huzurlu olacağı ve bu kötü davranışları kontrol altına alacağı da Kur'an-ı Kerim'de ifade edilmektedir.

> "Eğer insana tarafımızdan bir nimet tattırır da sonra ondan çekip alırsak tamamen ümitsizliğe düşer, nankörleşir. Eğer başına gelen bir sıkıntıdan sonra ona bir nimet tattırırsak, "(Oh!) Kötü durumlar benden uzaklaşıp gitti" der. Artık onun bütün yaptığı sevinmek ve övünmektir. Ancak sabredip, dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar böyle değildir. İşte onlar için bir bağış ve büyük bir mükâfat vardır."[94]

İnsanın davranışlarının altyapısındaki önemli unsurlardan birisi de hiç şüphesiz ki duygulardır. Duygu insana aklına hayaline gelmeyecek işler yaptırabilir. İnsanda bazı duyguların yoğunlaşması insanda bir davranışa karşı güçlü bir iştiyak uyandırabilir. İslam'ın ilk dönemlerindeki garip ve kimsesiz sahabelerin eziyet ve işkencelere katlanması hiç şüphesiz ki iman duygusu sayesinde olmuştur. Yine vatan duygusuyla insanların savaşlarda yapmış olduğu kahramanlıklar ya da aşk duygusuyla insanların yapmış olduğu davranışlar buna örnek olarak gösterilebilir.

Duygu; genel olarak kişinin belirli nesne olay veya bireylerle ilgili iç dünyasında yaşadığı ve uyandırdığı izlenim, İnsanın kendine özgü ruhsal hareketliliğidir, şeklinde tanımlanabilir.[95] İnsanda iç ya da dış etkiler sonucunda şuurla ilgisi olmadan ortaya çıkan hoşa giden veya gitmeyen yaşantılar oluşturan ruhsal bir durumdur.[96]

İnsanın kendisi karmaşık bir yapı olduğu için insan duyguları da çok karmaşıklık ve çok çeşitlilik gösterir. Sevgi, üzüntü, nefret, kin, keder, aşk, endişe, korku, vb. durumlar insan duygularından bazılarıdır ve bu duyguların kişiden kişiye değişiklik arz etmesi de bu konuyu daha komplike hale getirmektedir. Her insanın

---

[88] Nisâ, 4/27.
[89] Nisâ, 4/128.
[90] Meâriç, 19/21.
[91] İsrâ, 17/67.
[92] Enbiyâ, 21/37.
[93] Secde, 32/9.
[94] Hûd, 11/9-11.
[95] Komisyon, "Duygu" *TDK*, s. 580.
[96] Peker , *Din Psikolojisi*, s. 102.

duygusu bir olmaz, kadın ile erkeğin genç ile yaşlının, çocuk ile yetişkinin duyguları farklı olabilir. Kişinin içinde bulunduğu çevre, yaratılışı, kendini geliştirmesi, yaşamış olduğu deneyimler hep duyguları etkileyen etmenlerdir.

Duyguların derecesi de kişiden kişiye değişiklik arz edebilir. Aynı olay farklı kişilerde değişik duygular uyandırdığı gibi, aynı olay aynı şahısta değişik zamanda değişik duygular uyandırabilir. Duygular bazen çok şiddetli olup organizmanın işleyişini bile bozabilirler. Duygu dozunun yüksek olması kişiyi heyecana götürebilir.[97] Kapsamları farklı olması nedeniyle de insan duygularını kategorize etmek ve tek tek hepsini tespit etme ve bir matematik formülü gibi genel geçer bir sınıflandırma yapmak oldukça zordur. Psikologlar insan duyguları konusunda birbirinden farklı sınıflandırmalar yapmışlardır.[98]

1.2.3.1. İnsanın Bazı Temel Duyguları

1.2.3.1.1. İman Duygusu

İnsanın beden ve ruhtan oluşan bir varlık olduğunu ifade etmiştik. Yeme, içme, nefes alıp verme gibi olaylar fizyolojik ve biyolojik yapısının gereği; inanmak, sevinmek ve mutlu olmak gibi olaylar da ruhsal yapısının bir gereğidir. İnsanı diğer yaratıklardan ayıran başlıca özelliği Allah'ın ona ruhundan üflemesidir. Bu anlamda insan beden ve ruh yapısıyla birlikte insan olur. Yukarıda da ifade edildiği gibi insanın ruhi ve düşünce yapısının en önemli özelliklerinden birisi de bir varlığa inanmasıdır. İnsanın fıtratı buna göre kodlanmıştır. Yeryüzünde hemen hemen her insan inanma ve sığınma ihtiyacı duymaktadır.

İman duygusu kişinin davranışlarının değişmesine ve çeşitli ruh hallerine girmesine vesile olur. Allah'ın varlığına inanma, inanan bireyin yaşamında çok önemli ve çok güçlü bir motivasyon sağlamaktadır. İnanan kişi, bu dünyada yalnız olmadığını bilir, onu duyan, gören, ona şah damarından daha yakın olan ve zor durumda kaldığında yardım eden bir varlığın olduğunu hisseder. Bu his öylesine

[97] Peker, *Din Psikolojisi*, s. 103.
[98] Peker, *Din Psikolojisi*, s. 105.

güçlüdür ki, inanan insanın ruhî darlığa düşmesine umutsuz olmasına engel olur ve onu sürekli canlı ve diri tutar.[99]

İman duygusu olan insan Allah'a olan inancından dolayı bir teslimiyet içinde olduğu için, aklen ve ruhen son derece sağlıklı ve dengeli olur. En olumsuz koşullarda bile yine bu teslimiyetçi ruh haliyle bütün bunların Allah'tan geldiğini ve kendisinin sınandığını bilir. Hiçbir zaman ümitsizliğe ve kaygıya kapılmaz. Müminin zihninde önemli olan sonsuz ahiret mükâfatını kazanmaktır.[100]

Nitekim İslam'ın ilk dönemlerindeki ilk Müslümanların hayatlarına baktığımız zaman iman duygusuyla her türlü işkence ve sıkıntıya katlandıkları ve iman duygusuyla her türlü işin üstesinden geldikleri görülmektedir.

1.2.3.1.2. Sevgi Duygusu

Sevgi; insanı bir şeye veya bir kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten[101] , insanın hayatında önemli fonksiyonları olan bir duygudur. İnsanın fıtri olarak getirdiği bir şeydir. Ailenin, akrabalık ilişkilerinin ve sosyal ilişkilerin temelidir. İnsanları birbirine yaklaştıran olumlu ve iyi duyguların tümü sevgi olarak tanımlanabilir. Anne, baba, kardeş, eş, çocuk, Allah sevgisi… vb. evrensel olarak tüm insanların fıtratında bulunan ortak bir duygunun ürünüdür.[102]

İnsan herkesi aynı derecede sevemez, kişileri sevdiren sebepler vardır. Annesini, babasını, akrabalarını Allah'ın takdir etmiş olduğu akrabalık bağları sebebiyle sever. Bazen ruhsal benzerlik, eğilimler, davranışlar ve karakter benzerliğinden sevgi oluşabileceği gibi bedensel ve dış güzellikten kaynaklanan sevgiler de olabilir.[103] İnsan kendisi sevdiği gibi aynı zamanda sevilmek de ister ve yaşamı boyunca yemek içmek gibi bu sevilme ihtiyacı da devam eder. Kişi bazen sevdiği kimselerden karşılık görmeyebilir fakat bu Allah sevgisi olursa başkadır.

---

[99] Ali Rıza Aydın, "İnanma İhtiyacı ve Dinî Ritüellerin Psikolojik Değeri," *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi,* 2009, s. 89.
[100] Aydın, "İnanma İhtiyacı ve Dinî Ritüellerin Psikolojik Değeri," s. 90.
[101] Komisyon, "Sevgi" *TDK*, s. 1742.
[102] Aişe Sıddıka Nazlı, *Kur'an-ı Kerim'e Göre İnsanın Duygusal Yönü,* OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Samsun, 1999. s. 56.
[103] Nazlı, *Kur'an-ı Kerim'e Göre İnsanın Duygusal Yönü,* s. 128.

Sevgi Allah'ın yaratılışta insan fıtratına koyduğu bir duygudur.[104] Şüphe yok ki en üstün ve en değerli olan sevgi Allah sevgisidir. Müminin hayatında en değerli varlığın Allah olması gerekir ve böylece sevgisinin zirvesine Allah'ı yerleştirmelidir. "İnsanlardan kimileri vardır ki, Allah'tan başka bazı varlıkları Allah'a denk tanrılar sayar ve bunları Allah'ı sever gibi sever. İman edenler ise en çok Allah'ı severler." [105] "Üç özellik vardır ki bunlar kimde bulunursa o imanın tadını alır; Allah ve resulünü her şeyden fazla sevmek. Sevdiğini yalnızca Allah için sevmek…"[106]

Mümin aşkın bir varlık olan Allah'ın varlığını derinden hisseder ve Allah'a karşı büyük bir hayranlık ve korku duyar. Allah'ın rahmetinin ve bağışlamasının sonsuz olduğunu bilmesi insanda büyük bir sevginin doğmasına vesile olur. İşte bu sevgi nedeniyle insan Allah'a bağlanmaktan, onu düşünmekten ve her şeyini onunla paylaşmaktan büyük zevk alır, mutlu olur.[107] Seven ve sevilen arasındaki benzerlikler sevginin doğuşunda önemlidir. Kul ile Allah arasında da batıni bir ilişki vardır. Allah ile kul arasındaki münasebetlere baktığımız zaman Allah'ın insanı yaratması,[108] halifelik vermesi,[109] ruhundan üflemesi,[110] gibi münasebetler Allah ile kul arasındaki sevginin doğmasına zemin hazırlar.[111]

Allah sevgisinin bir beşer aşkı gibi karşılıksız olma ihtimali yoktur. Allah kendisini seven kendisinin emrettiği gibi güzel davrananları daima sevmektedir.[112]

> "Rabbinizden bağışlanmayı dileyin, sonra O'na tövbe edin. Muhakkak ki rabbimin merhameti ve sevgisi boldur" dedi."[113]

> "Çok bağışlayan, sevgisi geniş, arşın sahibi, şanı yüce ve dilediğini yapan yalnız O'dur."[114]

---

[104] Meryem, 19/96.
[105] Bakara, 2/165.
[106] Buhârî, "İman" 9.
[107] Asım Yapıcı, *İslam'da Tövbe ve Dini Yaşantıdaki Rolü,* Beyan Yay., İstanbul,1997, s. 222.
[108] Mü'minün, 6-7.
[109] Sâd, 38/26.
[110] Hicr, 15/29.
[111] İmam Gazali, *İhyau' Ulumu'd -Din*, Çev. Abdullah Aydın, Aydın Yay, İstanbul, ts., c. 4, s. 3971.
[112] Mâide, 5/13.
[113] Hûd, 11/ 90.
[114] Burûc, 85/15.

"Çok bağışlayan, sevgisi geniş, arşın sahibi, şanı yüce ve dilediğini yapan yalnız O'dur."[115]

Ayetlerinde de görüldüğü üzere Allah'ın sevgisinin sınırı yoktur. Allah'ın sevgisine mazhar olabilmek Allah'ı çok sevmek sebebiyle mümkün olur fakat bu rıza ve sevgiyi elde edebilmek için sadece sevmek yeterli gözükmemektedir. Yani bu sevgiyi davranışa dönüştürüp Allah'ın emrettiği şekilde iyi davranışlar sergilemek gerekmektedir.

"İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara, günahlardan sakındıkları ve imanlarını koruyup iyi işler yapmayı sürdürdükleri, sakınmaya devam edip imanlarına bağlı kaldıkları, hem günahlardan sakınıp hem en iyiyi yapmaya çalıştıkları takdirde daha önce yiyip içtiklerinden ötürü bir günah yoktur. Allah, rızasına uygun davrananları sever."[116]

"Onlar (takvâ sahipleri) bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar, öfkelerini yenerler, insanları affederler. Allah işini güzel yapanları sever."[117]

Gerideki ayetlere de bakıldığı zaman bu gerçek anlaşılmaktadır. Yine Allah hata yaptığı zaman arkasından tövbe eden ve günahında ısrar etmeyen,[118] adaletten ayrılmayan,[119] Allah'a tevekkül eden ve yalnız ona güvenen,[120] sabırlı olan,[121] Allah'ın rızasını kazanmak için canını ve malını ortaya koyan[122] kimseleri sevmektedir.

Allah'ın sevdiği kimseler olduğu gibi sevmediği kimseler de vardır. Sevmediği kimselerin başında kâfirler gelir. Yani Allah kendisine şirk koşanları, inkârcıları sevmez.[123] Bozgunculuk yapanları,[124] fesat işlerle uğraşanları,[125] işlerinde aşırılığa gidenleri,[126] haddi aşanları,[127] nankörlük yapanları ve günahkarları,[128]

---

[115] Burûc, 85/16.
[116] Mâide, 5/93.
[117] Âl-i 'İmrân, 3/134.
[118] Bakara, 2/222; Tevbe, 9/108.
[119] Mâide, 5/42; Hucurât, 49/9; Mümtehine, 60/8.
[120] Âl-i 'İmrân, 3/159.
[121] Âl-i 'İmrân, 3/146.
[122] Sâf, 61/4.
[123] Âl-i 'İmrân, 3/32.
[124] Mâide, 5/64.
[125] Bakara, 2/205; Kasas, 28/77.
[126] Bakara, 2/190.
[127] A´râf, 7/55; Mâide, 5/87.
[128] Bakara, 2/276; Hac, 22/38.

kendini beğenmiş böbürlenip gururlanan kimseleri,[129] kibirlenenleri[130] zalimleri, haksızlık edenleri,[131] ahdini sözünü bozanları yani hainlik edenleri,[132] israf edenleri[133] sevmediğini bayan etmektedir.

İşte böyle Allah'ın sevmediği ya da Allah'ı sevmeyen insanlar Allah ile tam anlamıyla iletişim kuramayan, Allah'ın istediği gibi güzel davranışlar sergileyemeyen, kalplerine başka varlıkların sevgisini koymuş insanlardır. İnsanı Allah'ı sevmekten alıkoyan ve yüreğindeki O'na karşı sevgiyi azaltan sebep dünyevi sevgilerin ağır basmasıdır.[134] İnsanın çeşitli varlıklara sevgi duyması onun fıtratında olan bir şeydir. Fakat insanların Allah'ı sever gibi dünyevi şeyleri sevmeleri Allah'ın eleştirdiği bir husustur.

" İnsanlardan kimileri vardır ki, Allah'tan başka bazı varlıkları Allah'a denk tanrılar sayar da bunları Allah'ı sever gibi severler. İman edenler ise en çok Allah'ı severler…"[135]

Dünyaya olan meyil, mal sevgisi de insana Allah'ı unutturabilen bir sevgidir. İnsanoğlu malı çok sevmektedir.[136] Fakat müminin sevgisinin temelinde Allah sevgisi en yüksek derecede olmalıdır

Muhakkak ki bazı insanların ilk sevdiği şey kendi nefsidir. Kişi kendini sevdiği için varlığının devamını ister. Mal mülk sahibi olmak ister, ölmek istemez. İnsanoğlu hiç acısız bir şekilde ölümü tadacak olsa yine de ölmek, yok olmak istemez.[137] Yok olmak insanoğlu tarafından sevilmeyen, varlığın devamı ise arzu edilen şeylerdendir.

İnsanın hep var olma isteği nefsini korumasını sağlar. Her zaman güçlü olmayı, fırsatları değerlendirmeyi, kendini geliştirmeyi ister. Huzur ve güvende olmayı, mutluluğu sever. Bu sebepten dolayı hayatını tehlikeye sokacak şeylerden hoşlanmaz, sıkıntı, elem verecek zararlı şeylerden kaçınır.

---

[129] Nisâ, 4/36; Hadîd, 57/23; Lokmân, 31/18.
[130] Nahl, 16/23.
[131] Şûra, 42/40.
[132] Enfâl, 8/58.
[133] A´râf, 7/31.
[134] Nazlı, *Kur'an-ı Kerim'e Göre İnsanın Duygusal Yönü,* s. 61.
[135] Bakara, 2/165.
[136] Fecr, 89/20.
[137] Nazlı, *Kur'an-ı Kerim'e Göre İnsanın Duygusal Yönü,*s. 158.

Benlik sevgisinin farklı tezahürleri bulunmaktadır. Bunlardan birisi de mal sevgisidir. İnsan hayatını refah içinde, rahat ve konforlu bir şekilde geçirmek istediği için malı çok sever çünkü bunun teminatı paradır. Bu sebeple insanoğlu mala çok düşkündür.[138] Kur'an-ı Kerim'de insanoğlunun mala olan düşkünlüğünü net bir şekilde ifade etmiştir. " O, mal sevgisine aşırı derecede kapılmıştır."[139]

1.2.3.1.3. Korku Duygusu

Korku; korku duymak, ürkmek, dehşete kapılmak, çekinmek, sakınmak, saygı duymak anlamlarına geldiği gibi[140] nedeni ve kaynağı bilinen bir tehlike karşısında duyulan his olarak da tanımlanır.[141] Korku insanda iç güdüsel bir mekanizmadır. İnsanın kendini korumasını tehlikeli şeylere, kendine zarar verecek şeylere karşı tepki oluşturur. Genellikle yeni olan ve bilinmeyen şeyler insana korku verir. Korkunun düzeyi yada korkulan şeyler bakımından insanlar birbirinden faklıdır. Her insan aynı şeyden aynı düzeyde korkmayabilir. Kişinin çocukluktaki, yetişkinlikteki ve yaşlılıktaki korkuları faklıdır.

Korku İnsanın istemediği bir hadisenin meydana gelmesi demektir. İstenmeyen bir şey meydana geldiği zaman insanın kalbi acır ve kalbinde yanma hissi meydana gelir, kederlenir ve üzüntüye kapılır. İşte bu korkudur ve insan bundan huzursuz olur.[142] İnsanoğlunun fıtratında var olan korku Kur'an'da şöyle örneklendirilmiştir;

"Davacıların hikâyesi sana ulaştı mı? Bu adamlar mabedin duvarına tırmanıp Davud'un yanına girmişlerdi. Davud onları görünce telâşlanmıştı. "Korkma" dediler, "Birimizin diğerini haksızlık etmekle suçladığı iki davacıyız biz. Aramızda âdil bir hüküm ver; doğruluktan sapma, bize de doğru yolu göster."[143]

Korkunun özelliklerinden birisi de kişinin korkuya neden olan olay ve objeden kaçmasıdır. Fakat Allah korkusu diğer dünyadaki herhangi bir olay ve nesnenin korkusu gibi değildir. Allah korkusu kişinin Allah ile olan ilişkilerinden birisidir. "Havf ve reca" adı altında bu konu birçok kitapta işlenmiştir. Buradaki

---

[138] Nazlı, *Kur'an-ı Kerim'e Göre İnsanın Duygusal Yönü,* s. 158.
[139] Âdiyât, 100/7.
[140] Komisyon, "Korku", *TDK*, s. 1217.
[141] Nazlı, *Kur'an-ı Kerim'e Göre İnsanın Duygusal Yönü,* s. 69.
[142] Gazali, *İhyâ, c. 4,* s. 3779.
[143] Sâd, 38/21-22.

korku bizzat Allah'tan korkmak değil Allah'ın azabından korkmaktır. Kişi dünyada herhangi bir korku yaşadığı zaman o korkuyu yaşatan neyse o obje ve olaydan kaçar fakat Allah'tan kaçamaz. Çünkü kişinin Allah'tan kaçma imkanı yoktur. Bu konuyu Hakim ebu-l Kasım söyle özetlemiştir; "Herhangi bir şeyden korkan o şeyden kaçar. Allah'tan korkan da Allah'a kaçıp sığınır."[144] Yani kişi yine Allah'a sığınarak Allah korkusundan kurtulur.

Korkuya neden olan sebeplerden birisi de korkuya neden olan nesnenin sıfatından ileri gelir. Mesela kişi selden korkar çünkü sel önüne aldığı her şeyi götürür. Ateşin sıfatı yakıcılıktır, ateşin tabiatı budur dolayısı ile insan ateşten korkar. Kişi Allah'ın sıfatlarını bildiği zaman korkar çünkü Allah bütün alemi helak etse karşısında kimse duramaz. Kişi günah işlediği zamanda Allah'ın kendisine ceza verebileceğini bilir çünkü kişi yaptığı davranışlardan sorumludur. Dolayısı ile yaptığı davranışlar kötü ise Allah'tan korkması doğaldır.

Allah korkusunun diğer dünyevi korkulardan farkı bu korkunun insanı iyiliğe sevk etmesi ve insanın dengesini sağlamasına vesile olmasıdır. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur; "Ben sizin Allah'tan en fazla korkanınızım." Kişi Allah'ı tanıyıp bildiği zaman hem onu çok sever hem de ondan çok korkar. Bilmek kişiyi havf ve reca noktasına getirir. Nitekim Kur'an'da şöyle buyrulmuştur; "…Allah'tan kulları içinde ancak alimler korkarlar…"[145]

Fakirlik insanın ihtiyaç duyduğu nesnesin yokluğu demektir. İhtiyaç duymadığı bir nesne yoksa o fakir sayılmaz. Zaten ona ihtiyacı yoktur.[146] Kişi açlıktan her zaman korkar aç olan kişi hayatını devam ettiremez dolayısı ile insanların açlıktan korkmaları onları fakirlik korkusuna yöneltir. İnsan kendisini ve ailesini geçindirmek için çalışır ve her türlü zorluklara katlanabilir. Bu insanın fıtratında olan bir duygudur. Rızkının artışını engelleyen her türlü tehlikeden kaçar ve korkar rızkı azaldığı zaman veya böyle bir tehlike ile karşılaştığı zaman üzülür.

---

[144] Gazali, *İhyâ,* c. 4, s. 3781.
[145] Fâtır, 35/28.
[146] Gazali, *İhyâ,* c. 4, s. 3881.

İnsan bazen rızık endişesi duyabilir. Fakirlik korkusuyla çocuk istemeyebilir. Hatta fakirlik korkusuyla var olan çocuğunu bile öldürebilir.[147] Nitekim Kur'an-ı Kerim İslam öncesi cahiliye toplumunda bu hadisenin yaşandığını bizlere haber vermektedir. "Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın! Biz onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahtır."[148] İnsan içinde bulunduğu dünya hayatını yukarıda anlatıldığı gibi her zaman sever ve dünyada işleri kötü gittiği zaman üzülür ve korkar. Allah insanı fakirlikle imtihan eder. Malını ve sevdiği bir şeyi eksiltir,[149] bu imtihanın bir gereğidir.

Müminin hissettiği gerçek korku Allah korkusu olmalıdır. Çünkü Allah'tan korkmak ve ona tam anlamıyla teslim olmak, her türlü korkuyu giderir ve insanın huzurlu bir hayat sürmesine vesile olur. Dolayısı ile mümin sadece Allah'ın gazabından ve öfkesinden korkmalı ve her zaman Allah'ın kendini affedeceğini düşünüp havf ve reca arasında hayatını sürdürmelidir.

Yine insanın en önemli korkularından birisi ölüm korkusudur. Ölüm; "Bedene hayat ve idrak fonksiyonlarını kazandıran ruhun onu terk etmesidir." şeklinde tanımlanabilir.[150] İnsan bu dünyanın bir parçasıdır. Her zaman kendisi ve dünya arasında denge, düzen ve uyumu korumaya ve devam ettirmeye çalışır. İnsanın bu denge ve düzeni ara sıra bozulabilir ve her insanın düzeni aynı seviyede olmayabilir. Dolayısı ile insan kaygılanır. Bu kaygı insanın içinde bulunduğu duruma göre korkuya dönüşür. İnsanın içinde bulunduğu korkuların en büyüğü ölüm ve yok olma korkusudur. Bu yüzden insanlar hep ruhun ölmezliğine inanmışlar ve bu korkudan kurtulmanın yollarını aramışlar, ölümden sonra da yaşamın devam ettiğine inanmışlardır.[151]

İnsan ölümü isteyen bir varlık değildir. Kur'an-ı Kerim insanların ölümü istemediklerini haber verir.[152] İnsan ölümün mutlak ayrılık olduğunu bilir. Ölümde

---

[147] En'âm, 6/151.
[148] İsrâ, 17/31.
[149] Bakara, 2/155.
[150] Metin Özdemir, *İlahi Adalet ve Rahmet Penceresinden Kötülük ve Musibetler,* DİB Yay. Ankara, 2015, s. 155.
[151] Nazlı, *Kur'an-ı Kerim'e Göre İnsanın Duygusal Yönü,* s. 75.
[152] Cumâ, 62/7.

geriye dönüş umudu yoktur. Bütün umutları, istekleri, sevinçleri, üzüntüleri kırar yarıda bırakır, istek ve ihtirasları siler. Ölümde kavuşma yoktur.[153]

Kişinin Allah'a olan imanı ölüm korkusunu hafifletir. Mümin dünyadaki davranışları ve işlemiş olduğu güzel amelleri sayesinde Allah'ın rızası ve rahmetiyle nimetlendirileceğini ve ölümün bir son olmadığını bilir. Bu yüzden mümin ölümden korkmaz, çünkü o Allah'ın rızasına uygun bir şekilde yaşar ve bunun karşılığını en güzel şekilde alacağını bilir.[154]

Kimilerine göre ölüm bir musibettir ve korkulması gereken bir şeydir. Hatta musibetlerin en büyüğüdür. Ölüm haricindeki diğer musibetlerin belli ölçüde belli şekilde bir çaresi bulunabilir fakat ölümün çaresi yoktur. Diğer musibetlerle herkes karşılaşmazken ölümle tüm insanlar karşılaşır. Bu en büyük musibeti tatmakta insanlar eşittirler.[155]

İnsanın ölüm korkusu her zaman var olmuş insan her zaman ölüme çare bulmaya çalışmıştır. Ölüm karşısında değişik tutumlar sergileyen insanın genel tutumu ölümü istememek ve ölüme çare aramak şeklinde olmuştur. Ama Kur'an-ı Kerim'in ifadesiyle "…Her can ölümü tadacaktır…"[156] İnsanın ölüme vermiş olduğu tepkiler, tutumlar ölüm karşısındaki duyguları aşağıda detaylı bir şekilde işlenecektir.

1.2.4. Sosyolojik Boyut

İnsan karmaşık ve çok yönlü bir yapı arz etmektedir. İnsanın duygusal biyolojik, psikolojin yönlerinin yanında bir de olmazsa olmaz kabul ettiğimiz sosyolojik yönü vardır. İnsan kendisi ile ilişkisi ve Allah ile ilişkisinin yanında bir de diğer insanlar ile ilişkileri vardır. İnsanın bir veya daha fazla kişi ile olan ilişkilerine sosyolojik ilişkiler denir. Bu insanın fıtratına kodlanmış ve insanın hayatını devam ettirebilmesi ve sağlıklı yaşayabilmesi için gerekli olan bir şeydir. Bütün bu ilişkileri sosyoloji bilim dalı incelemektedir. Sosyoloji insanın sosyal münasebetlerini ve bu

---

[153] Nazlı, *Kur'an-ı Kerim'e Göre İnsanın Duygusal Yönü,* s. 74.
[154] Nazlı, *Kur'an-ı Kerim'e Göre İnsanın Duygusal Yönü,* s.75.
[155] Özdemir, *İlahi Adalet ve Rahmet Penceresinden Kötülük ve Musibetler,* s. 156.
[156] Âl-i 'İmrân, 2/185.

münasebetlerin teşkilatlanma tarzını ele alan bilimdir.[157] Sosyal münasebetler dediğimiz ilişkiler ağı doğumdan ölüme birçok alanı kapsar. İnsanın doğumu esnasında yapılan ritüeller, evlenmesi, çocuğunun olması, arkadaşları ve ailesi ile olan ilişkileri, dini olarak diğer insanlarla ilişkileri ve ölümü esnasında yapılan ritüeller, bir yakınının vefat etmesi gibi birçok olay bu sosyal ağın bir parçasıdır.

Ölüm de insanın hayatında birtakım sosyal münasebetlerin oluşmasını sağlar. Yukarıda da bahsedildiği gibi ölüm insanın hayatında olmazsa olmaz ve gerçekleşmesi kesin olgulardan biridir. Ölüm hemen hemen her bilim dalına göre tanımlanmaya çalışılmış bir olgudur. Tıbbi, dini, psikolojik, hukuki ve sosyolojik olarak çeşitli tanımlar ve açıklamalar yapılmıştır fakat çoğu bilim dalında biyolojik tanım tercih edilmiştir. Her bilim kendisiyle ilişkili olan faktörler ile ölümü ele aldığı gibi sosyolojide ölümü sosyal faktörler ile ele alacaktır. Sosyoloji bilimine göre ölüm sosyal bir olgudur. Yani ölüm sosyal ilişkileri etkiler, sosyal ilişkilerin seyrini değiştirir.

Ölümün sosyal bir olgu olması hem ölen kişi hem de diğerleri nazarında iki yönlü açıklanmaktadır. Kişi öldüğü zaman hayatına dair tüm fonksiyonlar son bulur nasıl ki biyolojik, psikoloji vb. fonksiyonları son buluyor ise sosyal fonksiyonları da son bulmaktadır. Yani kişi öldüğü zaman sosyal mecradan çekilerek sosyal alanda bir değişim ve dönüşümü sağlamaktadır. Ölen kişi ile birlikte var oluş sergileyen sosyal ilişkiler ağı içerisinde olan diğer kişiler açısından da bir değişim ve dönüşüm gerçekleşerek onlarda yoksunluk duygusu bu süreçte ortaya çıkmaktadır. İşte ölen kişinin getirmiş olduğu bu yoksunluk süreci ölen kişinin durumuna göre –statüsüne, yaşına, mesleğine, konumuna- değişen bazı cenaze ritüellerinin ortaya çıkmasını da sağlayarak aynı zamanda ölüm olgusunun kültürel bir olgu olmasını da sağlamış bulunmaktadır. Bu ritüeller ölen kişilerin yaşamış olduğu yoksunluğu, kaybettikleri yakınlarından dolayı duydukları kederi yenmek hayatlarını dengede tutmak ve topluma yeniden katılmaları adına önemlidir.[158]

---

[157] Niyazi Akyüz, İhsan Çapçıoğlu, *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi,* Grafiker Yay., Ankara, 2012, s.17.

[158] Esra Burcu, Emel Akalın, "Ölüm Olgusu Üzerine Sosyolojik Tartışmalar", *Hacettepe üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* Ankara, 2008, s. 31.

1.3. Ölüm Karşısında İnsan

1.3.1. Ölüme İlişkin Duygu ve Tutumlar

Ölüm insanların öteden beri hep kafa yorduğu, anlamlandırmaya çalıştığı fakat tam olarak tecrübe edemediği kaçınılmaz bir gerçektir. Nihai bir son olan ölüm ayırt etmeksizin bütün insanların karşılaşacağı kesin bir olgudur. İnsanlık tarihi kadar eski olan ölüm, bütün toplumların üzerine eğilip düşündüğü, anlamlandırmaya çalıştığı bir meseledir. Büyük medeniyetlerden en garip köyler, kasabalar, Güney Amerika'da dağ ve vadilerde yaşayan kızıl derili gruplar, Afrika'nın en ücra köşesinde bir ormanın içinde birbirinden haberi olmayan, hiçbir toplulukla irtibatı bulunmayan insanlar dahi ibadet ve törenlerinde, masal ve efsanelerinde ölüme bir anlam vermişler ve yorumlamışlardır.[159]

Fakat her insan için ölümü anlamlandırma aynı değildir. Ölüm kimileri için bir stres kaynağı ve korku kaynağı, kimileri için sevgi ve stresten kurtulma yoludur. İnsanın yaşayış tarzı, çevresi, ailesi vb. gibi faktörler ölüm düşüncesini de şekillendirir. Her İnsanın inanç, düşünce, fikir, ahlaki ve manevi yapısıyla ilgili olarak farklı biçimlerde tecrübe edilir.[160]

Her İnsanın ölüme olan tepkisi de bir değildir. Herkes kendi tavrına göre ölümü anlamlandırır. Dini, tıbbi, ideolojik etkiler, sosyokültürel çevrenin ölümü anlamlandırmada büyük rolü vardır. İnsanın hayata ve varoluşa verdiği anlam ölüme yaklaşımını belirlerken, ölüm de insanın hayat ve var oluş karşısındaki tutumunu etkiler. Ölümle ilgili tutumların anlaşılmasında bu ikili ilişkinin göz önünde bulundurulmasında fayda vardır.[161]

1.3.2. Ölüm Kaygısı ve Korkusu

İnsanın temel duygularından birisi olan korku duygusunun daha yaygın ve nesnesi belli olmayan haline kaygı denir. Korkuda herhangi bir nesne vardır fakat kaygıda nesne yoktur, kaynağı tam olarak belli değildir. Hem birbirinden farklı hem de birbiri ile iç içe geçmiş bir kavramlar olan kaygı ve korku kavramlarının bu

---

[159] Bedri Ziya Egemen; "Ölüm Üzerine", *AÜD,* Ankara, ts. s. 31-34.
[160] Murat Yıldız, *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık,* İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir, 2006, s. 2.
[161] Hayati Hökelekli, "Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi" *UÜİFD.,* Bursa, 1991, S. 3, c. 3 s. 153.

durumu tanımı da zorlaştırmaktadır. Kaygı ve korku kavramları tanımlanırken hep birbirine karıştırılmıştır.[162]

Ölüm korkusu az veya çok her insanda varlığını hissettiren bir duygudur. İşte ölüm korkusu; evrensel olması, şiddet ve tesirinin kuvvetli olması sebebiyle bütün korkulardan farklıdır. Ölüm korkusunun birçok farklı sebebi olabilir. İbn Sina'ya göre ölüm korkusunun sebepleri:

1.Ölümün hakikatini bilmemek.

2. Öldükten sonra kişinin başına neler geleceğini kestirememesi.

3. Beden çürüyüp yok olduktan sonra kişilik ve benliğin de tamamen hiçliğe kavuşacağını, bununla beraber kendisinden sonra alemin varlığının devam edeceğini zannetmek.

4. Hayattayken karşılaşılan ya da ölüme yol açan hastalıkların acı ve ızdırabından başka ayrıca ölüm için de bir ızdırabın var olduğunu zannetmek.

5. Öldükten sonra bir ceza ve işkencenin olacağına inanmak.

6. Öldükten sonra nereye gideceğini ve başına ne geleceğini bilmeyip, şaşkınlık içerisinde olmak.

7. Arkada bırakacağı mal ve miras üzerine üzüntü duymak.

İmam Gazali ise ölüm korkusunun sebeplerini şu şekilde özetlemektedir.

1- İnsan yaşamın zevklerinden mahrum kalacağı için,
2- İnsan bu dünyada sahip olduğu malını mülkünü kaybedecek olmasından dolayı,
3- İnsan ölümden sonraki yerinin iyi mi ya da kötü mü olacağını tam olarak bilememesinden dolayı ölümden korkar.[163]

Yine "Ölüm Psikolojisi" konusunu çalışan Faruk Karaca ölüm korkusunun sebeplerini şöyle izah etmektedir:

---

[162]Yıldız, *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık,* s. 68.
[163]Hökelekli, *Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi,* s. 157.

1- İnsanın ölüm sürecinin acı ve ızdırap veren bir süreç olduğunu düşünmesi,
2- İnsanın; ölümüyle birlikte kendine ve etrafına olan denetimini kaybedeceğini düşünmesi,
3- Müslüman bireylerde son nefesini Müslüman kimliğini taşıyarak veremem korkusu,
4- İnsanın ölünce tam olarak ne olacağını bilmemesi,
5- İnsanın ölüm ötesi hayatla ilgili olarak oradaki nimet ve azabın vasıflarını tam olarak bilememesi,
6- Ölümün insanı yokluğa sürüklemesi,
7- İnsanın kendi yaşamı konusunda başarısız olduğu düşüncesi,
8- İnsanın yalnızlık duygusu,
9- İnsanın ölümle birlikte özgürlüğünün ortadan kalkmasının oluşturduğu

stres ve kaygı ölümden korkmasına sebep olur.[164]

Ölümün hakikatini tam anlamıyla bilememek, yani belirsizlik insanda kaygıya ve strese yol açar. Ölüm de tam olarak müşahede edilemediği için insan ölüm karşısında kaygılanır. Fakat insanlar dinin emrettiği inanç ve ibadetleri yerine getirdiklerinde bu kaygı ver korkunun azalması muhtemeldir. Dinin çaresizlik içinde bulunanların, ümitsizlik, kaygı ve korku içerisinde bulunanların ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir katkı sunduğu sosyal bilimciler tarafından kabul edilmektedir.[165] Görüldüğü üzere ölümün yol açtığı maddi ve manevi ızdıraplar, her insanda bir karşı konulmaz çaresizlik, endişe ve korkuya yol açmaktadır. Dini öğretileri hayatında tatbik etmeyenlerde daha çok olan bu korku ve endişe, belli bir dini-tasavvufi anlayış ve kavrayış içerisinde olan ölümü arzulayan insanlarda bile bu korku ve endişenin hissedildiği bir gerçektir.[166]

1.3.3. Ölümsüz Olma İsteği

İnsanoğlu ölümden kurtuluşun olmadığını az çok bilmekle beraber aynı zamanda ölümsüz olma istek ve arzusuna da sahip bulunmaktadır. İnsan ölmek yok olmak istememektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi ölüm onda kaygı ve endişeye

---

[164] Faruk Karaca, *Ölüm Psikolojisi*, Beyan Yay., İstanbul, 2000, s. 158-164.
[165] Yıldız, *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık,* s. 47.
[166] Mehmet Demirci, "Mutasavvuflara Göre Ölüm", *İslami Araştırmalar Dergisi,* Ankara, 1987, s. 100.

sebep olmaktadır. Ölümsüzlük ve yaşama tutunma arzusu insanın fıtratına kodlanmış olan bir duygudur. Çocukluktan itibaren insanda bu arzunun olmasını şu örneklerden anlamak mümkündür.

Ölüm konusu ile ilgili olarak dört-beş yaşındaki bir çocuğun annesiyle konuşması şöyle gelişmiştir.

-Anne ölüm ne demek?

-Ölüm gelince insanın kalbi durur, nefesi kesilir ve insan hiç kımıldayamaz.

-Peki ya konuşma, ölünce konuşabilir miyiz?

- Bilmiyorum ki yavrucuğum bazıları insanın ölünce başka bir dünyaya gidip orada yaşadığına inanır. Bazıları da buna inanmaz.

- (Çocuk heyecanlanarak) Biz inanıyoruz değil mi?

Başka bir çocuk da "İnsanlar ölünce gözlerini yumarlar mı?" sorusundan sonra "Ben ölünce gözlerimi kapamam, etrafta dolaşmaya devam ederim" diye cevap vererek ölmek istemediğini, ölümsüzlük arzusunun her insanın fıtratında var olduğunu bizlere göstermektedir.[167]

Ölümsüzlük arzusu insanoğlunun bitmez-tükenmez bir rüyasıdır. Yüce ve büyük olan bir Allah'ın karşısında sınırlı ve fani olan bir insanın, fani olmama ve ölümsüz olma ideali ve tutkusudur.[168] İnsanoğlu bu idealini gerçekleştirmek için elinde bunun tüm imkanları kullanmakta ölümsüzlük için yeni teoriler ve düşünceler ortaya çıkarmaktadır.

Bilim ve teknolojinin ilerlemesiyle birlikte insanlar ölümsüzlüğü bulmak için çeşitli bilimsel yöntemlere başvurmuşlardır. En iddialı tepkilerden biri soğukla tedavi (cryonics) teknolojisidir. Bu metodun amacı; yeni ölmüş olan kişilerin toprağa gömülmeleri ya da ateşle yakılmaları yerine, gelecekte bir gün teknoloji elverirse

---

[167] Peker, *Din Psikolojisi,* s. 82.
[168] Dursun Ayan, Deprem: "Ölümün Jeo-Sosyolojik Ontolojisi", *Düşünen Siyaset Degisi,* Ankara, 1999 , s. 89-99.

yeniden diriltilebileceklerini savunarak dondurulmalarını teşvik etmektedir. Bazıları ülkelerinde bu amaca hizmet eden dernekler kurmuştur.[169]

İnsanın dondurulması fikrini ilk defa ortaya atan R. Ettinger bunu şöyle açıklamaktadır. "Bizim tek yapacağımız şey, öldükten sonra vücutlarımızı uygun bir şekilde bilimin bize yardım edebileceği zaman kadar dondurucular içinde saklamaktır. Ölüm sebebimiz ne olursa olsun, ister yaşlılık, ister kötü bir hastalık önemli değil. Yakın bir zaman sonra veya çok uzun bir zaman sonra, gelecekte yaşayacak olan dostlarımız bizim hastalığımızı tedavi edip bizi yaşatacaklardır." Dondurma işleminin nasıl olduğu hakkında ise ; "Vücut iki gün içerisinde yavaş yavaş, kuru buzun sıcaklık derecesi olan -79 °C ye kadar soğutulur. Sonrada vücuda koruyucu ilaçlar enjekte edilir. Vücut daha sonra -196 °C de bile yumuşacık kalabilen bir yün tulum içerisine konulur. Sonra bu tulum sıvı nitrojen içeren bir kapsül içerisine yerleştirilir. Nitrojenin kaynama noktası olan -196 °C de tüm biyolojik işlemler durur artık bu işlemden sonra yapılacak tek şey beklemektir."[170]

Biyologlara göre bu olacak bir şey değildir. Onlara göre nakil için çıkarılan böbrekler, buz içerisinde, iki gün süreyle sağlam korunabilirken, kalp ve karaciğer ise bundan daha az bir sürede sağlam kalabilmektedir. Bu organların birini bile iki günden daha fazla koruyamıyorsanız, tüm vücudu nasıl koruyacaksınız? şeklinde bunun mümkün olmayacağı ifade edilmektedir.[171]

İşte bu gibi çabalar insanın ölümsüz olmaya karşı çok güçlü bir idealinin olduğunu bizlere göstermektedir. Bu arzunun şiddeti ve yansımaları kişiden kişiye farklılık göstermektedir. Ölümsüzlük düşüncesinin doğrudan yansıması olduğu gibi dolaylı yansıması da olabilir. Kişinin neslinin ve isminin devam etmesini istemesi sebebiyle çocuk ve çeşitli eserler yapması kişinin ölümsüzlük arzusunun dolaylı bir yansımasını bizlere göstermektedir.

Ölümsüzlük arzusu insanın tatmin edilememiş ve tatmin edilmesi imkansız olan arzusudur. Dinler ölümden sonra ebedi bir hayatın varlığını ifade ederek insanın ölümsüzlük arzusunun tatmininde önemli rol oynamış ve bu sayede bireyin ruh sağlığını dengede tutmasına yardımcı olmuşlardır.

---

[169] Yıldız, *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık,* s. 33.
[170] Yıldız, *Ölüm Kaygısı.ve Dindarlık,* s. *33.*
[171] Yıldız, *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık,* s. 34.

İnsan her ne kadar ölmek istemese de ölümsüzlüğü çaresini bulmaya çalışsa da Kur'an-ı Kerimin ifadesiyle "Her canlı ölümü tadacaktır…"[172] bu insan için kaçınılmaz bir sondur. İnsan ölümsüzlüğü bulmak için ne kadar uğraşırsa uğraşsın, ölüm, insanın fıtratına kodlanmış kaçınılmaz bir sondur. Nitekim Kur'an-ı Kerim'in şu ; "Nerede olursanız olun ölüm sizi yakalar; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile! …"[173] ifadesi insanın ölümsüzlük arzusunun boşuna bir uğraş olduğunu bizlere göstermektedir.

1.3.4. Ölümü Gizleme ve Bastırma İsteği

Ölüme ilişkin insanların verdiği tepkilerden olan gizleme yani maskeleme; insanın ölümden korkması veya herhangi bir sebepten dolayı kendisine ölüm hakkında düşünme fırsatı bile vermemesidir. İnsan kendisini çeşitli uğraş ve hobilere vererek ölümü düşünmez aklına bile getirmez. Planları arasında ölüm yoktur. Bastırma; insanın ölüm kavramını şuurundan atarak ölümü etkisiz hale getirme düşüncesidir.[174]

İnsanın ileriye yönelik yapmış olduğu planlarında ölüme yer vermemesi ölümü bastırması olarak ifade edilir. Yaşlı insanların paralarını biriktirme isteği ve kimseye para vermeme isteği gibi görülen davranışlar yine ölümü bastırmaya örnek olarak verilebilir. İnsanlar davranışlarında sergilediği gibi, sözlerinde de ölümü hatırlamak ve konuşmak istememektedir. Bu anlamda bir kişi için öldü kelimesini kullanmaktan bile insanlar kaçınmaktadırlar. İnsanlar öldü anlamında "Hakkın rahmetine kavuştu", "Dar-u bekaya irtihal eyledi", "Hayatını kaybetti" gibi cümlelerle ölümü bastırmaktadırlar.

İstanbul zincirli kuyu mezarlığındaki "Her canlı ölümü tadacaktır…"[175] ayetinin bazı insanlar tarafından oradan kaldırılmasının istenmesi de aslında ölümün tabu haline getirilmesi ve bastırılmasına örnek olarak verilebilir.

---

[172] Âl-i 'İmrân, 2/185.
[173] Nisâ, 4/78.
[174] Yıldız, *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık,* s. 35.
[175] Âl-i 'İmrân, 3/185.

“Her canlı ölümü tadacaktır…” ayetini görünce hissettiği duyguyu “Çok sinir bozucu bir şey” diye ifade eden kimsenin bu düşüncesi ölümü bastırması ve görmezden gelmesidir.

> “O mezarlığın önünden her gün geçen binlerce insanın gözü bu yazıya ilişiyor ve her ilişmede tüyleri ürperiyor. Genç, orta-yaşlı ve yaşlı bazı okurlarımıza oradan geçerken yazıyı gördüklerinde ne hissettiklerini sordum istisnasız hepsi ‘Korkunç geliyor, yazıya bakarken sinirlenip kaza yapmak bile mümkün’ cevabını verdiler. Özellikle gençlerin fena halde siniri bozuluyor.”
>
> "Böyle bir densizlik böyle bir düşüncesizlik olur mu? Oradan her gün geçen yüz binlerce kişiye durduk yerde 'ölüm'den söz etmenin onların moralini bozmanın Allah için ne anlamı var?"

"Bu söz bir tehdit bir taciz gibi algılanabilir. Ne gereği var? Ne lüzumsuz bir işlem”? [176] gibi ifadeler insanların ölüm karşısındaki bu -bastırma ve tabu haline getirme- tutumlarını açık bir şekilde ifade eder.

Ölümün kurumsallaşması da yine ölümü tabu haline getiren nedenlerden biridir. Cenaze hizmetlerinin kurumsallaşması, bazı batı ülkelerinde cenaze hizmetleriyle ilgili şirketlerin kurulması cenazenin ve ölümün insanların içinden çıkarılması cenazeyi kimsenin görmemesi, ölmek üzere olan hastayı ölene kadar yapılan işlemleri kimsenin görmemesi gibi uygulamalar ölümün kurumsallaşmasının göstergesidir.[177]

1.3.5. Ölüme Meydan Okuma isteği

Ölüme meydan okuma isteği kişinin içinde yaşadığı şeylerden etkilenebilmesi sebebiyle oluşan en hızlı ve en uç noktaları yaşamayı hedef edinen kültürün bir parçasıdır. Günümüzdeki Süpermen gibi kahramanlar insanları bu yönde etkilemektedir.[178] Geçmiş hikayelerimizde ölüme meydan okuyan kahramanlarımızın anıları bulunmaktadır. Hz. Ali, Hz. Hamza, Ulubatlı Hasan gibi kahramanlarımız şehadete ulaşma arzusu ile ölüme meydan okumuşlardır.

---

[176] https://www.sabah.com.tr/gundem/2011/05/10/zincirlikuyudaki-ayet-mealini-kim-yazdirdi, (Erişim Tarihi, 06.08.2019).
[177] Yıldız, *Ölüm Kaygısı* ve *Dindarlık*, s. 37.
[178] Hökelekli, *Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi*, s. 160.

Şehitlik makamı dinimizde çok övülen yüce bir makamdır. Hatta Kur'an-ı Kerim insanlar onları ölmüş zannetse de onların diri olduğunu söyler.[179] İşte İslam tarihindeki ve destanlarımızdaki şehitlik hikayeleri ve Kur'an-ı Kerim'in şehitlik ile ilgili ifadeleri insanlardaki ölüme meydan okuma arzusunu güçlendiren bir unsurdur.

1.3.6. Ölümü İsteme

İnsanın ölüm isteği çağdaş kültürlerde ve kültürümüzde azımsanmayacak derecede olan bir durumdur. Ölüm bizzat kişinin şuurlu olarak istediği bir durum olduğu gibi şuursuz olarak da ölümü isteyebilir. Yani kişinin içgüdülerinden de kaynaklanan bir durumdan dolayı ölümü isteyebilir. Freud insanın içgüdülerinden bahsederken insanın yaşama arzusu olduğu gibi, cansız maddeye dönme arzusu diye bir arzunun olduğundan bahsetmektedir[180]. İşte bu arzudan dolayı kişi ölümü isteyebilir.

Ölüm bazen insanın yaşadığı çatışmalar ve sıkıntılar için bir çözüm yolu olarak görülebileceği gibi bazı insanlarda başkalarını suçluluk duygusu içerisinde bırakmak için senin yüzünden öldüm dedirtmek için- kendini öldürebilir. Ağır bedensel sakatlıkları veya herhangi bir mağduriyetleri olduğu için kendini işe yaramaz hissedebilir ve bu yüzden ölümü isteyebilir. Özellikle maddenin ve bilimin ilahlaştırıldığı batı ülkelerinde hayatın sıkıntılarına gösterilen tahammülsüzlük intiharları beraberinde getirmektedir.[181] Yine ötenazi[182] de yaşamı dayanılmayacak hale getiren sıkıntılar, tedavisi olmayan fiziksel rahatsızlıklar ve psikolojik rahatsızlıklar karşısında bir kurtuluş yöntemi olarak görülebilmektedir. Yine ilahi aşk duygusu ile meşgul olan bir sufi ise Allah'a kavuşma isteğinin çok fazla olması sebebiyle ölümü isteyebilmektedir.[183]

---

[179] Bakara, 2/154.

[180] Mustafa Koç, "Ölüm psikolojisi II", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi,* Ankara, 2002. s. 344.

[181] Yıldız, *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık* s. 42.

[182]Türkçeye "iyi ve güzel ölüm" olarak geçen ötenazi İnsanın yaşamının dayanılamayacak bir hale gelmesi sonucu, kendisinin ya da yakınlarının isteğiyle tıbbi yardımla, acısız bir şekilde hayatına son vermesidir. Bkz; Hatice İlhan, *"Ötenazi" Kavramının Ahlak Felsefesi Açısından İncelenmesi,* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011.

[183] Hökelekli, *Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi,* s. 161.

1.3.7. Ölümü Kabullenme

Bazı varoluş felsefelerinde ölüm hayatın doğal bir parçası olarak algılanmaktadır. Bu akımların bazıları ölümü hayatın yaşanmasının olmazsa olmaz bir şartı olarak görmekte bazıları da ölüme bakışını maddi bir yok oluş değil, varoluşu gerçekleştirememe olarak algılamaktadır.

Genel olarak hayatını iyi ve güzel değerlendirdiği duygusuna sahip olan kimseler ölümü sükunetle karşılama tutumu gösterirler. Kişilerin dini bakış açısı ölüme yaklaşmada sükunet, boyun eğme ve kabul tutumunu doğuracağı tahmin edilebilir. Fakat bütün dinlerde aynı tutumun ortaya çıkacağı beklenemez, yaşanan dinin özelliği, kişinin dini inanç ve görevlere kendisini veriş derecesi bu hususta önemli bir etken olarak gözükmektedir.[184]

Kur'an-ı Kerim de bizlere ölümü kabullenmemiz gerektiğini ifade etmektedir. Müslüman olan bir kişi kendisini Allah'ın yarattığını ve yine Allah'a döneceğini bilir. "Onlar, başlarına bir musibet geldiğinde, "Doğrusu biz Allah'a aidiz ve kuşkusuz O'na döneceğiz" derler.[185] ayetinden de anlaşıldığı üzere Mümin her zaman ölüme hazırlıklı olur ve dünyayı ahiretin tarlası olarak görür. Yine peygamber efendimiz bu bağlamda;

"Dünyada sanki gurbette imiş gibi veyahut yolculukta bulunuyormuş gibi ol. Kendini mezarlıktakilerden say. Sabahladığın zaman kendine akşamdan söz etme, akşamlayınca da sabahtan bahsetme. Hastalanmadan önce sıhhatin den, ölümden evvel de hayatından faydalan…"[186] gibi ifadeleri müminin ölümü kabullenmesi gerektiği ve her zaman hazırlıklı olması gerektiğini bizlere hatırlatır.

Görüldüğü gibi aslında İslam da ölümü kabullenmekten çok ona hazırlık yapılmasını ön planda tutar. Ahirete iman temel esaslardandır. Yani bir kimse Müslüman oldum dediği an zaten ölümü kabullenmiştir. Yine Hz. Peygamberden gelen bir nakilde "İbn Ömer anlatıyor:

---

[184] Hökelekli, *Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi*, s. 162.
[185] Bakara, 2/156; Yâsîn, 83/36.
[186] Tirmizî, "Zühd" 17.

Rasulullah ile birlikte idim. Ensar'dan bir adam gelerek Hz. peygamber'e selam verdi. Sonra şöyle dedi: 'Ey Allah'ın Resulü! Müminlerin hangisi daha faziletlidir?' Hz. Peygamber, Ahlak bakımından en güzel olanları buyurdu. Sonra adam, 'Müminlerin hangisi daha akıllıdır?' diye sordu. Hz Peygamber Ölümü en çok hatırlayanları ve ölümden sonrası için en güzel şekilde hazırlananları. İşte onlar en akıllı olanlardır diye cevap verdi."[187]

1.4. Sevdiği Kimselerin Ölümüne İlişkin İnsanın Tutumu

1.4.1. Yas Tutma

Matem kelimesi Arapçada "sevince veya kedere yol açan bir olay dolayısıyla bir araya gelmiş erkek ve kadınlar topluluğu" anlamına gelmektedir. Ancak bu kelime zamanla büyük felaketlerden, özellikle sevilen bir kimsenin kaybedilmesinden duyulan derin acı ve yası ifade eder olmuştur.[188] Yas tutmak genel olarak "anlamlı öteki" nin kaybı sonrası verilen tepkiler olarak tanımlanabilir. Kişi doğal olarak fıtratı gereği sevdiği birinin kaybı karşısında bazı tepkiler verir. Bu tepkiler genel anlamda üzüntü, keder, mutsuzluk olarak karşımıza çıkar. Kişinin yas tutması psikolojik yapısı ile ilgilidir. Erol Göka'ya göre yas gereklidir, lüzumludur, olması lazımdır.[189]

"Yas yaşantısının psikolojimizdeki işlevi kimi zaman çok zor olan gerçekleri sindirme mecburiyetimizden kaynaklanır. Yas sürecinde kişi, hayatın büyük ölçüde kontrolümüz dışında olduğu gerçeğini, bizim çabamızdan bağımsız olarak sürüp gittiğini ve müdahale edemediğimiz bir çok değişimin olduğunu, olacağını anlar, kabul eder. Hayatta insanlığımıza dair gerçekleri kabul edişimiz bizi büyütür, olgunlaştırır. Önemli bir kaybı tecrübe eden kişi, hayatını yeniden organize edip kurmadan önce daha düne kadar hayatında çok önemli bir yer tutan ama şimdi kaybolan nesneyle vedalaşmak, hayatın ağırlığı karşısında yeniden soluklanmak, hayatı öğrenmek için yas tutmaya ihtiyaç duyar."[190]

Kişinin sosyal statüsü, cinsiyeti, yaşı, yasın sürecini seyrini ve derecesini faklılaştırabilir. Uzun zamandır hastalıktan ve çok yaşlı olduğundan dolayı yatan bir kişi ile genç ve sağlıklı bir kişinin ölümüne duyulan yas farklı olur. Yaşlı ve yatalak

---

[187] İbn Mâce, "Zühd" 31.
[188] Ömer Faruk Harman, "Matem", *DİA,* Ankara 2003, XXVIII, s. 127.
[189] Göka, *Ölme, Ölümün ve Geride Kalanların Psikolojisi,* s. 152.
[190] Göka, *Ölme, Ölümün ve Geride Kalanların Psikolojisi,* s. 152.

olan kişinin matemi uzun sürmeyecektir. Ayrıca uzun süre hastalıktan dolayı yatan kişinin matemi aynı zamanda yaşanmış olur. Fakat askerde oğlunu kaybeden veya genç bir çocuğunu kaybeden bir annenin matemi daha uzun süre ve daha şiddetli olabilmektedir.

Göka'ya göre bir insanın vefatının ardından yas tutulması gereklidir sebepleri de şunlardır. Bunlardan ilki;

> "Bizim için önemli olan her kaybın bizi kaçınılmaz bir keder içine sürükleyeceğidir. Kayıp her insan için çok önemli ve etkileyicidir; İnsanı hüzne ve kedere sürüklemesi kaçınılmaz olan bir yaşantıdır. Çünkü psikolojik bütünlüğümüz kayıp nedeniyle bozulur. Kaybedilen çok değer verdiğimiz, iç-dünyamızda derin ve kalıcı bir yeri olan biriyse, kaybın acısı çok daha büyük olur. Sanki bir organımız sökülüyormuşçasına bir elem yaşarız. Nasıl fiziksel travmalar bedenimizi parçalarsa, sevdiğimiz bir kişiyi ölüm yoluyla kaybetmek de içimizi parçalar, ruhsal bütünlüğümüz bozulma tehlikesine girer. Bir fiziksel yaralanma durumunda organizmamız yarayı iyileştirebilmek için nasıl kendiliğinden bir çaba içine girerse, yas da psikolojimizin kayıp yaşantısına karşı kendi bütünlüğünü önceki sağlığını yeniden sağlayabilmesi için gereklidir. Yas süreci boyunca psikolojimiz kaybın hasarını tamir etmeye çalışır."[191]

Yası gerekli kılan bir diğer sebep ise;

"Tam olarak yası tutulabilmiş bir kaybın aslında insanın olgunlaşması, büyümesi ve yenilenmesi için bir araç olabileceğidir. İnsanın her kayıptan her yastan büyüyerek, insanlığına yeni katkılar yaparak çıktığı, adeta daha da insanlaştığı bir çoğumuzun gözlemlediği bir olgudur."[192] diyerek aslında zorluklar ve sıkıntıların insanı olgunlaştıracağını söylemektedir.

Yine Elizabeth Kübler-Ross ölümcül hastalar üzerine yapmış olduğu çalışmasında yakınını kaybeden kişiler için;

"Eğer bir kişi yas tutarsa, dövünürse, saçını başını yolarsa yada yemek yemeyi reddederse, bu sevdiği kişinin ölümüne dair duyduğu sorumluluk duygusuyla öngördüğü cezalandırmayı hafifletmek için yapılan bir kendini cezalandırma girişimidir." diyerek yas tutmanın kişinin suçluluk

[191] Göka, *Ölme, Ölümün ve Geride Kalanların Psikolojisi*, s. 153.
[192] Göka, *Ölme, Ölümün ve Geride Kalanların Psikolojisi*, s. 154.

psikolojisini yenmesine ve toparlanmasına olumlu katkı sağlayacağını bizlere beyan etmiş olmaktadır.[193]

Ölüm ve ölüme üzülmek bütün insanlarda olan bir şeydir. Her insan sevdiği birini kaybettiği zaman üzülür. Üzülen, yas tutan insanlarda görülen davranışların ve duyguların, diğer aynı durumda olan insanlar tarafından da yaşandığını ve paylaşıldığını bilmek o insanlar için yararlı olmaktadır. Bizim kültürümüzde şöyle bir söz vardır: "El ile gelen düğün bayram". Kişinin başına bireysel olarak gelen bir musibet ve üzücü bir olaya kişiyi daha çok üzer fakat bütün insanların ya da herhangi bir bölgedeki insanların başına hep birlikte bir musibet gelirse kişiyi o kadar sarsmaz. Ölüm de bütün insanların başına gelen bir olgu olduğu için insanın psikolojisini bozmamaktadır. İnsanın ölüm karşısında yaşadığı duyguların başında üzüntü ve mutsuzluk gelir.

1.4.2. İnkâr

Ölüm haberi ilk alındığında inanılması çok zordur. Kişinin kendisi için ya da sevdiği birisi için ölümü ilişkilendirmesi kolay olmaz. İnsanın hem sevdiği ölmüştür hem de bu gerçeği kabullenmeye insan hazır değildir. 'Hayır, bu doğru olamaz', 'Bu gerçek değil' vb. gibi sözler söyleyerek ölümü inkâr eder ve kabullenmek istemez. Kişi ölümü duyduğu ilk anda şok olur, hissizleşir ve aynı zamanda inanmak istemez. Yadsıma ve uyuşukluk duyguları da kişide görülebilir. Şok ve uyuşukluk halinin kişide doğası gereği birkaç hafta sürmesi normaldir. Fakat yadsıma ve inanmama günlerce sürebilir.

Yakınının öldüğünü inkâr eden kişi cenaze töreni planlaması yapmak istemez ya da cenazeye katılmayı reddeder. Sevdiği kişinin ölmediğini söyler ve bunda ısrarcı olur. Ölümü düşünmek istemez ve ölümü unutmak için başka şeylerle meşgul olur.[194]

---

[193] Elizabeth Kübler-Ross, *Ölüm ve Ölmek Üzerine,* Çev. Ekin Uşşaklı, April Yay. Ankara, 2010, s. 14.

[194] Ayşe Emel Akalın; *"Ölümün ve ölmenin Sosyolojisi Üzerine Kuramsal Bir Çalışma"* Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s. 198.

1.4.3. Karışıklık

Ölüm gelince insanın duyguları karışır, sevdiği bir kişiyi kaybedince karmaşık duygular içerisine girer. Korkar, üzülür, gücenir, kuşku duyar, rahatlar, öfkelenir, mutsuz olur. Bir sevinçli olur bir üzüntülü. Aniden gülebilir veya ağlayabilir. Yani bu duyguları birbirinden ayırt etmek zordur. İnsanın zihni dağınık olur, zihnini toplayıp küçük bir karar bile almak zorlaşabilir. Yapması gereken basit bir işi bile yapmak istemeyebilir. Alışverişe çıkmak bile büyük bir iş haline gelebilir. Ölüm olayının yani kaybın yaşanmasından önce kolayca alınan kararlar, kayıptan sonra devasa bir sorun haline gelebilir.

Ölümü takip eden ilk birkaç gün geride kalan kişilerde şok etkisi oluşur. Kişinin öldüğüne inanamazlar. Sonra kişi karmaşık duygular içerisine girer bunlar; donukluk, uyuşmuşluk, hayret, korku, afallama, boşluk, anlamsızlık, şaşkınlık gibi duygulardır. Bu periyotta kişi aynı zamanda şiddetli ağlama fasılları da yaşayabilir.[195]

1.4.4. Suçluluk

Bazen bir ölüm karşısında kişi suçluluk psikolojisine girebilir. Hayattayken yapmış olduğu bazı davranışlarından dolayı, keşke yapmasaydım vb. gibi sözler söyleyebilir. Mesela ihtiyaçlarını gidermediği için annesinin ölmesini isteyen bir çocuk, annesinin gerçekten ölmesi durumunda büyük bir travma yaşar. Uzun bir zaman önce söylemiş olsa bile bu çocuğu etkiler ve daima annesinin ölümünden kendini sorumlu tutar. Hep başkalarına : "Bunu ben yaptım annem benim yüzümden öldü ben kötüydüm annem de beni terk etti" diyecektir. Tıpkı bu çocuk örneğinde olduğu gibi bazen kişi yakınına kötü davrandığı zaman onun ölümü durumunda kendini suçlu hissedebilir.[196]

1.4.5. Kızgınlık

Kızgınlık ve öfke aynı zamanda protesto aşamasıdır. Kızgınlık ölen kişiye olabilir çünkü ölen kişi bırakıp gitmiştir. Yapılması gereken ya da yapılmaması gereken şeylerden dolayı kızılabilir. Bu kızgınlık başkalarına da yöneltilebilir. Yas

---

[195] Yıldız, *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık,* s. 43.
[196] Kübler-Ross, *Ölüm ve Ölmek Üzerine*, s. 13.

tutan insanlar niçin kendi sevdiklerinin öldüğünü sorgulamaya başlarlar. Niçin başka birisi değil de benim yakınım öldü? gibi sorular sorarlar. Sevdiklerinin hayatını kurtaramayan doktora tepki gösterirler kendi hastalarına gerekli özenin gösterilmediğini düşünebilirler.

1.4.6. Pazarlık

Pazarlık aşaması tanrı ile insanların son müzakeresi olarak değerlendirilebilir. Özellikle ölümcül hastalarda bu kendini gösteren bir durumdur. Kişi başına gelen bir hastalık ya da yakınının başına gelen bir hastalığın önce iyileşmesini bekler bunun gerçekleşmediğini gördüklerinde tanrı ile pazarlık etmeye razı olurlar. Tanrı'ya o ölmezse ben çok iyi bir kul olacağım gibi şeyler söylerler. Zannınca Tanrı ile pazarlık yaparak sevdikleri insanın geri dönmesini umarlar isterler. Yas tutan kişiler sevdikleri insanın ölmemiş olması için dua ederler. Hem tanrıya hem ölen kişiye ölmemesi için yalvarırlar. Bu aşamanın da yine yakınını kaybeden kişinin iyileşme sürecine katkı sağlayabileceği söylenir.[197]

1.4.7. Depresyon

Yakınını kaybeden kişi, ölüm olgusuna hazır değil ise aniden gerçekleşen bir ölümse ve dini anlamda kendini yetiştirmemişse bu safhalardan geçmesi normaldir. Pazarlık da işe yaramamıştır ve ölen kişi geri gelememiştir. Yani kaybedilen kişinin kesin olarak kaybedildiği kişinin zihnine yerleşmeye başlar. Yas tutan kişi gerçeğe teslim olmuştur. Bu aşamadan sonra kişi depresyona girebilir. Depresyon aşamasındaki yaygın tutumlar ağlama, umutsuzluk, gerçek olmama duygusu, insanlardan uzak durma, tembellik, hissizlik, mutsuzluk üzüntü gibi tutumlardır.

Depresyon aynı zamanda kişinin aşırı üzüntülü olmasıdır. Bu üzüntü ve kederin kişide değişik hallerin meydana gelmesine yol açabilir. Kişi bu süreçte yakınlarıyla ve arkadaşları ile olan ilişkilerini değiştirebilir. Belirli insanlara aşırı tepki ve düşmanlık gösterebilir, sosyal etkileşim kalıplarının kaybı gerçekleşebilir ve İntihara yönelik olmayacak şekilde kendini yok etme eylemlerine girişebilirler.[198]

---

[197] Akalın, "*Ölümün ve Ölmenin Sosyolojisi Üzerine Kuramsal Bir Çalışma"*, s. 200.
[198] Akalın, "*Ölümün ve Ölmenin Sosyolojisi Üzerine Kuramsal Bir Çalışma"*, s. 203.

1.4.8. Kabullenme

Bütün bu safhalardan sonra ölümün kabullenilmesinden başka çare olmadığını kişi zorunlu olarak anlar. İnsanlar sevdiklerinin öldüğü gerçeğini kabullenirler ve bu aynı zamanda kişinin iyileşme sürecinin başlamasıdır. Kişi artık yakınının ölümünü içselleştirmiş kendi içerisinde anlamlandırmıştır. Artık kendini toparlamaya başlar. İlişkilerine yeni bir çerçevede şekillendirmeye başlar ve yaşam artık o kadar karanlık görülmez. Sevilen, kaybedilen kişiden uzaklaşma ve yeni koşullara uyum sağlama evresidir. Yakınını kaybeden kişi artık yeni ilişkiler ağı içerisine yavaş yavaş girer yeni ortamda bu evre içerisinde kimliğini yeniden oluşturur.

> "Kişi her ne kadar kabullense yoluna devam etse de ölen kişinin pozisyonuna göre içinde her zaman kederden bir parça kalacaktır. Hayatın da yine gelgitler olacaktır. Kaybedilen kişi ile ilgili bir hatıra aklına geldiği zaman veya onunla ilgili bir mekana gittiği zaman yada onun bir eşyasını gördüğü zaman kişi tekrar tekrar üzülebilir. Tüm bunlar insanın ölüm karşısındaki doğal tepkileridir fakat insan çok uzun süre bundan kurtulamaz ise psikolojik tedavi o kişiye önerilmektedir."[199]

1.5. Ölümcül Hastaların Ölüme İlişkin Tutumları

Yukarıdaki bölümlerde de anlatıldığı üzere insan ölümden genel anlamda korkar, fakat ölüm kendi başına ciddi anlamda geldiği zaman bu korku daha fazla olur ve insanlar genel olarak sırasıyla çeşitli tutumlar sergilerler. Kübler-Ross 200'e yakın ölümcül hasta üzerinde incelemelerde bulunduktan sonra ölümcül hastaların ölüme ilişkin tepkilerini beş aşamada inceleyerek bunların; yâdsıma ve yalnızlaşma yani inkâr, öfke, pazarlık, depresyon, kabullenme olduğunu ortaya koymuştur.[200]

1.5.1. İnkâr ve Yadsıma

Hastaların ölümcül hastalık karşısında verdikleri ilk tepki genel olarak, 'hayır olamaz' olmuştur. Kendisinin hasta olduğunu kabul etmek istemez ve inkârını destekletici bir arayış içerisinde olur. Bazı hastalar bu inkârını desteklemek için doktorun yanlış muayene yaptığını ve kendi raporlarının başka hastanın raporları ile

---

[199] Akalın, *"Ölümün ve ölmenin Sosyolojisi Üzerine Kuramsal Bir Çalışma"*, s. 201.
[200] Yıldız, *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*, s. 54.

karıştığını söyleyebilir. Kübler-Ross ölümcül bir hastanın kendi ağzından şunları yazmıştır;

> "Hasta röntgenlerin karıştığına inanmıştı; patoloji raporunun bu kadar hızlı gelemsinin mümkün olmadığını ve başka bir hastanınki ile karıştırıldığını söylemişti. Bu iddiaları doğru çıkmayınca hemen hastaneden ayrılmak istemiş, 'daha iyi bir açıklama için' başka bir doktor aramaya başlamıştı. Doktor doktor dolaşmış; bazıları onu rahatlatacak, bazıları ise eski teşhisi onaylayacak şeyler söylemişti. Teşhis onaylansın ya da onaylanmasın aynı şekilde tepki vermeye devam etmiş, önceki tanının doğru olduğunu kısmen bilse de yeniden muayene olmak istemiş ve bunun yanlış olduğunu duymak ümidiyle daha ayrıntılı incelemeler talep etmiştir."[201]

Buna benzer başka bir kabullenmeme örneği ise kişinin hastaymış gibi davranmamasıdır. Doktorun vermiş olduğu perhize dikkat etmemesi 'ben hasta değilim ki perhiz yapayım' gibi sözler söylemesi ve hasta bir kadının süslenmesi kendini hep diri ve canlı tutmak istemesi, parlak ve renkli kıyafetler giymesi, ruj ve oje sürmesi, kişinin inkârının yansımalarıdır.[202]

Hastaların hepsi bu kadar aşırı tepki vermese de ilk duyduğu anda kişi kabullenmek istememektedir. Bu inkârın hastanın başına gelen bu olayla ilgili olumlu bir yönünün olduğu, bu olumlu yönün de acılı ve zor olan bu süreç ile başa çıkmada bir tampon görevi gördüğü söylenmiştir.[203]

Hasta bütün bunları yapmasına rağmen sonuç değişmediği takdirde inkâr sürecinin yerini öfke hışım ve kıskançlık duyguları alır.

1.5.2.Kızgınlık

Bütün yapılan tetkiklerin sonuç vermemesi hastayı üzer ve öfkelendirir. Hasta dini anlamda kendini geliştirmemiş birisi ise dünyanın adaletsiz olduğunu düşünür. Kişilere karşı doktorlara karşı tanrıya karşı hep kızgındır öfkelidir. 'Neden ben? Neden daha yaşlı biri değil?' gibi sorular sorar. İnsanlar kendi ölümleri olsun başkalarının ya da yakınlarının ölümleri olsun bu soruyu sormaya meyillidirler. 'Neden sen ya da neden ben? Tanrı niçin seni seçti?' bunu sorgulamaya girişirler ancak dini anlamda kişi kendisini geliştirdi ise bu soruya mantıklı cevaplar bulabilir.

---

[201] Kübler-Ross, *Ölüm ve Ölmek Üzerine*, s. 47.
[202] Kübler-Ross, *Ölüm ve Ölmek Üzerine*, s. 49.
[203] Kübler-Ross, *Ölüm ve Ölmek Üzerine*, s. 48.

Bu anlamda Amerikalı tenisçi Arthur Ashe'in hikayesi 'neden ben?' sorusunu anlamamıza ışık tutacaktır. Ashe 1975 yılında dünya tenis şampiyonası Wimbledon'ı kazanan ünlü ve önemli bir insandır. Bu adam kan nakli sırasında AİDS virüsü kapar. Bilindiği üzere AİDS hastalığının tedavisi yoktur ve hasta ölüm döşeğindedir. Hayranları mektuplar yazarlar ve bir hayranı 'neden sen?' der. Yani 'dünyada bu kadar insan var niçin bu hastalık seni buldu ?' diye sorar. Ashe'in hayranına verdiği cevap bizim için çok önemlidir hayranına şunları yazar;

> "Dünya 50 milyon çocuk tenis oynamaya başlar, 50 bini yarışmalara katılır. 50'si Wimbledon'a yükselir, 2'si finale kalır ve 1'i kazanır. Ben Wimbledon'ı kazandığımda şampiyonluk kupasını kaldırdığımda 'neden ben?' diye sormadım Allah'a şimdi hastane köşesinde sancı çekerken 'neden ben?' diye nasıl sorarım."[204]

Hayatımızı baştan sona gözden geçirdiğimizde iyi şeylerin de kötü şeylerin de imtihan gereği olduğunu göreceğiz. 'Neden ben?' diye sorarken hayatımızın her safhasını gözden geçirmemiz gerektiğini Ashe'in verdiği cevaptan öğrenmekteyiz.

1.5.3. Pazarlık

Kaçınılmaz sonu geri itmek ya da biraz daha vakit kazanmak için tanrı ile yapılan anlaşmalar ona verilen vaatler olabilir. Müslüman bir bireyi düşündüğümüz zaman kendi içinden iyileşirsem ve biraz daha hayatım olursa camiden hiç çıkmayacağım ve namazımı hep kılacağım gibi vaatler verebilir. Ya da Müslüman değilse tanrıya ömrünü adamak ya da hayatını kiliseye hizmet ederek geçirmek gibi vaatler verir.

Pazarlık tanrı ile yapıldığı gibi doktorla da yapılabilir. Şu örnekteki gibi; Ağır ve sancılar çeken bir hasta, acısından ve ağrısından dolayı hastaneden ayrılamıyordu. Evlenmek üzere olan bir oğlu vardı ve bu düğüne katılmayı çok istiyordu. Doktorlar ona düğüne katılabilecek üç dört saatlik bir tedavi yöntemi uyguladılar. O büyük gün geldiğinde takım elbisesini giydi, sağlam bir adam gibi düğüne katıldı. Hastaneye döndüğü vakit yorgun ve bitkin gözüküyordu fakat doktora: 'bir başka oğlumun daha olduğunu unutmayın' dedi.[205] Bu hasta doktorla

---

[204] Ali köse, "Travmalarımız Din ve Biz" *Diyanet Aylık Dergi,* Ankara, 2017, S.313, s. 70.
[205] Kübler-Ross, *Ölüm ve Ölmek Üzerine,* s. 90.

pazarlık etmiş ve bu pazarlıktan olumlu sonuç almıştır. Olumlu sonuç aldığı için de yeni pazarlıklara girişmektedir.

1.5.4. Depresyon

Hasta önce inkâr etmiş sonra öfkelenmiş sinirlenmiş sonra pazarlık etmiş fakat istediği sonucu elde edememiştir. Hastanın artık tepki vermeyi bırakması ve üzülmesi depresyon safhası olarak adlandırılır.

Depresyon sevilen bir şeyin kaybedilecek olmasına kişinin hazırlanma aşamasıdır. Hayatta sevdiğimiz şeyleri kaybettiğimiz zaman üzülürüz. Bir de söz konusu insanın kendi hayatını kaybetmesi olursa bu üzüntünün tarifi imkansızdır. Kişi bu safhada kaybetmeye hazırlanır o yüzden hastayı dünyevi bir şeylere teşvik etmek ya da onu rahatlatmaya çalışmak onun için pek de anlamlı değildir.[206] Yine hastaya üzülmemesini söylemek de ters tepki vereceği için en iyi yok hastanın kendini ifade etmesini sağlamak ve dini anlamda inancı var ise uhrevi anlamda onu rahatlatmaya çalışmaktır.

1.5.5. Kabullenme

Kabullenme aşaması son aşamadır. Artık kişi tüm çabasını harcamış her şeyi yapmış, bir sonuç alamamış ve ümitsiz bir şekilde kendini bırakmıştır. Hasta duyarsızlaştığı için ne üzüntü duyar ne de kızar. Genellikler her şeyi boş verip durumu kabul eder ve kendisini reddedilmişlik duygusu içerisinde bırakır. Kişi artık kendi dünya görüşüne ve dinine göre ölümü kabullenmiştir.

Kübler-Ross un yapmış olduğu bu beş aşamalı çalışma en genel anlamıyla yapılmıştır ve Amerika'da yapılmış olan bir çalışmadır. Oysa Müslüman bireyler Amerika'nın aksine ölüme daha metanetli yaklaşıp bu aşamaların hiçbirini yaşamadan sabırla karşılayabilirler.

---

[206] Kübler-Ross, *Ölüm ve Ölmek Üzerine*, s. 95.

1.6. Ölüm Karşısında Müslüman'ın Tutumu Nasıl Olmalı?

Şüphesiz ölüm bütün canlıların karşılaşacakları kaçınılmaz sondur.[207] Her insanın imtihanı, yaşantısı, başına gelen sıkıntılar farklıdır fakat ölüm bütün insanlar için eşit bir imtihandır. Bu yüzden evrenseldir. Her insana bir ömür takdir edilmiştir ve bu sürenin sona ermesine ecel denir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de; "Her ümmet için bir müddet mukadder, müddetleri gelince bir lâhza geri de kalmazlar öne de geçemezler."[208] İfadeleri bu gerçeği net bir şekilde ortaya koymaktadır. Dolayısı ile Müslüman her daim ölümü hatırında tutmalı ve aynı zamanda ölüme hazırlık yapmalıdır. Müslüman'ın tavrı ölüme savaş açma inkâr etme şeklinde değil ölümle barışık olma ve ölüme hazırlık yapmaktan yanadır.

Yukarıda da anlatıldığı üzere dini anlamda kendilerini geliştirmeyen insanların ölüm karşısında çok farklı tepkiler verdikleri hatta depresyona girip kendilerini kaybettikleri ve beklemedikleri bir ölüm karşısında hayatı anlamlandırma sorunu yaşadıklarını müşahede etmekteyiz. Müslüman'ın daha doğrusu İslam dininin ölüm karşısındaki anlamlandırması aynı zamanda bir hayatı anlamlandırmadır. Ölümü anlamak aynı zamanda hayatı anlamak demektir. Ölümü içselleştirememiş ve ölümle barışık olmayan insanlar her zaman ölümden korkmuşlar ve ani ölümler karşısında toparlamaları zor olmuştur. Kur'an-ı Kerim'e ve Hz. Peygamber'in hayatına baktığımız zaman ölümü çokça hatırlamak ve aynı zamanda ona hazırlık yapmak emredilen ve yapıldığı takdirde güzel sayılan bir davranış biçimidir.

1.6.1. Ölümü Hatırlamak

İslam dinine göre bu dünya geçicidir ve sonludur. İnsanoğlunun ebedi yurdu ahiret yurdudur ve orada ebedi kalacaktır.[209] Bu dünya hayatı ölüm ile sona erer, ölüm geldiği an kişinin dünya hayatından nasibi bitmiş demektir. Ölüm ile birlikte kişinin imtihanı da bitmiş olacağı için kendisine tayin edilen ömürde yapıp ettiği davranışlar iyilik ve kötülükler çok önemlidir. Çünkü kişi yapıp ettiği davranışlara göre ahiret yurdunda mükafat ya da ödül alacaktır. Kişi ölümü hatırlayarak aynı zamanda ahireti hatırlayacak dolayısıyla kendine çeki düzen verecektir.

---

[207] Âl-i 'İmrân, 2/185.
[208] A'râf, 7/34.
[209] Mü'min, 40/39.

Kişinin eceli geldiği zaman ne bir an geri ne bir an ileri alınır.[210] Kişi ne zaman öleceğini de bilmediği için sürekli olarak hatırlamak ve hazırlıklı olmak zorundadır. Hz. Peygamber ashabı ile beraber olduğu bir sırada yere birtakım çizgiler çizerek şöyle buyurdu;

"Bunlar insanın istek ve arzularıdır, şu da onun ecelidir. İnsan hayal içinde yaşayıp giderken bir de bakar ki en yakın ölüm çizgisi karşısına gelivermiş."[211]

Bu yüzden her zaman ve her şartta ölüme hazırlıklı olmak kişiye her zaman fayda sağlayacaktır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de**;**

"Ey o bütün iman edenler! Hep Allah'a korunun ve baksın bir nefis yarın için ne takdim etmiş, hem Allah'tan korkun, çünkü Allah her ne yaparsanız şüphesiz habîrdir."[212] ; ifadesiyle ölüme hazırlık yapılması gerektiğini bize vurgulamaktadır.

İşte ölüme ve ölüm sonrasına hazırlık ihtiyacı ölümü hatırlamayı gerektirmektedir. Çünkü ölümden sonraki hayatı hatırlatan en müşahhas nesne ölüm olduğu için, kişinin ölüm sonrasına dair yaşadığı en somut tecrübenin başkasının ölümünü müşahede etmek olduğu için, Hz. Peygamber ölümü çok hatırlamayı teşvik etmiş, "lezzetleri yok edici olanı, yani ölümü çok hatırlayın (hatırınızdan çıkarmayın)." Buyurmuştur.[213] Yine Hz. Peygamber kendisine ensardan bir sahabenin: "Müminlerin en akıllısı hangisidir ya Resulallah?" diye sorması karşılığında; "Ölümü çok anan ve ölümden sonrası için güzel hazırlık yapanlar var ya, işte onlar en akıllı olanlardır." [214] buyurarak ölümden sonrası için hazırlık yapmanın ve ölüme hatırlamanın ne kadar önemli olduğunu bizlere vurgulamıştır. Yine insanların en zahidinin kim olduğu sorusuna ise; İnsanların en zahidi, kabri ve (orada) çürümeyi unutmayan, dünya zinetinin fazlasını terk eden, bakiyi (ahireti) faniye (dünyaya) tercih eden ve yarınki günlerini saymayıp (dünyada uzun emeller peşinde koşmayıp) kendisini ölülerden sayan kimsedir.[215]

---

[210] Nahl, 16/61.
[211] Buhârî, "Rikak" 4;Tirmizî, "Kıyâmet" 22; İbni Mâce ,"Zühd" 27.
[212] Haşr, 59/18.
[213] Tirmizî,"Zühd", 31.
[214] İbn Mâce, "Zühd", 31.
[215] Toprak, *Ölümden Sonraki Hayat,* s. 67

İslam dinine göre ölüm başa gelince kişiyi psikolojik olarak rahatlatan teoriler yerine ölüm gelmeden önce ona hazırlanmak ve ölümü sürekli hatırlamak daha çok önemlidir. Kişi ölüm ile barışık olduğu ve ölümü sürekli hatırladığı vakit ölüm anında depresyona girme ihtimali çok düşüktür. Bu yüzden İslam dinine göre ölüm psikolojisi hayat boyu devam eden bir süreçtir. Ölüm hayatın bir parçası, hayatın bir gerçeği ve başımıza gelebilecek doğal bir süreç olarak algılanır. Ölümden korkmak yerine ona hazırlanmak ve zihin dünyasında ölüme yer vermek önemlidir.

Hz. Peygamber ölümü çokça hatırlar ve ölümü hatırlamak için sık sık mezarlığa giderdi. Orada söylediği; " Selam size ey Müminler diyarı! Başınıza geleceği söylenen şeylerle nihayet karşılaştınız. Şimdilik ileri bir tarihe bırakıldınız. İnşallah yakında biz de aranıza katılacağız."[216] İfadeleri müminlere ölüm ve hayat konusunda nasıl bir tavır takınmalarını adeta yaşayarak gösterir, ölümü çokça hatırlamaları gerektiği hususunu sürekli müminlere telkin etmiş ve bu şekilde ölüm düşüncesinin, yaşama sevgisi ve ölüm kaygısı arasında bir denge kurularak hayatın daha kaliteli yaşanacağını müminlere izah etmiştir.[217]

İslam alimleri kalbin manevi safiyete ulaşması hususunda ölümü hatırlamanın önemine dikkat çekmişlerdir. Adeta kalbin ölüm hatırlanarak teskin edileceğini söylemişlerdir. İnsan ölümü hatırlama işinden uzaklaşır ve dünyalık işlere dalar ise kalbinin fesada uğraması ve duyarsızlaşması sonucu ruhunun ihtiyaçlarını karşılayamaz ve dünyalık işlere kendini kaptırır gider. Ölüm, ahiret yolculuğunun ilk adımıdır ve kaçınılmaz bir sondur. Bu sebeple kişi mutlak olan bu ölümle karşılaşmadan önce kalbini ölüme hazırlamalı ve ölümü çokça hatırlamak ve ona hazırlık yapmak suretiyle, endişe ve kaygılarından kurtularak kalbinin sıhhat ve selametini temin etmelidir.

1.6.2. Ölümü Temenni Etmemek

Allah insanı ölümlü[218] ve sonlu[219] bir dünyada imtihan[220] için yaratmıştır. Dünyadaki mal, evlat, eş, insan için birer imtihan vesilesidir.[221] Bu vesile ile kişinin

---

[216] Müslim, "Cenaiz" 102.
[217] Semih Acet, *"Hadislerde Müslüman'ın Ölüm Karşısındaki Tavrı"* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s. 52.
[218] Âl-i 'İmrân, 3/185.
[219] Rahmân,55/26.

ölümü de imtihandır. Nerede ve nasıl öldüğü, hangi yaşta öldüğü birer imtihan sırrıdır. İnsan hayatından her türlü meşakkat ve sıkıntı ile karşılaşması muhtemeldir. Annesini babasını kaybederek imtihan olabilir. Eşini, evladını kaybederek imtihan olabilir. Hastalık, kıtlık, fakirlik gibi akla gelmedik felaketler başına gelebilir. Bazen insanın bu ağır imtihanlara katlanması çok güç olabilir ve neticede bunalıma ve depresyona girebilir.

İnsanın başına gelen bütün bu felaketler karşısında, insanların birçoğu feryat figan ederek hayata lanet edebilirler. Hayatın sıkıntılarına katlanamayarak ölümü arzulayabilirler ve intihara kalkışabilirler. Hiçbir kimse ne zaman ve nerde öleceğini bilemez.[222] Kişinin ölüm vaktini geciktirmesi söz konusu olmadığı gibi[223] Bunu öne almak yani ölümü temenni etmek de yasaklanan davranışlardandır. Bu minvalde Hz. Peygamber " Başına bir musibet geldi diye hiç biriniz ölümü temenni etmesin. Mutlaka böyle bir şey temenni etmek zorunda kalırsa: ' Allah'ım benim için yaşamak hayırlı olduğu sürece beni yaşat, hakkımda ölüm hayırlı olduğu zaman da beni öldür' desin."[224] buyurarak bela ve musibetler karşısında ölümü istemeyi uygun görmemiştir. Yine Hz. Peygamber: "Hiç biriniz ölümü temenni etmesin. Ölüm kendisine gelmeden önce onu davet etmesin. Çünkü ölenin ameli son bulur. Yaşamak ise müminin hayrını artırır."[225] buyurarak hayırlı ve uzun ömür sürmeyi temenni etmenin mümin için hayırlı olacağını söylemiştir.

İnsanoğlu dünya zorluk ve sıkıntıları karşısında aşırı bunaldığı zamanlarda bir çıkış yolu olarak ölümü görebilir nitekim Hz. Peygamber zamanında bazı sahabeler bu durumu yaşamışlardır fakat Hz. Peygamber (as) onları uyarmıştır. Sahabeden Habbab b. Eret'in karnını yedi yerinden akrep sokmuş. Acı ve elem içerisinde kıvranan Habbab, kendisini ziyarete gelen kimselere; "Eğer peygamberimiz yasaklamamış olsaydı, hiç şüphesiz ben ölümü temenni ederdim" demesi dünyalık sıkıntı şiddetli de olsa ölümün temenni edilmeyeceğini bizlere göstermektedir.[226]

---

[220] Mülk, 67/2.
[221] Bakara, 2/155.
[222] Lokman, 31/34.
[223] Yunus, 10/49; Nahl 16/61.
[224] Müslim, "Zikir" 10.
[225] Müslim, "Zikir" 13; Buhârî , "Merdâ" 19.
[226] Buhârî, "Merdâ" 19; Müslim "Zikir" 12.

Ölümü temenni etmenin hoş olmamasının sebebini de Hz. Peygamber şöyle açıklamıştır: Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbas'ın bir hastalığı sırasında ziyarete gittiklerinde, Hz. Abbas'ın hastalığından şikayetçi olduğunu ve ölümü temenni ettiğini görünce:

Ey Abbas; Ey Allah resulünün amcası, ölümü temenni etme. Çünkü eğer sen iyilerden isen, (yaşadığın zaman) iyiliğin üzerine iyilik artırırsın ki bu senin için hayırlı olur. Eğer günahkar isen o zaman da ölümün geciktirilmekle affedilmeyi istersin, günahlarından tövbe edersin ki, bu da senin için hayırlı olur. Öyle ise ölümü temenni etmek yok." Yine bir başka hadisi şerifte ise; Sizden hiç biriniz ölümü temenni etmesin (istemesin). Eğer o kimse iyilik ile meşgul bir kimse ise, umulur ki iyiliği ve sevabı artar. Eğer kötü bir kimse ise belki günahlarından tövbe eder de azaptan kurtulur."[227]

Hz. Peygamber ölümü temenni etmemek ile beraber hayırlı ve uzun ömür dilemenin daha uygun olacağını bizlere şu hadise ile aktarmıştır. Sahabeden Ebû Talha söyle anlatmaktadır; "Beli kabilesinden iki adam Hz. Peygamber'in yanına geldiler. Bunlardan birisinin İslamiyet uğrundaki çalışma ve gayreti diğerinden fazla ve kuvvetli idi. Bunlardan çok çalışkan olanı savaşa gidip mücadele etti ve orada şehit edildi. Diğeri ise ondan sonra bir yıl daha yaşadı ve sonra vefat etti. Bir gün rüyamda ben bu iki adamı gördüm o sırada kendim de cennetin kapısındaydım. Sonra cennetten bir zat çıktı bu iki adamdan sonradan vefat edene cennete girmesi için izin verdi. Bir süre sonra görevli olan aynı zat tekrar çıktı ve şehit olan adama da cennete girmesi için izin verdi. Daha sonra görevli zat bana döndü ve 'sen geri dön. Çünkü senin cennete girme zamanın henüz gelmedi.' Dedi."

Ebu Talha bu rüyayı herkese anlatınca herkes şehit olan adamın daha sonra cennete girmesine şaşırdı. Nitekim bu olay Hz. Peygamber'e ulaşınca Hz. Peygamber; "Bu olayın neyine şaşırıyorsunuz." dedi. Sahabeler ise "Ya rasulallah! bu, (yani önce ölüp daha sonra cennete giren adam) daha gayretli ve daha çalışkan idi ve daha önce cennete girmesi gerekirdi fakat diğeri (arkadaşı) ondan önce cennete girdi." diyerek hayretlerini dile getirdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber; "Cennete önce giren adam şehit edilen adamdan sonra bir yıl daha yaşamadı mı?" Sahabe "evet" cevabını verdi. Hz. Peygamber "ve ramazan ayına erişip oruç tuttu, bir yıl

[227] Buhârî, "Temenni" 6.

daha fazla namaz kıldı, bir yıl daha fazla secde etti değil mi? Şu halde ikisinin arasında bulunan mesafe, gök ile yer arasındaki mesafeden daha fazladır.” dedi.[228]

Ölümü temenni etmek kerih görülmek ile beraber, Allah rızası için, din, cihat için ölmek Kur’an-ı Kerim’de mukaddes kabul edilmiş ve cihad meydanında Allah rızası için ölen şehitler ölülerden sayılmamıştır[229] ve Allah yolunda öldürülenlerin rableri katında rızıklandırıldığı müjdesini verilmiştir.[230] Hz. Peygamber, “Allah’ a yemin ederim ki Allah yolunda cihad edip öldürülmeyi sonra cihad edip yine öldürülmeyi, sonra tekrar cihad edip tekrar öldürülmeyi çok arzu ederdim.”[231] diyerek, Allah yolunda öldürülmeyi kıymetli bir tavır olarak bizlere söylemektedir.

Mümin ölümü temenni etmez ancak, müminde ölüm korkusu da yoktur. Çünkü mümin için ölüm Allah’a kavuşmaktır. Aslında mümin darlık ve sıkıntılı anlarında ölümü temenni etmeyi değil bolluk ve mutluluk anlarında bile Allah’a kavuşmayı düşünür ve ister. Fakat bu yeri ve zamanı geldiği vakit olacaktır. Nitekim Hz. Peygamber “Kim Allah’a kavuşmayı severse, Allah da ona kavuşmayı sever. Kim Allah’a kavuşmaktan hoşlanmaz ise Allah da ona kavuşmaktan hoşlanmaz.” Buyurmuştur. Hz Aişe; “Biz ölmekten hoşlanmayız” deyince Hz. Peygamber “Kastımız bu değil lakin mümine ölüm gelince, o Allah Teala’nın rızası ve ikramıyla müjdelenir. Bu haberin ardından artık mümine göre ölümden sonra kendisini bekleyen şeyden daha sevgili bir şey yoktur. Böylece o Allah Teala’ya kavuşmayı sever; Allah Teala da ona kavuşmayı sever. Kâfir ise ölüm kendisine gelince Allah Teala’nın azabı ve cezasıyla müjdelenir. Bu olumsuz haber sebebiyle de artık kâfir için ölümün ardından kendisini bekleyen şeylerden daha kötü bir şey yoktur. Neticede ise kâfir, Allah Teala’ya kavuşmaktan hoşlanmaz, Allah da ona kavuşmaktan hoşnut olmaz.”[232] buyurmuştur.

Görüldüğü üzere İslam dini belli bir gaye uğruna ölümü istemeyi makul karşılamış bunun dışında ölümü temenni etmeyi yasaklamıştır. Hz. Peygamber ahir zamanda bazı fitnelerin baş göstereceğini haber verdiği hadislerinde öyle devirler

---

[228] İbn Mâce, “Rüya” 10.
[229] Bakara, 2/154.
[230] Âl-i ‘İmrân, 3/169.
[231] Müslim, “İmâre” 103.
[232] Buhârî, “Rikâk” 41; Müslim “Zikr” 17.

olacak ki o devirde dini inanç ve ahkam küçük görülecek, imanlı kimseler bu durumdan son derece üzüntü duyacaklar ve hatta bir kabre rastladıkları zaman; "Keşke ne olsaydı da bu kabirde yatanın yerinde ben olsaydım, yani daha önce ölmüş olsaydım da bu durumları görmeseydim"[233] diyeceklerini haber veriyor. Buradan da anlaşıldığı üzere kişi ancak dini yönden zor durumda kaldığı zaman ölümü temenni edebilir, diğer türlü hiçbir yerde ölümü temenni etmek hoş bir davranış değildir.

1.6.3. Ölüme Sabır Göstermek

Sabır, Kur'an-ı Kerim'de övülen güzel bir davranış olarak zikredilmektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim, sıkıntı, hastalık ve harbin şiddetli zamanlarında sabr-ü sebat gösterenleri muttakiler olarak nitelendirmektedir.[234] Yukarıda da bahsedildiği üzere dünya hayatında insan çeşitli imtihanlara tabi tutulur. Bazen bolluk, bazen darlık ile korku, açlık, mal, can ürünlerden eksilme ile insan denenir.[235] Bu imtihan esnasında sabır çok önemlidir. Yine insanoğlunun en çok üzüldüğü, bazen sabır gösteremediği imtihanlardan birisi de ölümdür. İnsanoğlunun en büyük temennisi sağlık ve huzur içinde ömrünü geçirmektir. Fakat insan bazen çeşitli hastalıklara maruz kalabilir. Bu hastalıklardan bazıları tedavi edilebilirken bazılarının tedavisi mümkün olmamaktadır. Bu da kişinin ruhen ve bedenen zarar görmesine sıkıntıya düşmesine sebebiyet verebilir.

Hz. Peygamber sıkıntı ve eza çeken müminlere şöyle buyurmuştur; "Allah Teala ayağına batan bir dikenden veya başına gelen daha büyük bir sıkıntıdan dolayı Müslüman'ın günahını bağışlar. O Müslüman'ın günahları ağaç yaprağı gibi dökülür."[236] Böylece Hz. Peygamber sabır gösteren kimselere bu müjdeyi vermiştir.

Sahabeden bazı kimseler hasta olduklarında peygamberden dua isterlerdi peygamberimiz de onları sabretmeleri karşısında günahlarının dökülmesi ve cennet ya da hastalığının geçmesi için dua konusunda muhayyer bırakırdı. Nitekim sahabeden Ümmü Züfer adında bir kadın sara hastalığına tutulduğunda peygamberden dua istedi. Hz. Peygamber şöyle buyurdu; "Eğer sabredeyim dersen sana cennet vardır. Ama yine de istersen, sana şifa vermesi için Allah Teala'ya dua

---

[233] Buhârî, "Fiten" 23.
[234] Bakara, 2/177.
[235] Bakara, 2/153.
[236] Buhârî, "Merdâ"3,13,16.

ederim."[237] diyerek kendisini muhayyer bırakmıştır. O sahabe kadın da tercihini sabırdan yana kullanmıştır.

Sahabe başına gelen ölümcül hastalıklara sabır gösterdiği gibi bir yakınının vefatına da sabır ve metanet ile yaklaşmıştır. Elbette kişinin vefat karşısında üzülmesi, ağlaması, gözünden yaş gelmesi fıtridir fakat bu aşırıya kaçmadan metanet ile olmalıdır. Nitekim Hz. Peygamber'in torununun vefat haberi kendisine ulaştığı zaman kızına; "Alan da veren de Allah Teala'dır. Onun katında her şeyin belli bir vakti vardır. Sabretsin ve ecrini Allah'tan beklesin"[238] diyerek onu teselli etmiştir. Yine kendisi de kızının yanına gittiğinde duygulanan ve gözünden yaş gelen Hz. Peygamber şöyle buyurur; "Bu Allah Teala'nın kulların kalbine koymuş olduğu merhamet duygusudur."[239] Böylece Hz. Peygamber, ölen bir yakınının ardından isyan içeren sözler sarf etmeksizin ağlamanın İslam'a ters olmadığını ayrıca insan fıtratının bunu gerektirdiğini bizlere göstermiş olmaktadır.

Sonuç olarak insanoğlunun ölümden kaçması imkansızdır. Dinin insanoğluna öğrettiği ise ölüm ile barışık yaşayarak huzur bulmaktır. Kişi ölüm ile barışık yaşamadığı sürece huzuru yoktur, belki gençlik çağında umurunda olmayacaktır fakat yaşı ilerledikçe yavaş yavaş ölüme yaklaştıkça yukarıda izah edilen korkular ve kaygılar insanı saracaktır. Ölüm karşısında insan acizdir, dolayısı ile ölüm ile barışık yaşamayı öğrenmek zorundadır. Müslüman ölüm karşısında son derece metanetli ve sabırlı olur ve fıtratının gereğini yapar. Dünya ve ahiret dengesini ya da hayat ve ölüm dengesini iyi kurarak yaşayan insan hem ruhen hem de bedenen sağlıklı ve huzurlu olur.

---

[237] Buhârî, "Merdâ", 6.
[238] Buhârî, "Eymân" 9; "Merda" 9.
[239] Buhârî "Cenâiz" 24; Müslim, "Cenâiz", 9, 11.

İKİNCİ BÖLÜM

2.ÖLÜM VE SONRASI

2.1. Ölüm Hâdisesi

2.1.1. Ölüm Anı (Hayatın Sona Ermesi)

Ölüm hayatın zıddı yani sükunet ve hareketsizlik olarak tanımlanmıştır. Yani hareket kabiliyetini kaybetmiş olan şeye ölmüş olarak bakılabilir. Allah'ın yaratmış olduğu şeylerden biri olan ölüm; hayatın zıddı olarak yaratılan nefsin hevâsını yok etmek, canlı olma durumunun kaybolması, hayat ile vasıflanan şeyden hayatın yok oluşu gibi tanımlanmaktadır.[240] Ölüm, yaşam gücünün yok olması ve ruhun bedenden çıkması halidir.[241] Fakat Kur'an-ı Kerim'de ölüm anı ile ilgili ayetlere baktığımız zaman, ölüm anında ruhun ayrılması ile ilgili sarih bir ifade yoktur. Kur'an-ı Kerim'de ruhun ayrı bedenin ayrı olduğu ikircikli bir insan tipi karşımıza çıkmamaktadır, dolayısıyla ruh dediğimiz şey Kuran'da nefse tekabül eder. Ruh sahibi olan kimseyi canlı ve diri kabul edersek ruhsuz olan yani ruhunu kaybeden kimseyi de ölmüş ya da ölü kabul ederiz. Gerideki bölümlerde de söylediğimiz gibi Ruh; İnsanlarda hayatın ve hareketin oluşmasını, canlının canlı olarak adlandırılmasını sağlayan unsurdur. Dolayısı ile ölüm kişinin ruhunun ayrılmasını ifade eder.

Ölüm tıpkı hayat gibi Allah'ın yaratmış olduğu bir olgudur.[242] Hayatın zıttı olarak yaratılan ölüm nefsin hevâsını ve canlı olma durumunu yok etmek ve hayat ile vasıflanan şeylerden bedenin yoksun oluşu gibi tanımlanabilir. Yani ölüm Allah'ın canlı varlıklarda yaratmış olduğu bedeni kullanama gücünü iptal etmesi anlamına gelen varlıksal bir sıfattır.[243]

Geride ölümün biyolojik olarak nasıl gerçekleştiği hakkında bilgi verdiğimiz için burada maddi açıdan daha çok Kur'an-ı Kerim'in ve hadislerin tarif ettiği ölçüde

---

[240] İsfahâni, *Müfredât,* s. 476-477; İbn Manzur, *Lisâü'l-'Arab,* II, s. 192
[241] Sevgi Tütün, *Ölümün İçindeki Hayat Hayatın İçindeki Ölüm,* Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2007, s.101.
[242] Mülk, 67/2.
[243] Tütün, *Ölümün İçindeki Hayat Hayatın İçindeki Ölüm,* s. 102.

bilgi vermeye çalışacağız. Bilindiği üzere ölüm Sadece bir kere tecrübe edilen ve tecrübe edildiği andan itibaren tecrübe sahibinin aktarmasının imkânsız olduğu çok ciddi bir olgudur. İşte ölümün tecrübe ile sabit olmasının imkânsızlığı ve aynı zamanda gaybî bir konu olması nedeniyle birçok ihtilafların ve karışıklıkların da olduğu bir konudur. Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şerifler bize ölüm anı hakkında bazı bilgiler verilmiştir.

Öncelikle Kur'an-ı Kerim ölümün bir gerçek olduğunu bizlere her fırsatta aktarmaktadır. İnsan hayatındaki ölüm tecrübeleriyle bunu gayet ciddi bir şekilde müşahede etmektedir. "Her canlı muhakkak ölümü tadacaktır."[244]; "Biliniz ki, kendisinden kaçıp durduğunuz ölüm, muhakkak gelip size çatacaktır. Sonra akıl ve duyularla idrak edilemeyeni de edileni de bilen Allah'a döndürüleceksiniz, O da size yapıp etmiş olduklarınızı bildirecektir."[245] ayetleri bizlere bu gerçeği gayet açık bir şekilde göstermekle birlikte kâfirlerin Müslümanlar için bizi dinleselerdi ölmezlerdi dedikleri vakit de ki: "Eğer sözünüzde doğru iseniz, ölümü başınızdan savın".[246] Yine inanmayanlar için; "Haydi ölüm anı gelip çattığı zaman hayatı geri getirin".[247] ayetleri ile de meydan okumaktadır.

Kur'an-ı Kerim aynı zamanda ölüm ile meydan okumaktadır. Ölüm gelip çattığı zaman kimsenin onu geri döndüremeyeceğini açık bir şekilde beyan etmektedir. *"Ama can boğaza gelip dayandığında; İşte o zaman siz (çaresiz) bakar durursunuz. Biz ona sizden yakınız, fakat göremezsiniz. Mademki kimsenin hâkimiyeti altında değilmişsiniz; Haydi onu (hayatı) geri döndürün, sözünüzde doğruysanız!"*[248] İnsanın son anının anlatıldığı bu ayetlerde kesin olarak ölüm geldiği zaman geri dönüşün mümkün olamayacağı, insanların çaresiz kalacağı fakat Allah'ın o ölen kimseye daha yakın olacağı bizlere haber verilmektedir.

Bir başka ayet grubunda; *"Hayır artık çok geç! Can boğaza gelip dayandığında; "Yok mu bir şifacı?" dendiğinde,(hasta) bunun beklenen ayrılış olduğunu anladığında ve bacaklar birbirine dolaştığında, işte o gün sevk edilen yer*

---

[244] Âl-i 'İmrân, 3/185.
[245] Cuma, 62/8.
[246] Âl-i 'İmrân, 3/168.
[247] Vâkıa, 56/87.
[248] Vâkıa, 56/83-87.

sadece rabbinin huzurudur."[249] denilerek ölüm vakti geldiği vakit geri dönüşün olmadığını bizlere bildirmektedir. Hasta olan kişi ölmek üzere olduğu vakit çevresindekiler telaşlanırlar ve yakınlarını yani hastayı ölümden kurtarmak için çare araştırırlar. Bu telaş arasında ölmek üzere olan kişi artık yakınlarından ve dünya hayatından ayrılma vaktinin geldiğini anlar. Ecel gelir ve canı çıkıp gider. Bacakların birbirine dolaşmasından anlaşılan ise "Ölen kişinin dünya ile ilgisi kesilmiş, ahiret hayatına yönelmiştir." bundan sonra artık kişinin iradesi elinden alınmıştır.[250]

Bazı ayetlerde ise ölmek üzere olan insanın melekler ile konuştuğu aktarılmaktadır. *"Kendilerine kötülük edip dururken canlarını meleklerin aldığı kimseler, "Biz hiçbir kötülük yapmadık" diyerek boyun büküp teslim olurlar. "Hayır! Allah yaptıklarınızı çok iyi bilmektedir!"*[251] Aktardığımız ayetten de anlaşıldığı üzere ölmek üzere olan kişi ben kötü bir şey yapmadım diyerek kendini savunacaktır. Fakat melekler kötü kimseye müsamaha göstermeyecek ve cevap vererek: *"Allah yaptıklarınızı biliyor." diyecekler ve sıkıntılı bir şekilde canlarını alacaklardır. Şu ayetler de buna işaret etmektedir. "Melekler, inkâr edenlerin suratlarına ve arkalarına vura vura, "Tadın bakalım yangın azabını!" diyerek canlarını alırken bir görseydin!"*[252] meleklerin onların canını böyle almalarının sebebine gelince şöyle açıklanmaktadır. "Bunun da sebebi, Allah'ı öfkelendiren şeylerin peşine düşmeleri ve O'nun hoşnut olacağı şeylerden nefret etmeleridir. Bu yüzden Allah onların yaptıklarını boşa çıkarmıştır."[253] Günahkârların cezasının kısmen dünyada geri kalanının da ahirette olacağı gibi ölüm anında da kişinin bu tarz ceza çekeceği sıkıntılı bir şekilde canını vereceği bu ayette açık ve net bir şekilde vurgulanmıştır.[254]

Yine bazı kimseler de ölüm anında mühlet isteyecekler fakat kendilerine verilmeyecektir. "Her birinize ölüm gelip, "Rabbim! Ne olur bana azıcık daha süre tanısan da gönüllü yardımlarda bulunsam ve iyi kişilerden olsam!" diye yalvarmadan önce size verdiğimiz rızıklardan başkaları için de harcayın. Allah, eceli gelince hiç kimsenin ölümünü ertelemez. Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır."[255] ; "Allah'a karşı yalan uydurandan yahut kendisine

---

[249] Kıyâme, 75/26-30.
[250] Komisyon, *Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir,* DİB Yay., Ankara, 2014, C. V, s. 510
[251] Nahl, 16/28.
[252] Enfal, 8/50; Muhammed, 47/27.
[253] Muhammed, 47/28.
[254] Komisyon, *Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, C. II,* s. 699.
[255] Münafikûn, 63/10-11.

hiçbir şey vahyedilmemişken "Bana da vahiy geldi" diyenden ve "Ben de Allah'ın indirdiği ayetlerin benzerini indireceğim" diyenlerden daha zalim kim vardır? O zalimler, ölümün boğucu dalgaları içinde, melekler de pençelerini uzatmış, onlara "Haydi, canlarınızı kurtarın! Allah'a karşı gerçek olmayanı söylemenizden ve O'nun ayetlerine karşı kibirlilik taslamanızdan ötürü bugün zillet azabıyla cezalandırılacaksınız!" derken onların halini bir görsen!"[256] yine günahkarların sıkıntılı ölümünü bizlere açık bir şekilde beyan etmektedir. Yine ölüm meleğinin Kâfir birinin ölümü anında şöyle seslenir: "Ey pis nefis çık. Allah'ın gazabıyla kahrıyla çık." diyerek onun canını ona sıkıntı vererek alır.[257]

Mümin olan ve Allah'ın emrine itaat eden kimselerin ise ölüm anında melekler ile diyaloğu şöyle haber verilmektedir.

"Allah'a karşı gelmekten sakınanlara, "Rabbiniz size ne indirdi?" diye sorulur. Onlar, "Hayır indirdi" derler. Bu dünyada iyilik yapanlara güzel sonuçlar vardır. Âhiret yurdu daha da hayırlıdır. Allah'a karşı gelmekten sakınanların yurdu ne güzel! Girecekleri yer, zemininden ırmaklar akan adn cennetleridir; orada diledikleri her şeye sahip olacaklar. Takva sahiplerini Allah böyle ödüllendirecektir. Onlar, meleklerin, "Selâm size; yaptıklarınıza karşılık girin cennete!" diyerek mutluluk içinde ruhlarını teslim alacağı kimselerdir."[258]

Hz. Peygamber söyle buyurmuştur;

Mümin bir kimse dünyadan ayrılıp ahirete giderken ölüm meleği ile beraber, yanlarında cennet kefeni ve kokuları olan birçok melek gelir. Ölüm meleği Mümin kişinin yanı başına diğerleri ise etrafına otururlar. Ölüm meleği seslenir " ey mutmain nefis çık. Allah'ın rahmetiyle rızasıyla çık" İçinde su olan bir kaptan suyun damladığı gibi kolayca ruhu çıkar.[259] Melekler kolayca canını alırlar.

Görüldüğü üzere kâfirler ve müminlerin ölüm anındaki halleri böyle izah edilerek kâfirlere sıkıntılı bir ölüm geleceği müminlere ise rahat bir ölüm geleceği bildirilmektedir. Ölüm anında birtakım sıra dışı şeyler yaşanacak ve birtakım istekler dile getirilecektir. Fakat bunlar sonucu değiştirmeyecektir. Aslında bunlar günahkar kişilerin itirafları ve acziyetleridir fakat melekler onlara esneklik göstermeyeceklerdir. Bu anlatılanlar ölüm anında yaşanacak olan sıkıntı ve manevi

[256] En'âm, 6/93.
[257] İbn Kayyım el-Cevziyye, *Kitabu'r-Ruh,* Çev., Şaban Haklı, İz Yay., İstanbul, 2015, s.69.
[258] Nahl, 16/30-32.
[259] Cevziyye, *Kitabu'r-Ruh,* s.68.

bir azap türüdür. Aynı zamanda ölüm anında kişinin varacağı makamın ve akîbetinin bilgisi verilmektedir.[260]

Şunu da belirtmek gerekir ki hayatta herkesin ölümü aynı olmamaktadır. Bir kimse uzun yıllar yatalak hasta şeklinde yattıktan sonra can verebilirken, farklı bir kimse bir anda canını verebilmektedir. Mümin bir kimse bazı sıkıntılar yaşayarak vefat edebilir birtakım fiziki haller görülebilir. Bazı kişilerde görülen fiziki halleri uhrevi anlamda bir ceza olarak görmek doğru değildir. Çünkü kişinin ölüm anı gözlemlenemez ve kesin yargılara varılamaz. Bu konuda ancak Kur'an-ı Kerim'in ve hadislerin vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda birtakım sonuçlar çıkarılabilir. Nitekim Hz. Peygamber de son günlerini hastalık halinde geçirmiş, namaza çıkamayacak kadar baygınlıklar geçirmiş ve vefat etmiştir.[261]

Kur'an-ı Kerim'de ölüm sarhoşluğu geldiği zaman artık geri dönüşün olmadığı bizlere anlatılmaktadır. "Bu durumda iken ölüm sarhoşluğu kaçınılamaz bir gerçek olarak çöküverir; "İşte bu, senin kendisinden kaçıp durduğun şeydir!"[262] Bu ayet ile ölümden kaçanlara bir gün mutlaka ölüm sarhoşluğunun geleceği bildirilmektedir. Hz. Peygamber'in vefatı esnasında yanında bir kap içerisinde su bulunuyordu. Elini suya daldırıp yüzüne sürdü ve şöyle dua etti; "Allah'tan başka tanrı yoktur. Muhakkak ölüm sekeratı vardır." [263] Hz. Peygamber'in ölüm anına dair Hz. Aişe şöyle anlatmaktadır. "Ben Hz. Peygamber'in, vefatında çektiği ızdırabı gördükten sonra kolay ölmesinden dolayı kimseye gıpta etmem."[264] Yine Hz. Aişe başka bir rivayete; "Rasulullah benim midem ile boğaz çukurum arasında (göğsümde) olduğu halde vefat etti. Rasulullah'tan gördüğüm şeyden sonra ölümün şiddetini kimse için çirkin saymam"[265] demiştir.

Yukarıda Nahl suresinin 30-32 ayetleri müminlerin canlarının kolay alınacağını onlara esenlik ve rahmet olduğunu söylemesine rağmen burada peygamberlerin bile ölümleri anında sıkıntı çektiklerini görmekteyiz. İslam âlimleri

---

[260] Mehmet Okuyan, *Kur'an-ı Kerime Göre Kabir Kavramı ve Kıyâmet Ahiret Süreci,* Düşün Yay., İstanbul, 2013,s. 125.
[261] Acet, *Hadislerde Müslüman'ın Ölüm Karşısındaki Tavrı* , s. 72.
[262] Kâf, 50/19.
[263] Buhârî, "Rikak" 42.
[264] Tirmizî, "Cenâiz" 8.
[265] Nesâî, "Cenâiz" 6.

her insanın imtihanının ayrı olduğu gibi ölüm sekeratının da faklı olabileceğini söylemişlerdir. Her insanın ömür süresi faklıdır. Yaşam biçimi, imtihan olduğu şeyler, Allah'a olan yakınlığı farklıdır. Dolayısı ile her insanın ölüm anı da farklıdır. Bir kimse bir saniye içinde ölebilirken başka bir kimse ile günlerce sekerat halinde yatabilmektedir. İslam alimleri ölüm sekaratının kişiden kişiye farklı olmasının sebeplerini şöyle açıklamışlardır. İlk olarak Allah kişinin manevi derecesini yükseltmek için ona ölüm sekeratı yaşatabilir. Allah bazı kişilere ölüm anında ızdırap çektirebilir. Hz. Peygamberlerin ve salih kimselerin ızdırabı bu yüzdendir. Bu kişilerin ızdıraba katlanmaları onların Allah katındaki derecelerinin yükselmesine vesile olur.

İkinci sebep ölüm sarhoşluğu, kişinin günahlarına kefaret olabilir. Allah sevdiği ve günahlarını affetmek istediği kullarına ölüm ızdırabı verebilir. Çünkü müminin dünya hayatında iken çektiği her acı ve ızdıraba hatta ayağına batan bir dikenin acısına bile katlandığı taktirde günahlarına kefaret olacağı, günahı yoksa da sevap yazılacağını Hz. Peygamber tarafından bizlere haber verilmektedir.[266] Bu konuda Hz. Ömer şöyle demiştir: "Müminin üzerinde günahlarından hayatta iken iyi amelleri ve tövbesi ile silinmemiş bir şey kalacak olursa, Allah onun ölüm ızdırabını şiddetli kılar. Böylece ruhu cennete ulaşır. Kâfir de dünyada iyi bir iş yapmış ise onun karşılığı olmak üzere, Allah ona ölümü kolaylaştırır ve yaptığı iyiliğin karşılığını dünyada almış olarak onu cehenneme atar."[267]

Allah savaş hakkındaki bir ayeti kerimede "Hakkınızda hayırlı olduğu halde bir şeyden hoşlanmamış olabilirsiniz. Sizin için kötü olduğu halde bir şeyden hoşlanmış da olabilirsiniz."[268] buyurarak genel anlamda da bize bazı şeylerin kötü gibi gözükse de hayırlı olabileceğini haber vermiştir. İşte ölüm ızdırabı da böyledir. Kötü gibi gözükür fakat hakkımızda hayırlı olabilir. Ya da bir kâfirin hiç sıkıntı çekmeden ölmesi bazı kimseleri imrendirebilir. Yine bu dünyada kâfirlerin bazı halleri iyi olabilir dünyalık durumları iyi gibi gözükebilir. Bu konuda Kur'an-ı Kerim: "O halde onların malları da evlâtları da seni imrendirmesin. Çünkü Allah

---

[266] Tirmizî, "Cenaiz" 1.
[267] Şa'ranî, Abdulvehhâb b. Ahmed, *Muhtasaru Tezkireti'l İmam ebî Abdullâh el- Kurtûbî,* Daru'l-Kütübü'l İlmiyye, Kâhire, 1310, s. 76.
[268] Bakara, 2/216.

onlara dünya hayatında bunlarla eziyet çektirmeyi ve canlarının da kâfir olarak çıkmasını murat ediyor."[269] buyurarak kâfirlere imrenilmemesi gerektiğini bizlere bildirmektedir. Zaten bu kâfirler için nadir olan bir şeydir.[270]

Üçüncü olarak imtihan sebebiyle Allah ölüm ızdırabı çektirebilir. Allah bir kimseyi son imtihanına tabi tutabilir bunun da karşılığını Allah katında görür. Dördüncü olarak yukarıda da bahsedildiği üzere ceza mahiyetinde olabilir. Nitekim yukarıda bahsedilen ayetlerde kâfirlerin canlarını sıkıntılı biçimde vereceği bize bildirilmiştir.

Netice itibarıyla ölüm fenomeni hiçbir insanın tam anlamıyla vakıf olamayacağı bir durumdur. Ölümün mahiyetine dair kurulan cümleler Kur'an'ın bu minvaldeki ayetlerinden hareketle çıkarılmış yorumlar ve tahminlerdir. Kur'an-ı Kerim yukarıda zikredilen ayetlerde ölüm olgusunu ve canın çıkma anını bizlere aktarırken ayetlerin hedeflediği şey kanaatimizce ölüm olayını salt bir şekilde anlatmak değil ölüm hadisesini aktararak kâfirlere meydan okumak ve müminler açısından bakıldığında bu sıkıntılı durum ile karşılaşmamak için ona hazırlık yapmaktır.

2.1.2. Canın (Ruhun) Kabzedilmesi

Ruhun kelime anlamının; rüzgar, nefes, nefs, sevinç, ferahlık, rahmet, rızk vb. gibi anlamlara geldiğini geride zikretmiş ve mahiyeti hakkında bilgi vermiştik. Genel anlamda insana canlılık veren şey, cevher anlamında yorumlanan ruh Kur'an-ı Kerim'de daha çok vahiy, Kur'an ve Cebrail'e verilen isim olarak kullanılmıştır. Nitekim;" Onlarla kendi arasına bir perde çekmişti. Derken, ona ruhumuzu gönderdik; ruh ona tam bir insan şeklinde göründü."[271] ; "O gece melekler ve ruh, rablerinin izniyle her bir iş için iner dururlar."[272] Ayetlerinde Cebrail'den bahsedilmektedir.

---

[269] Tevbe, 9/85.
[270] Toprak, *Ölümden Sonraki Hayat*, s. 77.
[271] Meryem, 19/17.
[272] Kadr, 97/4.

Kur'an anlamında ise; "İşte böylece sana da kendi buyruğumuzla bir ruh (Kur'an) vahyettik."[273] ayeti de ruhun Kur'an ve vahiy anlamına geldiğini göstermektedir. Hz. Peygamber'e ruhun sorulduğu ayette de ; "Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: "Ruhun ne olduğunu ancak rabbim bilir, size ise pek az bilgi verilmiştir."[274] buyurularak ruhun aslında metafizik ve gaybi bir konu olduğu bize bildirilmektedir. Buradaki ruhtan kastın insan bedeninin canlılılığını sağlayan ruh olduğu bazı alimlerce söylenmiştir.[275] Fakat buradaki ruhtan kasıt, Yahudi'lerin peygambere vahyi nerden aldıklarını sormasıdır. Yine Cebrail'den bahsedilmektedir. Ayetin siyak ve sibakına bakıldığı zaman buradaki ruh kelimesinden insanın hayatiyetini sağlayan varlık anlaşılmamaktadır.[276]

Kur'an-ı Kerim "…buluşma günü hakkında uyarıda bulunması için kullarından dilediğine iradesiyle vahyi indirir."[277] buyurarak yine ruhu vahiy anlamında kullanmıştır. Kur'an-ı Kerim'e ruh denilmesinden kastın bir teşbih olduğu düşünülebilir. Nitekim insana canlılık ve hayatiyet kazandıran ruh ölü bedeni nasıl canlandırıyorsa Kur'an-ı Kerim de ölmüş kalpleri canlandırır. İnsanı ölüme benzetilen cehaletten kurtarır ve ona ebedi hayatında huzursuz olmamasını sağlar.[278] Yani bedene can katan ruhun insan için önemi ne kadar büyük ise, insanlığın kurtuluşu, refahı ve huzuru için de vahit o kadar önemlidir. Vahiy ve ruhun ortak özelliği hayat vermesidir. Nitekim Kur'an-ı Kerim de ; "Ey İman edenler Allah ve Resulü sizleri hayat veren şeylere çağırdığı zaman onlara kulak verin…"[279] buyrularak bu gerçek bizlere gösterilmektedir.

Hadislerde ruh kelimesi yine Cebrail anlamında kullanılmakla birlikte "Can" yani "insana hayatiyet veren unsur" anlamında kullanılmıştır. Ölüm olayı anlatılırken ruhun cesetten çıkmasıyla ölümün gerçekleşeceği ifade edilmektedir.[280] Dolayısıyla insanda ölümün gerçekleşmesi ruhun kabzedilmesi ile gerçekleşmektedir diyebiliriz.

---

[273] Şûrâ, 42/52.
[274] İsrâ, 17/85.
[275] Dalkılıç, *İslam Mezheplerinde Ruh,* s.32.
[276] Ebü'l -Al'lâ Mevdudi, *Tefhimu'l- Kuran,* Çev., Muhammed Han Kayani, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş, İnsan Yay., İstanbul, 1996, C. II, s.134.
[277] Mü'min, 40/15.
[278] Dalkılıç, *İslam Mezheplerinde Ruh*, s. 31.
[279] Nahl, 16/102.
[280] Dalkılıç, *İslam Mezheplerinde Ruh*, s. 47.

Ayetlerdeki "canın boğaza dayanması" ifadesi de ruhun çıkma anını bizlere ifade etmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de; "Sizin için görevlendirilmiş bulunan ölüm meleği canınızı alacak, sonra rabbinize döndürüleceksiniz."[281] buyrularak insanın ölümü anında canını yani ruhunu ölüm meleğinin alacağı bizlere ifade edilmektedir. "O, kullarının üstünde yegâne kudret ve tasarruf sahibidir. Size koruyucular gönderir. Nihayet birinize ölüm geldi mi elçilerimiz (görevli melekler) onun canını alırlar…"[282] ifadesi ile de çoğullaştırarak canları almakla görevli tek bir melek değil melekler grubu olduğundan bahsedilmektedir. Ölüm meleğinin yanında bu meleklerden kasıt azap ve rahmet melekleri olarak yorumlanmaktadır. Bu melekler mümin kişiye güzel gözükürler ve şöyle hitap ederler: "Çık ey güzel cesette bulunan doygun ruh, Allah'ın rahmetiyle müjdelenmiş olarak çık ve rabbine kavuş" derler ve onun ruhunu güzellikle alırlar. Bu müjdeyle mümin kişinin ölüm acısı çekmeyeceği söylenmiştir. Kâfir birisinin ruhunu alırken de "Çık ey habis cesette bulunan habis ruh. Alçaltılmış ve cehennem ile müjdelenmiş olarak çık" diye hitap ederek sıkıntı içerisinde ruhunu kabzederler[283]

Peygamber efendimiz ruhun kabzedilmesini anlatırken şöyle buyurmuştur; Bera bin Azib anlatıyor; "Rasulullah ile birlikte ensardan bir adamın cenazesine gittik. Kabre vardığımızda mezar henüz kazılmamıştı. Peygamber oturdu bizde yanı başına oturduk. Sessiz duruyorduk. Rasulullah elindeki bir odun parçası ile toprağı karıştırıyordu. Birden bire başını kaldırdı iki yada üç kere: "Kabir azabından Allah'a sığının!" dedi ve sonra şöyle buyurdu; "Mümin kul dünyadan ayrılmak ve ahirete göçmek üzereyken ona semadan yüzleri güneş gibi parlak melekler, Cennetten getirdikleri kefen ve kokularla gelip baş ucuna oturur ve şöyle der: Ey iyi ruh, çık ve Allah'ın rızasına ve mağfiretine kavuş. Kabın ağzından suyun aktığı gibi ruhu çıkar ve onu ölüm meleği alır. Hazır olan melekler göz açıp kapayıncaya kadar bir zaman içerisinde mümin'in ruhunu ölüm meleğinin elinden alıp getirdikleri kefen ve güzel kokular içerisine koyarlar ki, ondan çıkan miskten daha güzel bir koku yeryüzüne yayılır ve o ruhu hemen yükseltirler…"[284] ifadeleriyle yine müminin ruhunun kolaylıkla kabzedileceğini ifade etmektedir.

---

[281] Secde, 32/11.
[282] En'am, 6/61.
[283] Şa'ranî, *Muhtasaru Tezkireti'l İmam,* s. 17.
[284]. İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, el-Müsned, I-IX, thk. Sıdki Muhammed Cemil Attar, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1991 , C. IV, s. 287-288

Kâfir ve günahkarların ruhu alınırken melekler onlara korkunç bir surette görünecekler. O kişiyi azapla müjdeledikten sonra ruhunu ıslak yünden dikenli demirin çıkarıldığı gibi çok zor bir şekilde ruhlarını çıkaracaklardır. Ölüm meleği bu kişinin ruhunu azap meleklerine teslim edecek o esnada o kâfirin ruhundan etrafa kötü bir koku yayılacaktır. Melekler bu kötü ruhu dünya semasına götürüp gök kapılarının açılmasını istedikleri zaman gök kapıları bu kötü ruha açılmaz.[285]

Daha önce geçtiği üzere bazı temsili anlatımlar olmakla beraber kişinin ruhunun kabzedilmesi esnasında iyilerin ve kötülerin ruhlarının farklı şekillerde kabzedileceği bizlere aktarılmaktadır. Ruhun kabzedilmesi meselesi gaybî bir mesele olduğu için bu konuda ancak ayet ve hadislerin ışık tuttuğu ölçüde bilgi sahibi olmaktayız.

2.1.3. Ölümün Temsili Anlatımı

Ölüm anında geride verdiğimiz bilgilere göre ruh bedenden ayrılır ve ruh ayrılınca vücut hayatiyetini ya da hayatsal fonksiyonlarını kaybederek ölüm gerçekleşmiş olur. Kur'an-ı Kerim, ölüm ile beraber uykudan da bahsederek bir nevi uykuyu ölüme benzetmektedir. Kuran'ı Kerim uykudan bahsederken "Sizin için geceyi bir örtü, uykuyu dinlenme hali kılan, gündüz vaktini ise bir diriliş ortamı yapan O'dur."[286] buyurmuştur. Burada uykuyu dinlenme kıldık derken "subat" kelimesi kullanılmaktadır. Bu kelimenin anlamına bakıldığı zaman kesmek, tatil etmek, rahatlık ve ölüm gibi anlamlara gelmektedir, Bu anlama gelmesi hayatın akışını kesmiş olması yüzündendir.[287] Yine Kur'an-ı Kerim: "Uykunuzu sakinleşip dinlenme vesilesi kıldık."[288] derken insanların 'nevm' yani uykusunu 'subat' yaptık demektedir. Burada 'subat'ı ölüm olarak ele aldığımız vakit iki ölümden birisinin uyku olduğunu görürüz dolayısı ile uykuya küçük ölüm diyebiliriz.

Uyku ile ölümün benzerliği bedenin bazı fonksiyonlarının durmasından kaynaklanır. Ölümde İnsan beden fonksiyonlarının tamamını kaybederken uykuda ise bir kısmını kaybetmektedir. Uykuyu tıbbi olarak açıklamak gerekirse, dokuların

---

[285] Nesâî, "Cenâiz", 9.
[286] Furkân, 25/47.
[287] Abdurrahman Kasapoğlu ; "Kur'an'ın Amaçları Açısından Uyku Hakkında Bir Değerlendirme", *KSÜİFD,* Kahramanmaraş, 2004. s. 57.
[288] Nebe, 78/9.

günlük faaliyetleri sonucunda yanmanın husule getirdiği kalıntılar sebebiyle dokuların uyarım kabiliyeti azalır ve insanda dinlenme isteği uyanır. Dokularda meydana gelen bu uyarım kabiliyeti eksikliği sebebiyle hareketlilik azalır ve sindirim sisteminde de bir itidal meydana gelir, işte bedenin tamir edildiği bu gerilemeye uyku denir.[289] Uyku halinde vücutta bazı fonksiyonlar tamamen durur, bazı fonksiyonlar ise yavaşlar. Vücut hareketlilik ve görme, tatma, duyma, dokunma gibi duyuları tamamen kaybederken iç metabolizma, kalp atımı ve solunum yavaşlar, Adaleler gevşer. Uyanıklık halinde ise gözler açıktır, kalp atışı ve solunum hızlanmış, metabolizma harekete geçmiştir.[290]

Ölümle ve uyku ilişkisi ile ilgili asıl üzerinde durulması gereken ayet ise;

"Allah, ölüm vakitleri geldiğinde insanları vefat ettirir, ölmeyenleri de uykularında ölmüş gibi yapar. Ölümüne hükmettiklerini tutar, diğerlerini ise belli bir süreye kadar (hayata) salar. Kuşkusuz bunda iyice düşünenler için dersler vardır."[291]

Bu ayette Allah ölüm ile uykuyu adeta bir kardeş, akraba vb. gibi zikretmiştir. Bu ayete bakıldığında uyku ölümün adeta provası gibidir. Yine bir başka ayette;

"Geceleyin sizi öldüren, gündüzün de neler yaptığınızı bilen; sonra belirlenmiş eceliniz tamamlansın diye (her) sabah sizi dirilten O'dur. Sonra dönüşünüz yine O'nadır. Sonunda O, yaptıklarınızı size haber verecektir."[292] buyrularak geceleyin uyku ölüme, uyanma da dirilmeye benzetilmiştir. Yine Hz. Peygamber uykudan uyandığı zaman "Ölümümüz den (uykudan) bizi dirilten Allah'a hamd olsun ve dönüşümüz onadır"[293] şeklinde dua etmektedir.

Fakat uyku halinde alınan şeyin 'nefs' mi 'ruh' mu olduğu konusu alimler arasında tartışma oluşturmaktadır. Zemahşerî uyku ve ölümün aynı tecrübe olduğunu söyleyerek nefsi ikiye ayırır. Zemahşerî'ye göre iki nefs vardır: birisi "nefsu'l hayat", ikincisi ise nefsu'l-akl ve't-temyiz'dir. Ölüm anında alınan nefs birincisidir. Bu vücudun hayatiyetini bitirir ve asıl ölümdür. Uyku halinde ise temyiz gücüne sahip olan nefs alınır. Bunda ölüm gerçekleşmez, vücudun bazı bilinç ve farkında olma

---

[289] Cavit Sunar, "Beynimizin Ruhsal Mucizeleri", *AÜİFD*, Ankara,1978, C. XXII, s. 161.
[290] Gülseren Günce, "Uyku" , *AÜEBFD*, Ankara, 1968, C.1, S.1, s.198.
[291] Zümer, 39/42.
[292] En'âm, 6/60.
[293]Müslim, "Zikir" 59.

fonksiyonları devre dışı kalmıştır.[294] Abdurrezzak Newfel ise; Uykunun geçici bir ruhsal ayrılış ölümün ise kalıcı bir ruhsal ayrılış olduğunu ifade etmiştir.[295] Görüldüğü üzere uyku ve ölüm ilişkisi bağlamında ruh ve nefs terimlerini anlamak için yapılan açıklamalarda müfessirle ruh ve nefs arasında gidip gelmektedirler. Ruh ve nefis aslında aynı şeydir. Eğer ruh dediğimiz bedene hareketlilik veren cevher, bedende ise ve bedenin fonksiyonlarını yürütmeye devam ediyorsa nefs, ölümden sonra bedenden ayrıldığı vakit ruh adını alır. Dolayısı ile uyku halinde de ölüm halinde de alınan şey aynı şeydir.[296] Fakat ruh ile nefs aynı şeydir dediğimiz vakit uyku halinde bedensel fonksiyonların tamamen durması icap etmektedir.

Abdurrahman Kaspoğlu bu durumu şöyle ifade etmektedir: Yüce Allah uyku halinde idrak ve temyiz potansiyelimizi bünyesinde barındıran "nefs"i vefat ettirerek (kabzederek) bizi uyutur. Bu ayetteki[297] vefat ettirme gerçek anlamda bir ölüm değildir Allah İnsanın ruhunu ölüm anında teslim alır fakat uyku da bir nevi teslim alma gibidir. "Teveffi" kelimesi can almayı ifade eder burada "teveffi" kelimesi insanın uyku ile bilincinin devre dışı kalmasını ifade eder. Bilinç ruhun özünü oluşturur, uyuyan kişi canlı bir varlık olduğu için ruhu kabzedilmiş değildir. Dolayısı ile bedenden ayrılan ruh değil algı yetisi yani zihindir. İnsanın uyku halinde bilinci gider, can bedendedir fakat canın özü olan bilinç ondan ayrılmıştır. Dolayısı ile uyku halinde beden tüm fonksiyonlarını yitirmez fakat ölüm anında beden bütün fonksiyonlarını yitirir ve ruh bedenden ayrılır.[298]

2.2. Kabir Hayatı

2.2.1. Kabir Algısı

İnsanoğlunun dünya hayatından sonraki ilk durağı kabirdir. Artık insanoğlu dünya hayatı ile ilgili şeyleri geride bırakmış ve bambaşka bir boyut olan kabir alemine misafir olmuştur. Kabir ölünün istirahat yeri yani canı çıkmış olan cesedin

---

[294] Zemahşerî, Ebü'l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, Cârullah , *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl,* Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1407, III, s. 130-131.
[295] Abdurrezzak b. Nevfel, *Yevmu'l-Kıyâme,* Kahire, 1969. s. 62.
[296] A. Vahit İmamoğlu, "Uyku ve Ölümün Tabiatıyla İlgili Çağdaş Müslüman Yorumlarda Nefs ve Ruh Anlayışı" *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi,* Erzurum, 1997, s.234.
[297] En'am, 6/60.
[298] Kasapoğlu, "Uyku ve Ölümün Tabiatıyla İlgili Çağdaş Müslüman Yorumlarda Nefs ve Ruh Anlayışı" , s. 61.

konduğu defnedildiği yer demektir.[299] İnsan için ölüm ile başlayıp mahşerdeki dirilişe kadar kalacağı özel bir mahiyet arz eden yer anlamında da tanımlanmıştır.[300] Kur'an-ı Kerim'de bu kelimeye baktığımız zaman "el-kabr"[301], "el-mekâbir"[302], "el-kubûr"[303], şeklinde geçmektedir ve bu kelimeler kabir, kabrin bulunduğu yer, mezar, mezarlık gibi anlamlara gelmektedir.

Aynı kökten gelen "akber" kelimesi ise Kuran'da "Sonra onu öldürdü ve kabre koydurdu"[304] şeklinde geçmektedir ve bu ayette geçen "akber" kelimesini yorumlarken müfessirler onun nasıl defnedileceğini ilham etti anlamında olduğunu söylemişlerdir.[305] Kur'an-ı Kerim "Onların arasından ölen birinin namazını sakın kılma, kabri başında da durma! Çünkü onlar Allah ve Resulünü inkâr ettiler ve yoldan sapmış olarak öldüler."[306] derken ölen kimselerin gömüldüğü yeri kabir olarak isimlendirmiştir. Yine "onlar kabirlerinden diriltilecekler."[307] derken ve bir çok ayette[308] ölen kişinin defnedildiği yer Kur'an'da kabir olarak isimlendirilmiştir.

Abese suresinde de geçtiği üzere insanoğluna kabri öğreten, kabre konulmasını ilham eden yine Allah'tır. İnsanın toprağa konulması Kur'an-ı Kerime göre Hz. Âdem ile başlar, Hz. Adem'in oğullarının hikayesini Kur'an-ı Kerim bizlere şöyle aktarır. "Sonunda içindeki duygular onu kardeşini öldürmeye itti, onu öldürdü ve böylece hüsrana uğrayanlardan oldu. Allah, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. "Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten âciz miyim?" dedi, ettiğine de pişman oldu."[309] Bu ayetlerin siyakına bakıldığında Hz. Âdem'in iki oğlu Habil ve Kabil aralarında çıkan bir husumetten dolayı tartışırlar ve Kabil Habil'i öldürür. Kardeşini öldürdükten sonra ne yapacağını bilemez ve şaşırmış vaziyette beklerken Allah gökten bir karga gönderir. O karga toprakta eşinerek kabile kardeşini ne yapacağını öğretmiştir. Bir başka rivayete göre Allah iki karga göndermiş ve o kargalardan biri

---

[299] İsfahânî, *Müfredât,* s. 651.
[300] Okuyan, *Kur'an-ı Kerime Göre Kabir Kavramı ve Kıyâmet Ahiret Süreci,* s. 48.
[301] Tevbe, 9/84.
[302] Tekâsür, 102/1-2.
[303] Hacc, 22/7.
[304] Abese, 80/21.
[305] İsfahânî, *Müfredât,* s. 652.
[306] Tevbe, 9/84.
[307] Hacc, 22/7.
[308] İnfitâr, 82/4; Mümtehine, 60/13; Âdiyât, 100/9; Tekâsür, 102/1-2.
[309] Mâide, 30-31

diğerini öldürmüş ve diğeri de onu toprağa gömmüştür. Böylelikle Kabil toprağa gömme işlemini öğrenmiştir. Yine Taha suresinde Allah "Sizi ondan yarattık, yine ona döndüreceğiz ve sonra oradan bir defa daha çıkaracağız."[310] buyururken insanoğluna bunu öğretmiş ve ilham etmiştir.

2.2.2. Berzah Âlemi

Berzah kelime anlamıyla iki şey arasını ayıran engel ve sınır demektir.[311] Nitekim Kur'an-ı Kerim'de bu anlamda; "O, birbirine kavuşmak üzere iki denizi salıverdi. (Ama) aralarında bir engel vardır; birbirlerine karışmazlar."[312] ; "Biri tatlı ve susuzluğu giderici, diğeri tuzlu ve acı olan iki denizi karışacak şekilde salıveren ve ikisi arasına bir engel, aşılmaz bir perde koyan O'dur."[313] buyrulurken buradaki engel berzah kelimesi ile ifade edilmiştir.

Terim olarak ise; dünya ile ölümden diriltilmeye kadar haşr öncesi ahiret arasındaki dönem olarak tarif edilmektedir.[314] Kur'an-ı Kerim'de bu anlamda; "Nihayet onlardan birine ölüm gelip çatınca, "Rabbim! Beni geri gönder de, geride bıraktığım dünyada iyi işler yapayım" der. Hayır! Onun söylediği bu söz boş laftan ibarettir. Önlerinde, yeniden diriltilecekleri güne kadar bir berzah vardır. Sûra üflendiğinde artık ne aralarındaki akrabalık bağları işe yarayacak ne de birbirlerine soru sorabilecekler! O zaman kimlerin tartıları ağır gelirse işte bunlar kurtuluşa ermiş olacaklar."[315] buyrulmuştur. İşte bu ayette de geçtiği üzere berzah alemi olarak yorumlanabilen ve kabir aleminin içinde bir süreç olduğu da düşünülen berzah, hakkında farklı görüşlerin olduğu bir süreçtir diyebiliriz.

Berzahın yukarıda iki denizi birbirinden ayıran engel olduğunu söylemiştik bazı alimlere göre bu maddi anlamıyla kullanılmış ölüm ile kişinin dünyaya geri dönmesi arasındaki engel olarak yorumlanmış, bazısı ölüm ile diriltilme günü arasındaki engel olarak yorumlamıştır. Yine berzah; dünya ile ahiret arası dönem, iki sur üflenmesi arasındaki dönem veya dünya ve ahiret arasındaki kabir dönemi anlamındadır gibi alimlerce farklı yorumlar yapılmıştır.[316]

---

[310] Tâhâ, 20/55.
[311] İsfahânî, *Müfredât*, s. 118.
[312] Rahmân, 55/19-20.
[313] Furkan, 25/53.
[314] İbn Manzur, *Lisânü'l- Arab*, I, s. 256.
[315] Mü'minûn, 23/99-102.
[316] Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Gâlib el-Âmulî, Ebû Cafer, *Câmi'ul- Beyân 'an Te'vîli Âyi'l Kur'an*, Beyrut, 1988. XVIII, s. 53; Razi, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hasen b. Hüseyn et-Teymî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, Beyrut, 1420, XXIII, s.121.

İnsanın ölümü ve bu dünyadan ayrılışı ile başlayan ve kıyametin kopmasına kadar geçen süreye kabir hayatı denildiği gibi berzah alemi de denmektedir. Kabre konsun ya da konmasın her insan öldüğü andan itibaren berzah sürecinin içerisine dahil olmaktadır. Bazı müfessirler berzah sürecinin bir dünya süreci olmadığı gibi ahiret süreci de olmadığını ifade etmişlerdir. Şöyle ki berzah dünya ile ahiret arası bir dönemdir. Bu dönemde ölüler dünya ehliyle birlikte değillerdir ki onlarla birlikte yesinler içsinler; ahiret ehliyle beraber değillerdir ki amellerinin karşılığı kendilerine gösterilsin.[317]

Berzah geride ifade edildiği üzere ölüm ile diriliş arasındaki engel olarak yorumlandığı gibi ölüm ile dünya arasındaki engel olarak da yorumlanmaktadır.[318] Genel anlamda bir engel olarak yorumlanan berzah bekleme yeri olarak da yorumlanmıştır. İnsan öldükten sonra ruhu, adına berzah veya ruhlar alemi dediğimiz bir yere gidecek, orada yeniden dirilişin olacağı güne kadar bekleyeceklerdir. Fakat bu gidişin dünyaya başka bir bedenle dönüşü asla olmayacaktır. Kişinin amel ve imtihan safhası bitmiş hesap vermek için bekleme dönemi başlamıştır.[319]

2.2.3. Kabir Hayatına Delalet Ettiği Yönünde Tevil Edilen Ayetlerin İncelenmesi

2.2.3.1. Kabir Suali

Ölen insanların çoğunluğu kabre konur ve o cesedin yeri artık kabirdir. Kabre konan insanın sorguya çekileceği ile ilgili Kur'an'ı Kerim'de açık bir şekilde ifade edilmemekle birlikte kabir suali ile ilgili bilgiler daha çok rivayet kaynaklıdır. Kabir sualine delalet ettiği yönünde delil getirilen ayet;

"Allah sağlam söze iman edenleri hem dünya hayatında hem de âhirette sağlam tutar; Allah zalimleri de şaşırtır ve Allah dilediğini yapar."[320] Ayetidir. Hz Peygamber'in bu ayetin kabir suali ile ilgili beyan ettiği rivayet edilmektedir. Şöyle ki; "Mümin kabrinde oturtulduğunda, ona melekler gelir. Sonra o mümin, Allah'tan başka hiçbir ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Rasûlü olduğuna şehâdet eder. İşte bu hâl,

---

[317] İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî el-Basrî ed-Dımeşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, İstanbul, 1986, III, s.286.
[318] Zemahşerî, *Keşşâf*, s. 198.
[319] Celal Kırca, "İslam Dinine Göre Reenkarnasyon", *EÜİFD*, S.3 Kayseri, 1986, s. 234.
[320] İbrâhim, 14/27.

Cenâb-ı Hakk'ın şu kavl-i şerifinde bahsedilen durumdur" buyurmuş ve yukarıdaki âyeti okumuştur.[321]

Bu ayetin tefsiri ile ilgili alimler arasında tam bir görüş birliği bulunmamaktadır. Taberî bu konuda iki görüş belirtmektedir. İlk olarak dünya hayatında sabit kılmanın kabir suali ile alakalı olduğunu söylemiş, ikinci ihtimal olarak da, Allah Teâlâ iman edenleri dünyada iman ile sâbit kılar, âhirette de kabir suali esnasında sâbit kılar şeklinde yorumlamıştır.[322]

Beğavî; kabirlerde Allah'ın sabit kılacağını dolayısı ile sorgu sualin gerçekleşeceğini ifade ettikten sonra dünyadaki sabit kılmanın ölümden önce yaşantı ile gerçekleşeceğini, ahiretteki sabit kılmanın kabirde gerçekleşeceğini ifade ettikten sonra müfessirlerin çoğunluğunun görüşünün bu yönde olduğunu ifade etmiştir.[323]

Kabir sualini kabul eden tefsirciler bu ayeti açıkladıktan sonra bu konu ile ilgili rivayetleri şu şekilde vermişlerdir.

> Enes b. Malik Resulullah (s.a.v)'ın şöyle buyurduğunu nakletmektedir: "Kul, kabri içine konulduğu ve arkadaşları ile ehli geriye dönüp gittikleri zaman -ki ölü bunların yürürken çıkardıkları ayakkabılarının seslerini bile muhakkak işitir- ona iki melek gelir. Bunlar ölüyü oturturlar ve ona: Şu Muhammed adlı kimse hakkında ne der idin? diye sorarlar. Bu soruya muhatap olan mümin kul: O'nun Allah'ın kulu ve Resülü olduğuna şehadet ederim, der. Bunun üzerine melekler tarafından: Cehennemdeki oturacak yerine bak. Allah bu azap yerini senin için cennetten bir oturacak makama tebdil etti, denilir de o mümin kul, cehennem ve cennetteki o iki makamını beraberce görür". Katade: "O mümine, kabri içinde bir genişlik verileceği bize zikrolundu." dedi ve sonra yine Enes hadisine döndü. Rasulullah şöyle buyurdu: "Münafık ve kâfir olan kula gelince, o da: Ben O'nun hakkında bir şey bilmiyorum. Ben Sadece insanların onun hakkında söyleye geldikleri sözü söylerdim, diye cevap verir. Bunun üzerine ona: Anlamadın ve uymadın, denir ve ona demirden tokmaklarla öyle bir vuruş vurulur ki, derhal şiddetli bir sayha ile bağırır. Bu bağırışı insan ve cinlerden ibaret olan iki ağırlıktan başka bu ölüye yakın olan her şey işitir."[324]

---

[321] Buhârî, "Cenaiz", 85, "Tefsîr", 4; Müslim, "Cennet", 17.
[322] Taberî, *Câmi'ul- Beyân*, C. XVI, s. 598.
[323] Beğavî, Ebû Muhammed Huseyn b. Mes'ûd, Muhyi's-Sünne, *Meâlimü't-Tenzîl fî Tefsiri'l-Kur'ân* , 1997, C. I, s. 349.
[324] Buhârî, "Cenaiz" 128; Ebu Davud ,"Cenaiz" 78.

İbrahim suresi 14/27 ayettin kabir sualine delalet ettiğini söyleyen alimler yukarıdaki rivayetleri de bu ayetin altına açıklama olarak ekleyerek bu yorumu güçlendirmişlerdir. Buradaki sağlam söz elbette kelime-i tevhid veya kelime-i şehadettir. Allah Teala iman edenlerin kalbine bu sözü sağlam ve sarsılmaz bir biçimde yerleştirir. Onları hem dünyada hem ahirette iman üzere sabit kılar. Müminler bu imanın vermiş olduğu basiret ve şuurla dünyada dengeli bir hayat yaşarlar. Onların bu dünyada yaşamış oldukları hayat ahirette de onların kurtuluşa ermesine vesile olur.[325]

Allah güzel kelimenin vasfını kökünün sabit olması ve istikrar olarak açıklarken kötü kelimenin vasfı ise köksüzlük ve istikrarsızlıktır. Müminlerden dünya hayatında sadır olan sabit ve güzel söz yani kelime-i tevhit, onların ahirette Allah'ın lütfuna ve mükafatına ulaşmalarını sağlar. Allah sebat ihsan eder sözünden kasıt Allah mükafat ve ikram üzere sebat ihsan eder demektir. Dolayısı ile buradaki anlam onlar dünya hayatında iken kendilerinden sadır olmuş sabit söz onları ahirette de sabit kılar demektir. Yine söz konusu ayette dünya hayatı ve ahiret hayatından bahsedilmektedir. Allah, İbrahim suresi 24-26 ayetlerinde güzel söz ve kötü sözün misalini verdikten sonra 27. Ayette bu güzel söz yani kavl-i sabit'in Müminlerin kurtuluşuna vesile olacağını yani hem dünya hayatında hem de ahiret hayatında bu sözle onları destekleyeceğini vurgulamıştır.[326] Görüldüğü üzere bu ayetten kasıt tamamen kabir suali değildir fakat çoğunluk ulema buradaki anlamı kabir suali olarak yorumlamıştır.

Asıl tartışma meselelerinden birisi de kabir sualinin keyfiyeti noktasındadır. Burada ruh beden ilişkisinin nasıl olacağı konusunda ihtilaf ortaya çıkmaktadır. Bu anlamdaki ortaya çıkan görüşlere biraz değinecek olursak, söyle özetlenebilir. Bazılarına göre ölümden sonraki hayat tamamen ruhanidir yani sual ve sorgulama tamamen ruha yapılır. Beden ile hiçbir alakası yoktur. Bunlara göre haşr da cismani değildir. Bazılarına göre kabir hayatı ruhanidir. Kabirde sorgu sual ruha yapılır fakat asıl dirilme esnasında ruhlar bedenlere iade edilir. Bazılarına göre ise kabir hayatında

---

[325] Komisyon, *Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, C. III,* s. 316.
[326] Okuyan, *Kur'an-ı Kerime Göre Kabir Kavramı ve Kıyâmet Ahiret Süreci,* s. 152.

ruh bedene iade edilmez fakat sual bedene sorulur. Allah bedende o sualleri cevaplayacak bir kudret yaratır.[327]

Netice itibariyle görüldüğü üzere kabir suali konusunda iki ayet delil olarak gösterilmiş ve gösterilen ayetler de doğrudan kabir sualine işaret etmemektedir. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'e göre konuyu incelediğimiz zaman kabir sualine doğrudan değil de yoruma dayalı, dolaylı bir şekilde işaret edildiği anlaşılmış olur. Fakat ayeti, yukarıda zikrettiğimiz sahih hadislerle birlikte değerlendirdiğimizde, müfessirlerin çoğunun yaptığı gibi onun kabir sualiyle alâkalı olduğunu kabul etmek durumundayız.

2.2.3.2. Kabir Azabı

Kabir azabı konusu alimlerin üzerinde ittifak edemedikleri tartışmalı konulardandır. Duyular ve akıl yürütme yoluyla elde edilemeyen bu konuyu Kur'an-Kerim'e göre incelemeye çalışacağız. Kötülük işleyenler ve Salih amel işeyenlerin ölümlerinin ve hayatlarının eşit olmayacağını haber veren ayetlerde kabir azabına işaret edildiğini söyleyen müfessirler olmuştur.

"Yoksa kötülüğe gömülüp kalanlar, hayatlarını ve ölümlerini, eşit olarak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlarınki gibi mi yapacağımızı zannediyorlar? Hükümleri ne kadar yanlış!"[328]

Tefsirlerin bazılarına baktığımızda bu ayet kötülüğe batmış olanlarla, iman edip dünya ve ahiret için yararlı işler yapanların ölümlerinin ve berzah süreçlerinin eşit olmayacaklarına işaret etmektedir.[329] İnsanların ölüm anı geride de anlattığımız gibi inkâr edenlerin sıkıntılı bir şekilde canlarını verecekleri[330] takva sahibi ve iyi kimselerinde ölümlerinin çok rahat olacağı ifade edilmekte[331] dolayısı ile berzahta nimet ve azabın ölüm anında başlayacağı ifade edilmektedir.[332]

---

[327] Toprak, *Ölümden Sonraki Hayat*, s. 284.
[328] Casiye, 45/21.
[329] Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, C. XXVII, s. 676-677; Beydâvî, el-Kâdî Nâsıruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-te'vîl*, Beyrut, 1418. C. V, s. 107.
[330] Enfal, 8/50; Muhammed, 47/27.
[331] Nahl, 16/30-32.
[332] Murat Kaya, Kabir Azabıyla İlişkilendirilen Âyetlerin Tahlil ve Değerlendirilmesi, *Usul İslam Araştırmaları Dergisi,* C.25, s.181.

Taberi ve Zemahşeri gibi müfessirler ise bu ayetin tefsirinde kabir azabından söz etmemiş dünya ve ahiret olarak konuyu ele almışlar, mümin olanlar ve Allah'a asi gelenlerin dünyada ve ahirette bir olmayacağının ve farklı muamele göreceklerinin vurgulandığını söylemişlerdir.[333] Görüldüğü üzere bir kısım müfessirler bu ayet ile ilgili kabirdeki ikram ve kötü muameleden bahsederken bir kısmı meseleyi ahiretteki azap olarak ele almıştır. Ayet kabir azabına dolaylı yönden işaret etmekle birlikte kuvvetli bir delil değildir.

Kabir azabına delil verilen ayetlerden olan En'am suresi 93. Ayet ölüm anında yaşanacak olan sıkıntıdan bahsetmekle birlikte; kabirde de bu sıkıntının devam edeceğini kabul eden müfessirler bulunmaktadır.

"Allah'a karşı yalan uydurandan yahut kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken "Bana da vahiy geldi" diyenden ve "Ben de Allah'ın indirdiği ayetlerin benzerini indireceğim" diyenlerden daha zalim kim vardır? O zalimler, ölümün boğucu dalgaları içinde, melekler de pençelerini uzatmış, onlara "Haydi, canlarınızı kurtarın! Allah'a karşı gerçek olmayanı söylemenizden ve O'nun ayetlerine karşı kibirlilik taslamanızdan ötürü bugün zillet azabıyla cezalandırılacaksınız!" derken onların halini bir görsen!"[334]

Zemahşerî buradaki 'cezalandırılacaksınız' ifadesinin ne zaman gerçekleşeceği hususunda ölüm anını ve o esnadaki şiddetli azap kastedilebilir aynı zamanda berzah hayatı ve kıyametteki azaba da işaret edebilir demiştir.[335] İbn Atıyye, meleklerin zâlimlere karşı olan bu sert tavırlarını, azabın başlangıcı ve emareleri olarak değerlendirmektedir.[336] Buhâri, kabir azabı başlığında önce bu ayeti vererek kuvvetli delillerden biri olarak görmektedir.[337] Taberî ise burada geçen alçaklık azabından kastın cehennem azabı olduğunu ifade etmektedir.[338] Ayette geçen bugün kelimesinden kastın kabir azabı olduğunu söyleyenler olduğu gibi[339] buradaki 'bugün' kelimesinden kabir azabının anlaşılmayacağını, burada bugünden kastın kabir ve berzah değil de kıyamet ve ahiret olması gerektiğini ifade edenler de

---

[333] Taberî, *Câmi'ul- Beyân,* C. XXV, s. 148; Zemahşerî, *Keşşâf ,* IV, s.282-283.
[334] En'âm, 6/93,
[335] Zemahşerî, *Keşşâf,* C. II, s. 46-47.
[336] İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib b. Abdurrahman b. Temmâm el-Endelüsî el-Muhâribî, *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz* , Beyrut, 1422, C. II, s. 323
[337] Buhârî, "Cenaiz", 87.
[338] Taberî, *Câmi'ul- Beyân,* C. XI, s. 540.
[339] İbn Kayyım, *Kitabu'r Ruh,* s.108.

bulunmaktadır.[340] Görüldüğü üzere bu ayette ihtimaller dahilinde ölüm anı, kabir ve ahiret olmak üzere üç mecrada sıkıntı ve ceza olabilir. İhtimal dahilinde hepsinde de sıkıntı ve ceza gerçekleşebilir. Yani kesin olmamakla birlikte kabir azabına işaret etmektedir.

Firavun hanedanının sabah akşam ateşe arz edildiğini ifade eden Mü'min suresi 45-46. ayetler, kabir azabının en kuvvetli delillerinden biri olarak kabul edilmektedir. Şöyle ki; "Nihayet Allah, onların kurdukları kötü tuzaklardan bu kişiyi korudu; Firavun ailesini ise şiddetli bir azap kuşatıp yok etti. Bu azap, onların sabah akşam sokulacakları ateştir. Kıyamet koptuğunda, "Firavun ailesini en şiddetli azabın içine atın!" denilecek."[341]

Firavun ve hanedanının sabah akşam ateşe arz olunmasından ve ileride de azabın en şiddetlisine maruz kalacağı ifade edilen bu ayet akıllara hemen kabir azabını getirmektedir. Müfessirler buradaki sabah ve akşamdan kastın dünyadaki sabah ve akşam olduğunu ahirette sabah ve akşamdan bahsetmenin mümkün olmadığını ifade etmektedirler.[342] Yine bu ayetteki ateşin berzah ateşi ondan muradın da kabir azabı olduğu,[343] ruhun bâkî olduğunun ve kabir azabının delili olduğuna dair müfessirlerin yorumları bulunmaktadır.[344]

Taberî bu ayetin tefsiri ile ilgili sabah akşam ateşe sunulmanın ateşin ona arz olunması şeklinde olabileceği yani onları ayıplamak ve kınamak için cehennemdeki yerleri kendilerine sabah akşam arz olunur şeklinde ifade ederek bu arz olunmanın keyfiyetine dair açık bir ifadenin bulunmadığını söylemektedir.[345]

Hz. Peygamber bu konu ile ilgili şöyle söylemiştir; "Biriniz öldüğü zaman, ona, varıp yerleşeceği yeri sabah akşam gösterilir. O kimse cennet ehlinden ise cennetliklerin yeri, cehennem ehlinden ise cehennemliklerin yeri gösterilir. Ve ona, 'İşte senin yerleşeceğin yer burasıdır. Sonunda kıyamet günü Allah seni buraya gönderecek.' denilir."[346]

---

[340] Okuyan, *Kur'an'a Göre Kabir Kavramı*, s.237.
[341] Mü'min, 40/45-46.
[342] Ferrâ, Ebû Zekeriyya Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh b. Manzûr ed-Deylemî , *Me'âni'l-Kur'ân,* Mısır, ts, C. III, s. 9.
[343] Âlûsî, Şihabüddin Seyyid Mahmûd b. Abdullah el-Huseynî , *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî* , Beyrut, 1415. C. XV, s. 88.
[344] Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl,* Beyrut, 1418. C. V, s. 59.
[345] Taberî, *Câmi'ul- Beyân,* C. XXI, s. 397.
[346] Buhârî, "Cenaiz" 89.

Görüldüğü üzere ateşe arz olunma hem ayette hem hadiste ifade edilmektedir. Fakat bunun mahiyeti konusunda açık bir ifade bulunmamaktadır. Müfessirlerin büyük çoğunluğu bu ayetteki sabah akşam ateşe arz olunmadan kastın kabir azabı olduğunu ifade etmektedir. Dolayısı ile bu ayette kastedilenin kabir azabı olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Müfessirler Nuh kavminin suda boğulduktan sonra ateşe atıldığını anlatan bu ayetin kabir azabının delili olabileceğini söylemektedirler. Şöyle ki; "Günahları yüzünden tûfanda boğuldular, ardından ateşe atıldılar, kendilerini Allah'a karşı koruyacak yardımcılar da bulamadılar."[347]

Müfessirlerin bu ayeti kabir azabı ile ilişkilendirmesinin sebeplerinden birisini şöyle açıklayabiliriz. Gramatik açıdan incelendiğinde ayette geçen "fa" takip içindir. Suda boğulmanın hemen sonrasında ateşe atılma gerçekleşmiştir ve bu da dünyada olmalıdır. Yani suda boğulma işlemi dünyada olduğu için ateşe atılma işlemi de dünyada olacaktır. Dolayısı ile kabir azabına işarettir, şeklinde yorumlanmıştır.[348]

Zemahşerî bu konuda iki görüş belirtmiştir: ilk görüş olarak bu ayetin ahiret ile ilgili olduğundan bahsetmiş, ikinci görüş olarak da kabir azabının kastedilmesinin ihtimal dahilinde olduğunu ifade ederek şunları söylemektedir; Kabir azabı için insanın mutlaka toprağa gömülmesi gerekmediğine işaret ederek "Kişi suda boğulsa veya ateşte yansa, onu yırtıcı hayvanlar ve kuşlar yese bile, yine de kabre gömülenlere dokunan azap onun başına da gelir"[349] buda bize berzah sürecinin şartlarının farklı olabileceğini düşündürmektedir.

Taberî ve Beğavî ise bu konuda diğerlerinden farklı düşünerek bu ayette kastedilenin cehennem olduğunu söylemektedir.[350] Fakat müfessirlerin çoğunluğu bu ayetin kabir azabının delili olduğunu ifade etmektedir.[351] Görüldüğü üzere Bazı müfessirle ahiret ile ilişkilendirmiş, çoğunluk kabir ile ilişkilendirmiştir. Ayetin kabir

---

[347] Nûh, 71/25.
[348] Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, Hâfızu'd-Dîn , *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Beyrut, 1419/1998. C. III, s. 546.
[349] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. IV, s. 620.
[350] Taberî, *Câmi'ul- Beyân*, C. XXIII, s. 641; Beğavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, C. VIII, s. 233.
[351] Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, C. V, s. 250; Ebü's-Suûd, Ebü's-Suûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-Imâdî , *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* , Beyrut, ts. C. IX, 41; Âlûsî, *Rûhu'lme'ânî* , C. XV, s. 88.

azabının delili olması kuvvetle muhtemel olmakla birlikte, açık bir ifade olmadığı için kesin değildir.

Kabirde azabın gerçekleşeceğine dair Kur'an-ı Kerim'de birçok ayet[352] bulunmaktadır. Bunlardan bazılarının zayıf bazılarının da kuvvetli ihtimalle kabir azabına delalet ettiği gözükmektedir. Konu ile ilgili ayetlere, müfessirlerin yorumlarına baktığımız zaman berzah süreci, kabir suali ve kabir azabının varlığına dair şüphe kalmamaktadır.

2.2.3.3. Kabir Nimeti

Kabirde kâfir ve asi olanlara azap olduğu gibi mümin olan ve Allah'ın emirlerini yerine getiren kimselere de nimet ve bir takım müjdelerin haber verileceği tabîdir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de; "Yoksa kötülüğe gömülüp kalanlar, hayatlarını ve ölümlerini, eşit olarak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlarınki gibi mi yapacağımızı zannediyorlar? Hükümleri ne kadar yanlış!"[353]

Bu ayet, iki grubun ölümde ve berzahta eşit olmayacağına delalet etmektedir. Müfessirlerden bazıları ölüm anında ve sonrasında iyilerin ve kötülerin eşit olmayacağından kastın günah işleyenlerin azapta iman edenlerin de nimet içinde olmalarının gerektiğini, bunun da kabir azabı ve nimeti olduğunu ifade etmişlerdir.[354]

Başka bir ayette şehitlerle ilgili olarak bir nimetin yani rızıklandırmanın söz konusu olacağı bildirilmektedir.

> "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma! Bilâkis onlar diridirler; Allah'ın, lutuf ve kereminden kendilerine verdikleriyle sevinçli bir halde rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar. Arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan şehit kardeşlerine de hiçbir keder ve korku bulunmadığı müjdesinin sevincini duymaktadırlar."[355]yine "Allah yolunda öldürülenler için "ölüler" demeyin. Hayır, onlar diridirler, fakat siz bilemezsiniz."[356]

Taberî'ye göre bütün insanların ruhları zaten berzah hayatında diridir. Şehitlerin diğer insanlar arasında şu farkı vardır: Cennete girecek diğer kişiler,

---

[352] Â'râf, 7/92-93;Tevbe, 9/74,101; İsrâ, 17/75; Meryem, 19/15; Tâhâ, 20/124; Secde, 32/21.
[353] Casiye, 45/21.
[354] Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, C. V, s. 107; Toprak, *Ölümden Sonraki Hayat*, s. 386.
[355] Âl-i 'İmrân, 2/169-170.
[356] Bakara, 2/154.

cennet nimetlerinden dirilmeden sonra faydalanacakken şehitler daha berzah âleminde iken yararlanacaklardır. Onların diri olmaları bu şekildedir.[357]

Bu ayetlere baktığımız zaman şehitlerin diri olduğunu fakat bizim bunu anlayamayacağımızı, yani insan idrakinin buna yetersiz geleceğini bildirmektedir. Bu ayetlerdeki rızıklandırılmanın kabirde gerçekleştiği alimlerin çoğunluğunca kabul edilmiş rivayetlerle desteklenmiştir.

Bu ayetlerden hareketle sadece şehitlerin değil tüm müminlerin derecelerine göre mükafatlandırılacakları anlatılmaktadır. Ayette sadece şehitlerden bahsedilmesinin sebebi onların mertebesinin yüksek olmasından ve cihadın faziletinden kaynaklanmaktadır. Yoksa bu sadece şehitlerin rızıklandırılacağı anlamına gelmez şeklinde yorumlanmıştır.[358] Fakat netice itibariyle bu bir yorumdur. Ayrıca rivayette cennet ifadesi geçmekte, şehitlerin rızıklandırılmalarının ve nimete erişmelerinin cennette olduğu söylenmektedir. Buradan hareketle kabir ya da berzahta nimetin olduğu düşüncesi de yorum dahilindedir.

Şehitlerin manevi bir huzur içerinde oldukları konusunda hiç şüphe yoktur. Ruha yönelik bir huzur ya da manevi rahatlama da olabilir. Fakat bedenen kabirde maddi bir nimet ve rahatlamanın verilmesi yoruma dayalı bir ifade olur. Zaten bu konuda yukarıda zikrettiğimiz ayette sağ olanların bunu anlayamayacağı ifade edilmiştir. Dolayısı ile bir rızıklandırmanın olduğu kesin olmakla birlikte, mahiyetini Allah'ın bileceğini söylemek gerekir.

2.3. Kıyamet ve Tekrar Diriliş

2.3.1. Kıyamet ve Kıyametin Kopması

2.3.1.1. Kıyamet İle İlgili Bazı Kavramlar

Sa'ah: Kelime, S-V-A kökünden gelmekte olup, son saat, kıyamet saati ya da kıyamet vakti gibi anlamlara gelmektedir.[359] Kur'an-ı Kerim'de kıyamet aslında sa'ah kelimesiyle ifade edilir ve artık dünyanın sonunun geldiğini ifade eder. Yani

---

[357] Taberî, *Câmi'ul- Beyân*, II, s. 24.
[358] Mustafa Ünverdi, *"İslam'da Ahiret İnancı ve Reenkarnasyon"*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2003. s. 26.
[359] İsfahânî, *Müfredât*, s. 690.

kainatın düzeninin bozulma anı sa'ah kelimesiyle, insanların tekrar dirilme anı ise kıyamet olarak ifade edilmektedir.

> "Allah'ın huzuruna çıkmayı yalan sayanlar gerçekten ziyana uğramışlardır. Nihayet kendilerine kıyamet vakti ansızın gelip çatınca, onlar günahlarını sırtlarına yüklenmiş bir halde diyecekler ki: "Dünyada iyi amelleri terk etmemizden dolayı vah halimize!" Dikkat edin, yüklendikleri vebal ne ağır!"[360]

> "Ne zaman gelip çatacak?" diye sana kıyamet saatini sorarlar. De ki: "Onun hakkındaki bilgi Sadece rabbimin katındadır. Vakti geldiğinde onu açığa çıkaracak olan ancak Allah'tır. O (kıyamet), göklere de yere de ağır gelecektir! Sizi ansızın yakalayacaktır!" Sanki sen onu biliyormuşsun gibi sana soruyorlar. De ki: "Onun bilgisi Allah katındadır, fakat insanların çoğu bunu bilmezler."[361] gibi ayetlerde kıyamet olarak tercüme edilen kelime sa'ah kelimesidir.

Kıyamet: Buraya kadarki bölümlerde insanın yaratılışı, ölüm hakkındaki düşünceleri ve ölümünü kabir ahvaline kadar inceledik. İnsan ölüp kabre konulduktan sonraki aşaması artık kıyametin kopma aşamasıdır. Kıyamet kelimesi; K-V-M kökünden türemiş ve 'ayağa kalkmak, yükselmek, dik durmak' gibi anlamlara gelmektedir.[362] Terim olarak ise kıyamet; dünyanın kozmik sisteminin olağan üstü bir şekilde değişmesi ve ölenlerin tekrar diriltilmesiyle başlayıp ebediyen devam edecek olan alemin başlaması olarak ifade edilebilir.[363]

> "Kur'an'da yevmü'l-kıyameh[364] tamlaması şeklinde kullanılan bu ifade, "yüce Allah'ın kullarını hesaba çekmek için dirilteceği günün ismi, son saatin gerçekleşeceği gün, kıyamet günü, mahşer günü" anlamında kullanılmaktadır. Buna göre "kıyamet günü" ifadesi hem bu kainat sisteminin yeni bir hal almak üzere değişim ve dönüşüm geçirmesi hem de ahiret şartlarında insanların diriltilip hesaba çekilmesi ve haklarında değerlendirme yapılması demektir."[365]

---

[360] En'âm, 6/31.
[361] A'râf , 7/187,
[362] İsfahâni, *Müfredât,* s.691.
[363] Bekir Topaloğlu, "Kıyâmet" *DİA*, İstanbul, XXV s.(516-521).
[364] Kıyâme, 75/1.
[365] Mehmet Okuyan, *Kurana Göre Yedi Aşamada Ahiret,* Düşün Yayınları, İstanbul, 2015, s.19.

Dolayısı ile kıyamet dünya sisteminin son bulduğu birtakım olağanüstü hadiselerin vuku bulduğu ve ölen insanların tekrar diriltileceği yepyeni bir düzenin oluşacağı saati ifade eden bir olay olarak ifade edilebilir.

Âzife: Kelime, E-Z-F kökünden türemiş olup "yaklaşmak ve yaklaşmakta olan" anlamlarına gelmektedir. Kıyametin isimlerinden birisi olarak ifade edilen âzife kelimesi "yaklaşmakta olan kıyamet anı" anlamında kullanılmaktadır.[366]

Kur'an-ı Kerim'de ifade edilen âzife kelimesi yaklaşmakta olan şeyin çok uzaklarda olmadığını, ansızın gelebileceğini ifade etmektedir.

"Artık yaklaştı o yaklaşmakta olan. Onu Allah'tan başka ortaya çıkaracak yoktur."[367]

Hâkka: Kur'an-ı Kerim'de kıyamet anlamında kullanılan hakka kelimesi bir şeyin varlığının kesin bir gerçekliğe sahip olması anlamında kullanılmaktadır.[368] *"O gerçekleşecek olay (kıyamet)! Nedir o büyük olay? O büyük olayın ne olduğunu sen nereden bileceksin!"*[369]Bu olayın Kur'an-ı Kerim'de hakka kelimesiyle ifade edilmesinden kastın; *"İnsan bu dehşet verici hadiseyi bilinç altına atmak için ne kadar çabalarsa çabalasın kıyametin tüm dehşetiyle mutlaka geleceği bilincidir"*[370]. şeklinde yorumlanmaktadır.

Sâhha: "Yüksek ve korkunç ses" anlamına gelen bu kelime yine Kur'an-ı Kerim'de kıyametin dehşetini öne çıkaran ifadelerden birisi olarak zikredilmiştir.[371] Sura üflenmesi ile ortaya çıkan ve kulakları sağır edecek derecede bir ses ile kıyametin kopma anı anlatılmıştır.[372] O korkunç ses geldiği zamanki durumu Kur'an-ı Kerim bizlere şöyle resmetmektedir.

"Kulakları sağır eden o ses geldiğinde, İşte o gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçar. O gün her kişinin işi başından aşkındır. O gün birtakım yüzler ışık saçar; Güleçtir, müjde almıştır. Birtakım

---

366 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* V, s. 650.
367 Necm, 53/57-58.
368 Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili,* İstanbul, 1971. VIII, s. 299
369 Hâkka , 69/1-3.
370 Zeynep Ceran, *"Kur'an-ı Kerimde Ahiret Hayatının Aşamalarını Anlatan Kavramların Tasnif ve Tahlili"* Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ağustos,2013, s. 60.
371 Zemahşerî, *el-Keşşâf,* VI, s.318.
372 Ceran,*"Kur'an-ı Kerimde Ahiret Hayatının Aşamalarını Anlatan Kavramların Tasnif ve Tahlili"* s. 61.

yüzler de o gün toza toprağa bürünmüş, kapkara kesilmiştir. İşte bunlar inkârcılardır, günahkârlardır."[373]

Vâkia: "Gerçekleşen gerçekleşecek olan şey" anlamlarına gelen vâkia kelimesi kıyamet ile ilişkilendirilerek ve kıyamet simgeleyen isimlerden birisi olarak ifade edilmiştir. Dünyada kıyameti görmezden gelmenin, düşünmekten kaçınmanın hiçbir faydasının olmayacağı ve o olayın gerçekleşeceğini ifade etmektedir.

"Büyük olay gerçekleştiği zaman; Artık onun vukuunu yalan sayacak kimse kalmayacaktır. O, alçaltır, yükseltir."[374]

Kâria: Kıyamet anında çıkan dehşetli sesi ifade eden bir başka kelime ise 'kâria' kelimesidir. "Bir şeyin başka bir şeye çarparak çok şiddetli bir ses çıkarması" anlamına gelmektedir.[375] Kur'an-ı Kerimde;

"O korkunç ses! O ne dehşetli ses! O korku salan sesin ne olduğunu bilir misin? O gün insanlar sağa sola dağılmış kelebekler gibi olur."[376]

Kâria, çarparak çıkan ses anlamına geldiği için, kıyamet anında kozmik alemin yıkılması ve parçaların birbirine çarpması ile çıkardığı sesi ifade edebileceği söylenmiştir.[377]

Kıyametin dehşetli anını bizlere anlatan Kur'an-ı Kerim yine kıyameti 'Tamme' olarak isimlendirmiş ; *"O büyük felâket (kıyamet) geldiğinde;"*[378] büyük bir felaket anlamına gelen bu ifade yine kıyametin dehşetini anlatan ifadelerdendir. Gürültü anlamında 'Sayhah' [379], 'sarsıcı deprem' anlamında 'Racifeh'[380] gibi kelimeler kıyameti simgeleyen ifadeler olarak Kur'an-ı Kerim'de zikredilmektedir.

Sonuç olarak birçok kelime ile bu kıyametin dehşeti anlatılmaya çalışılmış yalnız kıyametin korku ve dehşeti yukarıda da ifade edildiği gibi inkârcılar ve

---

[373] Abese, 80/ 33-42.
[374] Vâkı'a, 56/1-3.
[375] Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XVI, s. 67.
[376] Kâria, 101/1-4.
[377] Ceran, *"Kur'an-ı Kerimde Ahiret Hayatının Aşamalarını Anlatan Kavramların Tasnif ve Tahlili"* s. 62.
[378] Nâziat, 79/ 34.
[379] Yâsîn, 36/49.
[380] Nâziat, 79/60.

günahkarlar içindir. İtaatkar ve müminler için bu korku ve dehşet olmayacak onlara güzellik ve esenlikler olacaktır.[381]

2.3.1.2. Kıyametin Kopması

Kıyametin kopmasını bu dünyanın yıkılması artık sona ermesi olarak ifade etmiştik. Kıyamet koptuğu esnada ölmüş olanlar zaten kabirlerde olacaklar, hayatta olanlar kıyameti müşahede edecekler. Aslında kişi vefat ettiği zaman onun için imtihan bitmiş dolayısı ile onun kıyameti kopmuş, ölmüş kişiler için kabirden sonraki evre başlamış demektir.

Kıyamet sürecinin başlaması sûr üflenmesi ile gerçekleşecektir. Yani kıyametin başlamasının ilk işareti sûrun üflenmesidir. Nitekim Kur'an-ı Kerimde;

"Sûra üflendiğinde artık ne aralarındaki akrabalık bağları işe yarayacak ne de birbirlerine soru sorabilecekler!"[382]

Kur'an-ı Kerim bize kıyamet günü gerçekleşecek olan şeyin sûr üfleme olayı olduğu ve birtakım olağanüstü hadiselerin meydana geleceğini bildirmektedir.[383] Sûra üfleme olayı iki defa gerçekleşecektir. Birincisi kıyametin kopması sırasında, ikincisi de tekrar diriliş vaktinde gerçekleşecek[384] ve insanlar kabirlerinden dirileceklerdir. Sûra üflemenin nasıl gerçekleşeceği konusu ise tartışma konusu olmuş, birtakım kimseler bunun bir ses olduğunu, bazıları bunun çabuk gerçekleştiği için bu ismin verildiğini, bazıları da üflenen bir boynuz şeklinde bir şeyin olduğu ve üflemenin bununla gerçekleşeceğini söylemektedir. Bazı alimler de sûrun hakikatini araştırmanın caiz olmadığını söylemişlerdir.[385]

Kıyametin kopma anını bizlere haber veren Kur'an kıyametin birden bire gerçekleşeceğini haber vermektedir.

"Göklerin ve yerin gaybı Allah'a aittir. Kıyamet bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa olacaktır. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir."[386]

---

[382] Mü'minûn, 23/101.
[383] Hâkka , 69/13-16.
[384] Yâsin, 36/51.
[385] Galip Türcan, *Kuran'da Ahiret İnancı*, Aziz Andaç Yayınları, Ankara, 2006, s. 196.
[386] Nahl, 16/77.

Şimşeğin çakması, gözün kırpılması gibi birdenbire gerçekleşecek olmasının yanında yine ansızın geleceği birden yakalayacağı da ifade edilmektedir.

> "Allah'ın huzuruna çıkmayı yalan sayanlar gerçekten ziyana uğramışlardır. Nihayet kendilerine kıyamet vakti ansızın gelip çatınca, onlar günahlarını sırtlarına yüklenmiş bir halde diyecekler ki: "Dünyada iyi amelleri terketmemizden dolayı vah halimize!" Dikkat edin, yüklendikleri vebal ne ağır!"[387]

Yani insan bu dünyanın cilvesine kapılıp gittiği ve daldığı anda birdenbire haberi olmadan geliverecek ya da kabirdeyken sanki kısacık bir zaman geçmiş gibi aniden ortaya çıkacaktır.

Kıyamet yukarıda da ifade edildiği gibi çok güçlü ve ürkütücü bir sesle ortaya çıkacak ve beraberinde şiddetli bir baskı meydana getirecektir. İfadelerden anlıyoruz ki sûrun üflenmesi ile gerçekleşecek olan kıyamet bir anda ansızın gerçekleşecek ve göz açıp kapayıncaya kadar ki süre kadar kısa sürecektir.

2.3.1.3. Kıyametin Evren Üzerindeki Etkisi

Kıyamet koptuğu zaman geride de ifade ettiğimiz gibi bu dünyanın süresi sona erecek ve kozmik düzen bozulacaktır. Kıyamet gerçekleşeceği zaman evren üzerinde dünyadan göklere, dağlardan yıldızlara, aya, güneşe kadar her şeyde bir yıkım oluşacak ve ahiret hayatı başlamış olacaktır. Kur'an-ı Kerim kıyametin evrene olan etkilerini şöyle anlatmaktadır.

> "Bir gün gelecek yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek, insanlar gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'ın huzuruna çıkacaklardır."[388]

Gökler ve yer değişecek, bambaşka bir hal alacaktır. Bu ayette göklerin ve yerin mevcut hallerinin değişeceği ama bunun bir yok oluş için değil yeni bir hayatın şartlarını şekillendirmek için oluştuğu ifade edilmektedir.[389] Göklerin ve yerin nasıl başka bir hal alacağı diğer ayetlerde şöyle ifade edilmiştir.

---

[387] En'âm, 6/31.
[388] İbrâhim, 14/48.
[389] Okuyan, *Kurana Göre Yedi Aşamada Ahiret*, s. 23.

"Yer şiddetle sarsıldığı zaman dağlar parçalanıp toz duman haline geldiği zaman."[390]

"Sûra bir defa üflendiğinde; Yeryüzü ve dağlar yerlerinden sökülüp birbirine bir çarpışta darmadağın edildiğinde, işte o gün olacak olur. Gök yarılır, o gün (bütün) bunların düzeni çökmüştür."[391]

"Göğün bütün insanları kuşatan belirgin bir dumana bürüneceği günü bekle. Bu acı veren bir azaptır."[392]

Ayetlerde görüldüğü üzere sura üflenecek yeryüzü sarsılacaktır. Normalde berrak ve huzur verici olan gökyüzü korkunç bir hal alacak ve yarılacaktır. Yeryüzünün direkleri olan dağlar yerinden sökülecek toz duman olacaktır.

"Sana dağları soruyorlar. De ki: "Rabbim onları un ufak edip savuracak." Yerlerini dümdüz, bomboş bırakacak.[393]

Kıyametin dehşetli anında dağların ve yeryüzünün durumu kıyametin dehşetini anlatmak için farklı şekillerde tasvir edilmiştir.

"Dağlar yürütülür, serap haline gelir."[394]; "Dağlar da atılmış renkli yüne dönüşür."[395] "O gün yeryüzü ve dağlar sarsılır; dağlar savrulan kum yığınları halini alır."[396]

Dağların un ufak olup toz gibi dağılacağı zaman yeryüzü de parçalanıp dağılacak[397] ve bu düzen bozulacaktır.

O gün sadece yerin değil, güneşin hayvanların ve denizlerin durumu da dehşetli ifadelerle anlatılmaktadır.

"Güneş dürülüp karardığında, yıldızlar dökülüp söndüğünde, dağlar sökülüp yürütüldüğünde, doğuracak develer başı boş bırakıldığında, yabani hayvanlar toplanıp

---

[390] Vâkıa, 56/ 4-6.
[391] Hâkka, 69/13-16.
[392] Duhân, 44/10-11.
[393] Tâhâ, 20/105-106.
[394] Nebe, 78/20.
[395] Kâria, 101/5.
[396] Müzzemmil, 73/14.
[397] Fecr, 89/21.

bir araya getirildiğinde, denizler kaynatıldığında;"[398]; "Kişi neler yaptığını öğrenmiş olacaktır."[399]

Güneşin dürülmesi ve kararmasından maksadın ışığının söndürülmesi olarak ifade edilmiş, diğer ayette yıldızların da dökülüp sönmesi güneşin de bir yıldız olmasından hareketle onun da sönmesinin kastedilmiş olabileceği söylenmektedir.[400] Yine dağların durumundan bahsedilerek yeryüzünün en sağlam kalelerinin bile kıyametin dehşetinde ne hale geldiği gözler önüne serilmektedir. Hamile develerin başı boş bırakılması ise arap kültüründe çok önemli olan bir şeyin bile umursanmaz hale gelmesi demektir. İnsanın çok önem verdiği şeyleri bile terk etmesi anlamındadır.

Yine bu pasajda görüldüğü üzere yeryüzü, dağlar, güneş, yıldızlar, hayvanlar yani varlıkların tümü kıyametin dehşetinden nasibini almaktadır. Bu sahne her şeyi alt üst eden korkunç bir inkılap olarak ifade edilmektedir. İnsanoğlu tabiatı gereği alıştığı şeylerden hoşlanır, huzur ve güven duyar ama değişim ve belirsizlik insanı korkutur, huzursuz eder. Böyle bir değişim insanı korkutur dehşete düşürür[401]. En değer verdiği şeyleri bile bırakır ve varlıklar kendilerinden beklenmeyen değişik davranışlar sergilerler.

Yine başka bir pasajda "Ay tutulduğu, güneşle ay birleştirildiği zaman;"[402]şeklinde ifadeyle ayın da bir değişime uğrayacağından bahsedilmektedir. Netice olarak bütün varlık alemi bu süreçte bir değişim ve dönüşüme uğrayacak yukarıda da belirtildiği üzere bu kozmik düzen bozulacaktır.

2.3.1.4. Kıyametin İnsan Üzerindeki Etkileri

Kıyametin evren üzerindeki etkisine değinen Kur'an insanlar üzerinde de çok büyük etki uyandıracağını bizlere haber vermektedir. Evren üzerindeki etkiler de zaten insanlara bu dehşetli anı anlatmak ve kesin gerçekleşeceğini hatırlatmak içindir. İnsanın daha önce görmediği bu olayın, bu değişik durumun insanlar için bir

---

398 Tekvîr, 81/1-6.
399 Tekvîr, 81/14.
400 Okuyan, *Kurana Göre Yedi Aşamada Ahiret*, s. 24.
401 Seyyid Kutub, *Kur'an'da Kıyâmet Sahneleri*, Çev., H. Fehmi Ulus, İstanbul, ts, s. 86
402 Kıyâme, 75/8-9.

şuur açılımının sağlayacağı, bütün insanların eşit bir şekilde bilgileneceği ifade edilmektedir.[403]

Kıyamet Kur'an'da korkunç ve dehşetli bir olay olarak ifade edilmektedir. Fakat inanmayan kimseler için zor[404] Allah'ın dilediği kimseler için kolay geçecek olan bir süreçtir.

"Sûrun üflendiği gün, Allah'ın diledikleri dışında, göklerde ve yerde bulunanlar dehşete kapılır, hepsi boyunları bükük olarak O'na gelirler."[405]

Kıyametin dehşeti ve zorluğu insanın hayal sınırlarını zorlayacak derecede tasvirlerle gözler önüne serilmektedir.

"Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Kıyamet sarsıntısı gerçekten büyük bir olaydır. Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutacak, her gebe kadın karnındaki çocuğu düşürecektir. Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin; çünkü Allah'ın azabı (kıyametin dehşeti) çok çetindir!"[406]

Gerideki bölümlerde izah ettiğimiz üzere yeryüzünde en merhametli ve en yüce sevgi anne ile evlat arasındaki sevgi ve merhamettir. Anneler yavrularını terk etmekten ve emzirmekten asla kaçınmazlar fakat burada anlatıldığı üzere kıyamet o kadar dehşetli bir gün ki anne evladını emzirmeyi unutacak, yine korku ve dehşet içerisine giren hamile kadın çocuğunu düşürecek. İnsanlar kıyametin dehşetinden sarhoş gibi gezeceklerdir.

"Gözler dışarı fırladığında"[407] "kamaşıp şimşek çaktığında"[408] "Yaklaşan gün konusunda onları uyar; çünkü dehşet içinde yutkunurlarken yürekleri ağızlarına gelmiş olacak; zalimlerin ne bir dostu, ne de sözü dinlenir bir şefaatçisi olacaktır."[409]

"Siz de inkârda direnirseniz çocukları ihtiyarlatan o günden kendinizi nasıl koruyacaksınız?"[410]

---

[403] Türcan, *Kur'an'da Ahiret İnancı*, s. 202.
[404] Müddessir, 74/10.
[405] Neml, 27/87.
[406] Hacc, 22/1-2.
[407] İbrâhim, 14/42.
[408] Kıyâme, 75/7.
[409] Mü'min, 40/18.
[410] Müzzemmil, 73/17.

Kur'an kıyametin dehşeti karşısında inkâr edenlerin durumunu ve ne halde olacakları bizlere zikretmektedir. Aynı zamanda insanlar şaşkınlık içerisinde ve ne yaptığını bilmez halde olacaklardır. "O gün insanlar sağa sola dağılmış kelebekler gibi olur."[411] ifadesi nereye gideceğini bilemeden her biri bir tarafa dağılması şeklinde yorumlanmıştır.[412]

Yine insanların bayılması ifade edilerek şöyle anlatılmaktadır;

> "(O gün) sûra üflenecek, ardından -Allah'ın diledikleri dışında- göklerde ve yerde bulunanların hepsi düşüp bayılacak; sonra sûra yeniden üflenecek ve onlar birden ayağa kalkmış, etrafa bakıyor olacaklar."[413]

Geride de ifade edildiği üzere "on aylık hamile develer salınacak"[414] ifadesi insanın kıyamet gününün tesiriyle en değer verdiği mallardan bile vazgeçeceği fakat sadece mal olarak değer verdiği şeylerden değil insanlardan, en yakınlarından kaçacağı şöyle ifade edilmektedir;

> "İşte o gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçar. O gün her kişinin işi başından aşkındır. O gün birtakım yüzler ışık saçar; Güleçtir, müjde almıştır. Birtakım yüzler de o gün toza toprağa bürünmüş; Kapkara kesilmiştir. İşte bunlar inkârcılardır, günahkârlardır."[415]

Seyyid Kutub bu ifadeleri şöyle yorumlamaktadır;

> "Bu sahnedeki korku kişiyi yakınlarından ayırıp tek başına bırakan psikolojik bir korkudur. Bu korkunun tesiriyle herkes kendini, kendi derdini düşünmektedir. Artık her ferdin başından aşan bir derdi vardır; kimseyi düşünecek durumda değildir."[416]

Yani kişinin sıkıntısı o kadar büyük ki en yakın insanlardan bile kopabilecek derecededir.

> Dost dostunun halini sormaz olur. Halbuki birbirlerine gösterilirler. Günahkâr kişi, o günün azabı karşısında ister ki oğullarını, karısını, kardeşini, kendisini koruyup

---

[411] Kâria, 101/4.
[412] Türcan, *Kur'an'da Ahiret İnancı* , s. 203.
[413] Zümer, 39/68.
[414] Tekvîr, 81/4.
[415] Abese, 80/34-42.
[416] Kutub, *Kur'an'da Kıyâmet Sahneleri*, s. 95.

barındıran bütün ailesini ve yeryüzünde kim varsa herkesi fidye olarak versin de kendisini kurtarsın![417]

Bu ifadelerden anlıyoruz ki kişi kıyamet günü öyle bir dehşet ve korkuya kapılacak ki bu dünyadaki bütün değerli şeyler fonksiyonunu yitirecek, her şey alt üst olacaktır.

Netice olarak söyleyebiliriz ki kıyametin insan üzerindeki korku ve dehşeti hayal sınırlarını zorlayacak derecede resmedilmiş, açık ve net bir şekilde gözler önüne serilmiştir.

2.3.2. Tekrar Diriliş

Kıyamet koptuktan sonra artık topyekün bütün insanların ahiret safhası başlamış olacaktır. Kur'an-ı Kerim'e göre birinci sûr üfleme olayında kıyamet kopacak ikinci üflemede ise tekrar diriliş olayı gerçekleşecektir. İnsanın normal algılama sınırlarını zorlayan bu olay sûrun üflenmesiyle aniden gerçekleşecektir. Bu kadar kısa sürede gerçekleşecek olan bu olay bir taraftan insanın acizliğini ortaya koyarken diğer taraftan da Allah'ın sonsuz kudretini ispatlamaktadır.

'(O gün) sûra üflenecek, ardından -Allah'ın diledikleri dışında- göklerde ve yerde bulunanların hepsi düşüp bayılacak; sonra sûra yeniden üflenecek ve onlar birden ayağa kalkmış, etrafa bakıyor olacaklar.'[418]

'Sûra üflenmiştir. Artık onlar kabirlerinden kalkıp rablerine doğru koşmaktadırlar. Derler ki: "Vay başımıza gelenler! Bizi yattığımız yerden kim diriltip kaldırdı? Rahmânın vaad ettiği işte bu! Peygamberler gerçekten doğru söylemişler!"[419]

İnsanlar kabirlerinden diriltilecekler ve bizi kim kaldırdı? Ne oldu bize? Gibi ifadelerle birbirlerine soru soracaklar. Bu da bize gösteriyor ki insanlar şaşkınlık içerisinde olacaklar ve Allah'ın vaadinin hak olduğunu tam anlamıyla idrak edecekler.

'Kıyamet vakti şüphe yok ki gelip çatacaktır ve Allah kabirde yatanları diriltecektir.'[420]

---

[417] Meâric, 70/ 10-14.
[418] Zümer, 39/68.
[419] Yâsîn, 36/51.
[420] Hacc, 22/7.

Bu ayette kin ‘men’ edatının ruh taşıyan insanı ifade ettiği dolayısı ile ruhların bedenlere iade edileceği ve öyle canlanacağı ifade edilmektedir. Fakat ayetlere bakıldığı zaman kabirlerde diriltilme değil kabirlerden diriltilme söz konusu olduğu dolayısı ile bu olayın ahiret mahşer şartlarında gerçekleşeceği söylenmektedir.[421]

‘Sizin hepinizin yaratılmanız da yeniden diriltilmeniz de sadece bir tek kişinin yaratılması ve diriltilmesi gibidir; Allah her şeyi işitir, her şeyi görür.’[422] İfadesiyle yine Kur’an-ı Kerim diriltilme hadisesinden bahsederek Allah için bu olayın çok kolay olacağını ifade etmektedir.

Geride de ifade ettiğimiz gibi bu olay insan aklının sınırlarını zorlamaktadır fakat Kur’an-ı Kerim bu konuda insanların anlayabileceği örnekler vererek olayın kesinkes gerçekleşecek bir olay olacağını beyan etmiştir.

> ‘Dediler ki: "Biz bir kemik yığını haline gelmiş, ufalanmışken yepyeni bir yaratmayla dirilecek mişiz, öyle mi?" De ki: "İster taş olun ister demir; İsterse canlanmasını aklınızın almadığı herhangi bir yaratık!" Bu defa da "Bizi tekrar hayata kim döndürecek?" diyecekler. "Sizi birinci defa yaratan" de. Sonunda onlar, sana alaylı bir tarzda başlarını sallayacak ve "Ne zamanmış o?" diye soracaklar. De ki: "Yakın olduğunu sanıyorum."[423]

‘Düşünseler ya, ilk yaratışta acze düştük mü? Buna rağmen onlar yeni bir yaratma konusunda şüphe içindeler.’[424]

İfadeleriyle diriltilmeyi inkâr edenlere cevaplar verilerek akla hitap eden yöntemlerle diriliş hadisesi kolayca ispatlanmıştır.

> ‘Kendi yaratılışını unutup bize örnek getirmeye kalkışıyor ve "Şu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?" diyor. De ki: "Onları ilk başta yaratmış olan diriltecek. O yaratmanın her türlüsünü bilir."’[425]

Bu ayetlerin nüzul sebebi olarak; Mekke müşriklerinden bazıları dirilişi inkâr etmek ve Hz. Peygamber ile alay etmek için, eline çürümüş bir kemik parçası alarak

---

[421] Okuyan, *Kurana Göre Yedi Aşamada Ahiret* , s. 88.
[422] Lokman, 31/28.
[423] İsrâ, 17/49-51.
[424] Kaf, 50/15.
[425] Yâsin, 36/78-79.

bu çürümüş kemiklere kim can verecek diye alay ederler. Birisi şöyle söyler: "Böyle un ufak olduktan sonra Allah bunu diriltecek öyle mi?" Hz. Peygamber de; "Evet nitekim o seni öldürecek ve sonra diriltip cehenneme atacak!" cevabını verir.[426] Sonra ayet nazil olunca onlara ilk başta sizi kim yaratmışsa tekrar o diriltecek cevabı verilir.

Ayrıca yine insanların bu olayı anlamaları zihinlerine oturtabilmeleri için şu ifadeler önemlidir.

> 'Rüzgârları rahmetinin önünde müjde olarak gönderen O'dur. Nihayet o rüzgârlar ağır bir bulut yüklenince onu ölü bir memlekete sevkederiz. Orada suyu indirir ve onunla türlü türlü meyveler çıkarırız. İşte ölüleri de böyle çıkaracağız. Herhalde bundan ibret alırsınız.'[427]

> 'O ölüden diriyi, diriden de ölüyü çıkarıyor ve yeryüzünü ölümünün ardından canlandırıyor. İşte siz de böyle çıkarılacaksınız.'[428]

Anlaşıldığı üzere yeryüzünde ölü toprak canlanıp nasıl bitkiler çıkıyorsa ve ilkbahar ayında doğa nasıl canlanıp tekrar diriliyorsa insanlar da kabirlerinden aynı böyle çıkacaklardır. Bitkilerin topraktan çıkmaları kadar kolay bir şekilde bu hadise gerçekleşecektir.

Bütün bu zikrettiğimiz ayetlerden hareketle dirilişin aynı bedenle gerçekleşeceğini anlıyoruz. Yine şu ifade; 'İnsan, kemiklerini toplayıp birleştiremeyeceğimizi mi sanıyor? Evet, parmaklarına varıncaya kadar yeniden yapmaya gücümüz yeter.'[429] Dirilişin ruh ve beden aynı anda olacağını bizlere ifade etmektedir.

2.4. Ahiret Hayatının Evreleri

2.4.1. Haşr (Toplanma)

Ahiret hayatının, 'ba's' yani dirilişten sonraki aşaması olarak kabul edilen haşr kelimesi, sözlükte; "Bir topluluğu bulunduğu yerden zor kullanarak bir

---

[426] Komisyon, *Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, C. IV, s.514.
[427] A'râf, 7/57.
[428] Rûm, 30/19.
[429] Kıyâme, 75/ 3-4.

meydanda toplamak" anlamında kullanılmaktadır. Terim olarak ise, kıyamet gününde yeniden diriltilen varlıkların hesaba çekilmek üzere bir meydana sevk edilip toplanması anlamında tarif edilmiştir.[430]

Kur'an-ı Kerim'de bu hadiseye yönelik ifadelere bakıldığı zaman temel vurgu bu hadisenin hakikatine yönelik olduğudur. Hz. Âdem den beri bütün çağlarda yaşamış insanlar aynı anda toplanacaklar ve ne zaman olacağını sadece Allah'ın bildiği bir zamanda hesaba çekileceklerdir.[431]

"Rabbimiz! Muhakkak sen insanları geleceğinde asla şüphe olmayan bir günde toplayacaksın. Şüphesiz Allah sözünden dönmez."[432]

"Ve senin rabbin, onları kıyamette toplayıp bir araya getirecektir. O, hakîmdir, alîmdir."[433]

"O gün varıp durulacak yer Sadece rabbinin huzurudur."[434]

Yine Kur'an-ı Kerim'e göre insanlar mahşerde, dünyadaki bütün niteliklerinden sıyrılıp Sadece kul olarak toplanacaklardır. Makam, mevki, cinsiyet, renk, ırk gibi bu dünyadaki doğuştan getirdiği ya da sonradan kendisi kazandığı bütün özellikleri orada fayda vermeyecek, herkes eşit bir konumda Allah'ın huzurunda toplanacaktır.

"Göklerde ve yerde olan herkes istisnasız, rahmâna birer kul olarak gelecektir."[435]

"Ne Mesîh Allah'ın bir kulu olmaktan geri durur ne de yakın melekler. Büyüklenerek O'na kulluktan geri duranların hepsini Allah, yakında huzuruna toplayacaktır."[436]

Mahşer gününü anlatan bir başka sahne insanların orada saf saf olacağı ve kimsenin kimseye bir üstünlüğü olmayacağıdır.

"Artık hepsi sıra sıra rabbinin huzuruna çıkarılmışlardır (onlara): "Andolsun ki sizi ilk defasında yarattığımız gibi (tek başınıza) bize geldiniz. Oysa size asla bir buluşma zamanı tayin etmediğimizi sanmıştınız."[437]

---

[430] Süleyman Toprak, "Haşr", *DİA,* XVI, İstanbul, 1997, s. 416.
[431] Ceran, *Ahiret Hayatının Aşamaları* , s.73.
[432] Âl-i 'İmrân, 3/9.
[433] Hicr, 15/25.
[434] Kıyâme, 75/12.
[435] Meryem, 19/93.
[436] Nisâ, 4/172.
[437] Kehf, 18/48.

Kıyamet gerçekleştiği zaman geride de belirtildiği gibi, yeryüzü yarılacak, insanlar hızlı bir şekilde kabirlerinden çıkacaklar, kendilerini çağırana doğru hızla ilerleyecek ve huzurda toplanacaklar.[438] Ancak mahşer günü bazı kimseler sıkıntıda bazı kimseler ise mutlu ve huzurlu olacaklar. Yani mahşerin kaygısını dünyada çeken ve ona göre hayatını tanzim eden kimseler rahmanın huzurunda önemli elçi ve konuklar gibi yüzleri parlak ve sevinçli bir konumda haşredilirken, kâfir, zalim ve Kur'an'dan yüz çevirenler ise gözlerinin korkudan rengi değişmiş,[439] kör, sağır ve dilsiz, yüzleri kederli ve mutsuz, yüzlerini ateş bürümüş[440]bir şekilde haşredileceklerdir.

Yukarıda da ifade edildiği Kur'an-ı Kerim haşr ile ilgili detay bilgilerden daha çok haşrın gerçekleşmesine vurgu yapmıştır daha ayrıntılı bilgiler daha çok rivayet kaynaklı yollardan gelmektedir. Rivayetlere baktığımız zaman mahşer yerinin dümdüz bir yer olduğu; dağ tepe gibi yol gösterici hiçbir işaretin olmadı bir mekan olarak kepeksiz un gibi bembeyaz ve dümdüz bir alan olduğu tarif edilmektedir. Haşr esnasında insanlar ayakları çıplak ve üzerinde elbise olmamış bir şekilde olacak, izdiham ve sıcaktan dolayı bunalacaklardır, şeklinde mahşer tasvir edilmektedir.[441]

İnsanların mahşerde toplanacakları mekanı tam anlamıyla algılamak şu anki insan aklıyla zor olacaktır. Mahşer anında insanlar Allah'ın kahhar sıfatı karşısında aciz kalacaklar. İnsanların iradeleri ellerinden alınmış artık yeni bir boyutta insanlar kendilerini bulacaklardır.

"Bir gün gelecek yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek, insanlar gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'ın huzuruna çıkacaklardır."[442]

(Düşün) o günü ki dağları yürütürüz, yeryüzünü dümdüz görürsün. Onları da (dirilttiklerimizi) hiçbirini geride bırakmaksızın mahşerde toplamış olacağız.[443]

Yine mahşer günü ile ilgili olarak kâfirlerin sıkıntılı bir şekilde kör, sağır ve dilsiz olarak haşredilecekleri bildirilmektedir.[444]

---

[438] Kaf, 50/44.
[439] Tâhâ, 20/102.
[440] İbrâhim, 14/49-50.
[441] Toprak, "Haşr", *DİA,* XVI, s.417.
[442] İbrâhim, 14/48.
[443] Kehf, 18/47.

"Allah kime hidayet verirse doğru yolu bulan işte odur; kimi de hidayetten uzaklaştırırsa artık böylelerine Allah'tan başka destekçiler bulamazsın. Kıyamet gününde onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun süründürerek toplarız. Onların varıp kalacağı yer cehennemdir; onun ateşi zayıfladıkça yakıcı alevlerini çoğaltarak azaplarını sürdürürüz."[445]

Bu ifadelerden anlıyoruz ki haşr çok sıkıntılı dehşetli ve çetin olacaktır. Yine başka bir ayet grubunda Allah ile günahkar kimsenin diyaloğu şöyle ifade edilmektedir;

"Kim de beni anmaktan yüz çevirirse mutlaka sıkıntılı bir hayatı olacaktır ve onu kıyamet günü kör olarak haşrederiz."

O der ki: "Ey rabbim! Beni niçin kör olarak haşrettin? Halbuki daha önce gören biriydim." Allah buyurur: "İşte böyle! Sana âyetlerimiz geldiğinde onları unutmuştun, bu gün de aynı şekilde sen unutuluyorsun!" [446]

Bu ayetlerden anlıyoruz ki Allah mahşer gününü anlatırken yine insanları uyararak kendini görmezden gelenleri mahşer günü işte böyle cezalandıracağını bizlere haber vermektedir.

Gerideki ayette kör, sağır ve dilsiz olarak haşredilme ve bu ayetteki diyalog bazı kimselere göre çelişkili gibi görülmüştür. Fakat bu husus ba's ve haşr ile başlayacak olan kıyamet hallerinin değişik merhaleleriyle ilgili bir durum olduğu ifade edilmiştir.[447]

Bazı islam filozofları haşr konusunun cismani değil ruhani olacağını ifade etmişler.[448] Fakat Kur'an-ı Kerim'e göre geride de ifade edildiği gibi, ruh ve beden birleştirilip öyle gerçekleştirileceği bildirilmektedir.

2.4.2. Hesap

Ahiret hayatının asıl belirleyicisi ve şekillendiricisi olan bu aşama, hakkında en çok ayet inen aşama olması aynı zamanda dünya ve ahiret hayatının temel felsefesini ortaya koyması bakımından büyük önem arz etmektedir. Bütün bu dünyaya gelişimiz ve ölümden sonra kaşılaşılacak aşamalar hep bunun içindir.

---

[444] Murselât, 77/35.
[445] İsrâ, 17/97.
[446] Tâhâ, 20/124-126.
[447] Toprak, "Haşr", *DİA,* s. 417.
[448] Toprak, "Haşr", *DİA,* s. 417.

Önceki bölümlerde ifade edildiği üzere Kur'an-ı Kerim'de; "Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu deneyerek göstermek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur. O, güçlüdür, çok bağışlayıcıdır."[449] şeklindeki ifadelerden anlıyoruz ki; Allah amelleri değerlendirecek ve hesaba çekecektir.

Haşr'dan sonra insanlar, öncelikle hesaba çekilmek için Allah'ın huzuruna çağrılacaklar. Hesap hızlıca başlayacak ve hiçbir kimsenin gizlisi, saklısı kalmadan, amel defterleri ile birlikte Allah'ın huzuruna gelecekler. Günahkarlara ne yaptığı değil neden böyle yaptığı sorulacaktır.[450] Allah kulların her yaptığı şeyi bilmektedir ve ona hiçbir şey gizli kalmaz.[451] Dolayısı ile hesap günü insanlara yaptıklarından dolayı Allah kendini şahit tutmuştur.

"Gerçek şu ki, iman edenler, Yahudiliği benimseyenler, Sâbiîler, Hristiyanlar, Mecûsîler ve şirke sapanların her biri hakkındaki hükmünü Allah kıyamet günü verecektir. Şüphesiz Allah her şeye tanıktır."[452]

Hesap aşaması ile ilgili Kur'an-ı Kerim'deki ifadelere baktığımız zaman ilk vurgulanan şeyin hesabın değişmez bir gerçek olduğudur, Şöyle ki;

"Eğer Allah isteseydi hepinizi elbette ki bir tek inanç topluluğu yapardı. Ama O, dilediğinin yoldan çıkmasına imkân verir, dilediğini de doğru yola iletir. Yapmakta olduklarınızdan dolayı kesinlikle sorgulanacaksınız."[453]

"Rabbine andolsun ki yaptıklarından dolayı muhakkak surette onların hepsini sorguya çekeceğiz!"[454]

Hesap aşamasının mutlaka gerçekleşecek olmasını ifade eden ayetlerin yanı sıra bu aşamada bütün kararları verecek olan Allah'tır. O gün bütün sesler kısılacak sadece Allah ve Allah'ın izin verdiği kimseler konuşacak, hiç kimse içinde bir şey gizleme imkanı bulamayacaktır.

"O gün herkes çağırıcıya uyar; ondan kaçıp kurtulma imkânı yoktur. Rahmânın heybetinden sesler kısılmıştır; artık çok hafif sesler dışında bir şey işitemezsin."[455]

---

[449] Mülk, 67/2.
[450] Ceran, *"Kur'an-ı Kerimde Ahiret Hayatının Aşamalarını Anlatan Kavramların Tasnif ve Tahlili"* s.83.
[451] Nisâ, 4/63.
[452] Hacc, 22/17.
[453] Nahl, 16/93.
[454] Hicr, 15/92-93.

"Ruh ve meleklerin saf saf olup durduğu o gün, rahmânın izin verdiklerinden başkası konuşamayacak; konuşan da doğruyu söyleyecektir."[456]

Kur'an-ı Kerim'de, hiçbir kimsenin başka bir kimsenin günahını üstlenmeyeceği ifade edilmektedir.[457] Hesap aşamasında da heskes kendi yapmış olduğu işin, davranışın hesabını kendisi verecektir. Orada dünyadaki gibi karışıklık olmayacak kimseye zulmedilmeyecektir.

"Öyle bir günden korkun ki, o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez; hiç kimseden şefaat kabul olunmaz, hiçbir kimsenin yerine başkası kabul edilmez; onlara asla yardım da yapılmaz."[458]

"De ki: "Bizim işlediğimiz suçlardan dolayı siz sorumlu olmayacağınız gibi sizin yapıp ettiklerinizden ötürü de biz hesaba çekilmeyiz.""[459]

Hesap aşamasında kişinin bu dünyada değer verdiği dünyalık hiçbir şeyin orada bir karşılığının ve faydasının olmadığı bildirilmiştir. İnsan inancı ve ameli ile baş başa kalacak ve buna göre sorgulanacaktır.

"Andolsun ki, sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geleceksiniz ve (dünyada) size verdiğimiz şeyleri arkanızda bırakacaksınız. Sizin hakkınızda ortaklarımız sandığınız şefaatçilerinizi de yanınızda görmeyeceğiz. Andolsun, aranız açılmış, (tanrı) sandığınız şeyler sizi bırakıp gitmiştir."[460]

Bu dünyada her nimetin bir sorumluluğu vardır ve bundan dolayı hesaba çekilecektir. Allah insana yukarıdaki bölümlerde anlatıldığı gibi akıl, irade, duygu başta olmak üzere sayısız nimet bahşetmiştir. Ve bundan da hesaba çekeceğini bildirmektedir.

"Nihayet o gün nimetlerden elbette sorguya çekileceksiniz."[461]

Hesap günü gerçekleşecek olan ilahi mahkemede, yukarıda ifade edildiği gibi Allah kendisini şahit tutmuştur. Fakat sadece Allah'ın şahitliği değil, kişinin kendi kendine şahit olabileceği de ifadede edilmektedir. Çünkü kişiyi en iyi kendi vicdanı bilir.

---

[455] Tâhâ, 20/108.
[456] Nebe, 78/38.
[457] Fâtır, 35/18.
[458] Bakara, 2/48.
[459] Sebe', 34/25.
[460] En'âm, 6/94.
[461] Tekâsür, 102/8.

"Her insanın sorumluluğunu omuzuna yükledik. Kıyamet gününde insana, açılmış vaziyette önüne konulacak olan bir kitap çıkaracağız. "Oku şimdi kitabını! Bugün kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter"[462]

"O gün insana yaptığı ve yapmadığı her şey hakkında bilgi verilecektir. Artık insan, mazeretlerini sayıp dökse de kendine kendisi tanıktır."[463]

Hesap günü kişi sadece diliyle değil tüm organlarıyla şahitlik edecektir. Daha doğrusu dil, el, ayak ve deri gibi organlar Allah'ın izni ile konuşacaklar ve kendileri ile yapılan günahlara şahitlik edeceklerdir. Kişinin amelleri nasıl kitabında yazıyor ise her eylemde yanında olan organların şahitliğine de vücut kitabı denilmiştir.[464]

"O gün onların ağızlarını mühürleriz; yapmış olduklarını elleri bize anlatır, ayakları da tanıklık eder."[465]

Hesap günü insanlar tek tek sorguya çekildikleri gibi toplum olarak da sorguya çekilecekler ve her toplumun başında bir şahit olarak peygamberler bulunacaktır.[466]

"Yine o gün her ümmetin içinden kendileri hakkında birer tanık çıkaracağız; seni de bu kimseler hakkında tanık yapacağız. Bu kitabı sana her konuda açıklama getiren bir rehber, bir hidayet ve rahmet kaynağı, Allah'a gönülden bağlananlar için bir müjde olarak indirdik."[467]

"Her ümmetten bir şahit çıkarıp, "Kesin delilinizi getirin!" diyeceğiz. O zaman anlarlar ki hakikat Allah'a mahsustur ve uyduraageldikleri şeyler (putlar) kendilerini bırakıp gitmişlerdir."[468]

Hesap aşaması ile ilgili diğer bir özellik hesabın bu dünyadaki gibi mahkeme olmadığıdır. Hesap çok hızlı bir şekilde gerçekleşecektir. Yeryüzüne ne kadar insan gelmiş ise o kadar insanın hesabının sanki tek bir insanın hesabı gibi hemen gerçekleşecek ve aynı zamanda kimsenin kimseyi beklemeyecek, sadece kendisi

---

[462] İsrâ, 17/13-14.
[463] Kıyâme, 75/13-15.
[464] İbrâhim Yıldız, "Kur'an'da Hesap Günü Şahitleri", *Diyanet İlmi Dergi,* Ankara, 2017, S. 4, s.69.
[465] Yâsîn, 36/65.
[466] Ceran, *"Kur'an-ı Kerimde Ahiret Hayatının Aşamalarını Anlatan Kavramların Tasnif ve Tahlili"*, s.88.
[467] Nahl, 16/89.
[468] Kasas, 28/75.

hesaba çekiliyormuş gibi bir hisse kapılacak kimsenin hesabına şahit olmayacaktır.[469]

"Sonra insanlar gerçek sahipleri olan Allah'a döndürülürler. Bilesiniz ki hüküm yalnız O'nundur ve O, hesap görenlerin en çabuğudur."[470]

2.4.2.1. Mizan

Sözlükte; bir şeyin ağırlığını tartmak, tahmin etmek, ölçüye vurmak anlamlarına gelen mizan, dini terminolojide; ahiret hallerinin belli bir merhalesinde, mükelleflerin sorguya çekilmelerinin tamamlayıcı bir işlemi olarak ceza veya mükafatı gerektiren amellerin kemmiyyet açısından değerlendirilmesi şeklinde ifade edilmiştir.[471]

Mizan, adaleti temsil etmektedir. Dolayısı ile hesap günü adaletin şaşmayacağı vurgulanmak istenmiştir. Çünkü insanlar günlük hayatta neyin fazla neyin az olduğunu adil bir şekilde ölçmek için teraziyi kullanırlar, dolayısıyla Allah insanlara kendi anlayabilecekleri yöntemle anlatarak sevap ve günahların da tartılacağını ifade etmiştir.[472]

Mizan aşaması hesap aşamasının içinde gerçekleşecek olan bir aşamadır. İnsanlar toplandıktan sonra Allah'ın huzuruna çıkarılacaklar, Allah insanların işlediği günah ya da sevaplara şahitlik yapacak; kendisi, organları, peygamberler şahitlik yapacaklardır. Günah ve sevapları kendilerine söylendikten sonra, yapılmış olan amellerin hayırlı ve şerli olanlarına değer biçilmesine yani tartılmasına geçilecektir.

"Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız; artık kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez. Yapılan, bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu getirir ortaya koyarız. Hesap görücü olarak biz yeteriz."[473]

Ahiret sahnelerine Allah'ın en önemli vurgusu hak ve gerçek olmasıdır. Burada da mizanın hak ve gerçek olduğu bizlere vurgulanmaktadır. Kimin tartısı ağır

---

[469] Ceran, *"Kur'an-ı Kerimde Ahiret Hayatının Aşamalarını Anlatan Kavramların Tasnif ve Tahlili"* s. 99.
[470] En'âm, 6/62.
[471] İsfahânî, *Müfredât*, s. 868.
[472] Okuyan, *Kurana Göre Yedi Aşamada Ahiret*, s. 201.
[473] Enbiyâ, 21/47.

gelirse onun kurtuluşa ereceği ifade edilmektedir. Tartıları ağır gelenler kolay bir hesabın ardından sevdiklerinin yanına dönerken tartısı hafif gelenler ise üzülecekler ve hesapları ağır geçecektir.

> "O gün ölçü-tartı haktır. Artık kimin tartıları ağır gelirse işte onlar kurtuluşa erenlerdir."[474]

> "Kimin tartılan amelleri ağır gelirse, İşte o mutlu bir hayat içinde olur."[475]

> "İşte o gün gerçek egemenlik rahmânındır ve o gün inkârcılar için çok zor bir gün olacaktır."[476]

> "O zaman kimlerin tartıları ağır gelirse işte bunlar kurtuluşa ermiş olacaklar. Tartıları hafif gelenler ise kendilerini ziyan etmiş olanlardır. Onlar cehennemde ebedî kalacaklar. Ateş yüzlerine vuracak, orada dudakları çekilmiş, dişleri görünür bir halde bulunacaklar."[477]

Ameller tartıldıktan sonra hükmün verilmesinden önceki son aşama Allah'ın tasarrufu aşamadır. Yukarıdaki bölümlerde Allah'ın sevdiği kişiyi bir mertebeye koyması ve onun amelleriyle o mertebeye ulaşamaması durumunda, Allah'ın ona sıkıntı vermesini, böylece o mertebeye ulaştırmak istemesini ifade etmiştik.

Yine Allah Kur'an-ı Kerim'de dilediği kullarının dilediği günahlarını bağışlayacağını, bu kulların amelleri cennete girmeye yetmese bile Allah rahmetiyle muamelede bulunup günahlarını örteceğini ifade etmektedir. Fakat yine bunun keyfi değil hikmete binaen olacağı, asıl mertebeyi yine kişinin kendisi belirleyeceği ifade edilmektedir.[478]

> "Biz, iman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanların (önceki) kötülüklerini mutlaka sileriz ve onları yaptıklarının daha güzeliyle ödüllendiririz."[479]

> "Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur."[480]

---

[474] A'râf, 7/8.
[475] Kâria, 101/6-7.
[476] Furkân, 25/26.
[477] Mü'minûn, 23/102-104.
[478] Ceran, *"Kur'an-ı Kerimde Ahiret Hayatının Aşamalarını Anlatan Kavramların Tasnif ve Tahlili"*, s. 91.
[479] Ankebut, 29/7.

Allah'ın bağışlamasının yani karar vermeden önce kişi üzerinde tasarruf kullanmasının başka bir sebebi de büyük günah işlememektir. Büyük günahları işlemekten kaçınan kulların küçük günahlarını Allah'ın örteceği ve affedeceği ifade edilmekte ayrıca, kişinin amellerinin arkasındaki asıl müsebbibi olan kişinin niyeti de hesap zamanında kararın verilmesinde etkili olacaktır.

> "Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi değerli bir yere koyarız."[481]

Allah kendi tasarrufunu da kullandıktan sonra hüküm verecek ve verilen hükme kimsenin itirazı olmayacaktır. İnsanlar memnun olduğu gibi melekler de memnun olacaklar ve Allah'ın adaletine şahitlik edeceklerdir.

> "Meleklerin de rablerine hamd ile yüceliğini dile getirerek arşın çevresini kuşattıklarını görürsün. Böylece insanlar arasında doğruluk ve adalet ölçüsüne göre hüküm verilir ve şöyle denir: Bütün övgüler âlemlerin rabbi olan Allah içindir."[482]

2.4.2.2. Amel Defteri

Kur'an-ı Kerim'de hesap aşamasında, insanın her türlü eylemlerinin yazılı olduğu bir kitabın olduğunu ve mizan kurulduğunda bu kitabın ortaya konup okunacağını haber verilmektedir. Kulların amellerine Allah'ın, meleklerin, organların şahitlik ettiği gibi amel defterlerinin de şahitlik edeceği söylenmektedir. Bu defterler hafaza melekleri tarafından yazılmakta, kullar öldüğünde dürülmekte ve mizan günü açılmaktadır.[483]

> "Her insanın sorumluluğunu omuzuna yükledik. Kıyamet gününde insana, açılmış vaziyette önüne konulacak olan bir kitap çıkaracağız."[484]

> "Bütün toplulukları diz çöküp boyun eğmiş olarak göreceksin. Her topluluk kendine ait defterin başına çağrılacak, o gün yaptıklarınızın karşılığını göreceksiniz. "Bu, size gerçeği söylemekte olan kitabımızdır, biz bütün yaptıklarınızı kaydetmekte idik" denilecek."[485]

---

[480] Nisâ, 4/48.
[481] Nisâ, 4/31.
[482] Zümer, 39/75.
[483] Yıldız, "Kur'an'da Hesap Günü Şahitleri", s. 66.
[484] İsrâ, 17/13.
[485] Câsiye, 45/28-29.

Kur'an-ı Kerim'de 'kitab' olarak ifade edilen, çok ince titizlikle ve dünyada yapıp edilenlerin en ince ayrıntısına kadar tutulmuş olan amel defterleri delil olarak insanlara sunulacaktır. En basitinden en önemlisine kadar yazılı olması hesabın çok ağır olacağını göstermenin yanında Allah'ın adaletinin de göstergesi olacaktır.

> "Artık kitap (amel defteri) ortaya konmuştur; suçluların, onda yazılı olanlardan korkuya kapılmış olarak, "Vay halimize! Bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!" dediklerini görürsün. Böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır. Rabbin hiç kimseye haksızlık etmez."[486]

Bu defterlerin isimleri de Kur'an-ı Kerim'de zikredilmekte, iyilerin ve kötülerin defterinin farklı olacağı ifade edilmektedir. İyilerin defteri 'illiyyin', kötülerin defteri ise 'siccin' olarak ifade edilmektedir.

> "Hayır, hayır! Şüphe yok ki erdem sahiplerinin kaydı illiyyîndedir. Bilir misin nedir illiyyîn? O, Allah'a yakın olanların görüp durdukları, (ameller) kaydedilmiş bir defterdir."[487]

> "Doğrusu şudur ki, günahkârların yazısı muhakkak siccîndedir. Siccîn nedir, bilir misin? O (ameller), kaydedilmiş bir defterdir."[488]

Ayrıca amel defterleri kişilere sağ ve sol taraflarından verilecektir. Sağ tarafından verilenler sevinçli ve mutlu olacaklar, sol tarafından verilenler ise üzüntülü ve kederli olacaklardır.

> "Kitabı sağ tarafından verilen kimse der ki "Alın kitabımı okuyun; Doğrusu ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum." Artık o, hoşnut olacağı bir hayat içindedir;"[489]

Görüldüğü üzere dünyada salih amel işleyenler orada huzurlu ve mutlu olurken, günahlara dalan kimseler de mutsuz ve huzursuz olacaklardır.

2.4.2.3. A'râf

Ahiret hayatının önemli ve çok tartışılan kavramlarından birisi olan A'râf kelimesi duvar, sur, perde gibi bir şeyin en üst yeri anlamına gelen 'urf' kelimesinin

---

[486] Kehf, 18/49.
[487] Mütaffifîn, 83/ 18-21.
[488] Mütaffifîn, 83/7-9.
[489] Hâkka, 69719-21; Hâkka , 69/25-27; İnşikak, 84/7-12.

çoğuludur.[490] Kur'an-ı Kerim'deki ifadesiyle A'râf cennet ve cehennem arasındaki duvar ya da sûrun en yüksek kısmı anlamına gelmektedir.[491] Kur'an-ı Kerim'de yalnızca A'râf suresinde iki ayette geçen A'râf hakkında birçok tartışma meydana gelmiştir.

> "İki taraf arasında bir perde ve A'râf üzerinde de herkesi simalarından tanıyan adamlar vardır ki bunlar, henüz cennete girmedikleri halde (girmeyi) uman cennet ehline, "Selâm size!" diye seslenirler."
>
> "Gözleri cehennem ehli tarafına döndürülünce de, "Ey rabbimiz! Bizi zalimler topluluğu ile beraber bulundurma!" derler."
>
> "A'râf ehli, simalarından tanıdıkları birtakım adamlara seslenerek derler ki: "Ne topladığınız güç ne de taslamakta olduğunuz büyüklük size bir yarar sağladı."[492]

Ayetlerde görüldüğü üzere A'râf halkının cennete giremediği halde cennete girmeyi uman kimselere selam size dediği, cehennemlikleri görünce de Allah'a niyazda bulunarak bizi zalimlerle birlikte bulundurma diye dua edecekleri ifade edilmektedir.

A'râf halkının kimler olduğu tartışılmış ve bu konuda birçok görüş ortaya atılmıştır.

1- En çok kabul edilen görüş iyi amelleri ile kötü amelleri tartıda eşit olan ve cennete ya da cehenneme gideceğini amelleriyle belli olmayan fakat Allah'ın lütfu ile cennete girecek olan müminlerdir.

2- Müminlerle kâfirleri birbirinden ayıran meleklerdir.

3- Melekler veya peygamberlerdir.

4- Cennete ya da cehenneme giremeyecek olan kimselerdir. Bunlar kendisine tebliğ ulaşmadan ölen kimseler, çocuk yaşta ölen kimseler gibi tarif edilir.

A'râf halkının günah ve sevapları eşit olan kimseler olduğu görüşü islam alimlerince kabul edilen en kuvvetli görüştür. Kur'an-ı Kerim'de mizanda amellerin ağır ya da hafif gelmesinin sonucu cennet ya da cehennem olarak ifade edilmiş fakat eşit olması durumunda ne olacağı açıklanmamıştır. Ayetteki ifadeden de anlaşıldığı

---

[490] İsfahânî, *Müfredât,* s.560.
[491] Yusuf Şevki Yavuz, "A'raf", DİA, İstanbul, 1991, III, s. 259.
[492] A'râf, 7/46-48.

üzere A‘râf halkı da cenneti arzulamakta fakat girememektedir. Cehennemlikleri görmekte ve Allah’a yalvarmaktadır. Dolayısı ile buradaki A’râf halkından kasıt günahları ve sevapları eşit olanlardır. Şeklinde ifade edilerek bu görüş temellendirilmiştir.[493]

Fakat bu görüşe şöyle bir eleştiri getirilerek A’raf ashabı cennete ya da cehenneme giremeyecek kimseler olamaz. Çünkü daha cennete ya da cehenneme girememiş kimse cennetliklere selam size ya da cehennemliklere ‘kibriniz size fayda sağlamadı’ diyecek pozisyonda değildir. Dolayısı ile A’râf halkı melekler ya da peygamberlerdir. Şeklinde ifade edilmiştir.[494]

A’râf halkı aynı zamanda selam vererek iltifat edecek ve cehennemlikleri de adeta kınayacaktır. Dolayısı ile peygamberler ya da meleklerden olması muhtemeldir.

2.4.3. Karşılık (Cennet- Cehennem)

Hesap ve hükümden sonra ahiret hayatının son evresi olan amellerin karşılığını bulması, iyi ve güzel davrananlar için cennet, kötü ve isyankarlar için cehennem olarak bizlere ifade edilmektedir. Kimi insanlar için sevinçli kimi insanlar için hüzünlü olacak bu son, Kur’an-ı Kerim’e göre kaçınılmaz bir sondur.

Amellerin karşılığı aşaması, Allah’ın insanlara vermiş olduğu hür irade ve akılla, sergiledikleri bilinçli tercihlerinin bir karşılığı olacaktır. İnsanlar dünyadaki davranışlarının iyi ya da kötü karşılığını eskizsiz alacaklardır. Konu ile ilgili ayetlere bakıldığı zaman tehdit, uyarı, müjde ve teselli vardır.

> “Herkesin yaptığı iyiliği de işlediği kötülüğü de önüne konmuş olarak bulacağı gün, (insan) ister ki kendisi ile kötülükleri arasında uzun bir mesafe bulunsun. Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor. Allah kullarına çok şefkatlidir.”[495]

> Hayır! Kim bir kötülük işler de kötülüğü kendisini çepeçevre kuşatırsa işte bu kimseler cehennemliktirler; onlar orada ebedî olarak kalırlar.[496]

---

[493] Ceran, *“Kur’an-ı Kerimde Ahiret Hayatının Aşamalarını Anlatan Kavramların Tasnif ve Tahlili”*, s.215.
[494] Necdet Ünal , “Kur’an-ı Kerim’de A’raf ve A’raf Halkı”,*Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, S.1, s. 51.
[495] Âl-i ‘İmrân, 3/30.

"Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu (karşılığını) görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu (karşılığını) görür."[497]

Hesap ve hüküm aşamasından sonra artık insanlar kitabını okuyacak, hüküm verilecek, bazı insanlar sevinçlerinden yüzleri parlayacak, bazıları ise üzüntüden yüzleri kapkara kesilecektir. Müjdesini alanların yüzü gülerken, akıbetinin kötü olduğunu öğrenen de üzüleceklerdir. Yani hüküm verildiği zaman insanların yüzlerinden, simalarından belli olacaktır.

> "O gün birtakım yüzler ışık saçar; Güleçtir, müjde almıştır. Birtakım yüzler de o gün toza toprağa bürünmüş; Kapkara kesilmiştir. İşte bunlar inkârcılardır, günahkârlardır."[498]

> "Bir gün ki nice yüzler ağaracak, nice yüzler de kararacaktır; yüzleri kararanlara, "İman ettikten sonra kâfir mi oldunuz? Öyle ise inkâr etmiş olmanız yüzünden tadın azabı!" (denir). Yüzleri ağaranlara gelince, onlar Allah'ın rahmeti içindedirler; orada onlar ebedî kalacaklardır."[499]

İnsanın bu karşılıkları almasının sebepleri Kur'an-ı Kerim'de açıklanırken, İnsanı ateş ehli kılan sebebin genel olarak hesap gününü bilinç altına atması ve görmezden gelmesidir. Cennet ehli olmanın sebebi ise genel olarak iman ve salih amel olarak ifade edilmiştir.[500]

> "Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık; onun için insanlar arasında adaletle hükmet; nefsin isteklerine uyma, sonra seni Allah yolundan saptırır. Kuşkusuz, Allah yolundan sapanlara, hesap verme gününü unutmaları yüzünden çok ağır bir azap vardır."[501]

> "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara ne mutlu! Varılacak güzel yurt onlar içindir."[502]

Ahiret yurdunda insanların alacakları bu karşılığın genel adı cennet ve cehennemdir. Kur'an-ı Kerim'e bakıldığı zaman cennet ve cehennem tabakaları,

---

[496] Bakara, 2/81.
[497] Zilzâl, 99/7-8.
[498] Abese, 80/38-42.
[499] Âl-i 'İmrân, 3/106-107.
[500] Ceran, *"Kur'an-ı Kerimde Ahiret Hayatının Aşamalarını Anlatan Kavramların Tasnif ve Tahlili"*, s. 104.
[501] Sâd, 38/26.
[502] Râd, 13/29.

makamları ve isimleri vardır. Kimi zaman azabın ya da nimetin türüne göre, kimi zaman azabın ve nimetin şekline göre bu isim verilmiştir.

2.4.3.1. Cennet

Arapçada c-n-n kökünden türeyen 'örtmek' anlamına gelen cennet kelimesi bitki ve ağaçları ile toprağı örten bahçe anlamına gelmektedir. Ahiret hayatında müminlerin yurdu olarak tarif edilen cennetin böyle adlandırılmasının sebebi genel olarak dünya bahçelerine benzemesi veya eşsiz ve güzel nimetlerini insanın idrak etmekte zorlanması dolayısıyla olduğu ifade edilmektedir.[503]

Cennet Kur'an-ı Kerim'de farklı isimlerle anlatılmış insanların davranışlarına göre çeşitli cennetlerin ve çeşitli makamların olduğu ifade edilmiştir.

2.4.3.1.1. Cennetin Makamları

1- Cennet: Ahiret yurdunda saadet mekanının genel adı olarak ifade edilen cennet tüm bu nimetlerin verileceği ve sunulacağı, hesabın sonucunda mükafat sahiplerinin sevk edileceği yer olarak tarif edilmiştir. Cehennem kelimesinin zıttı olarak ele alınan cennet, Kur'an-ı Kerim'de 'cennât' şeklinde çoğul olarak cennetin mekan ve makamlarının çeşitlerine işaret etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de cennet kelimesi kullanılırken aynı zamanda cennetin nasıl bir yer olduğu da tarif edilmiştir.

> "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları da, içinde ebediyen kalmak üzere, altından ırmaklar akan cennetlere sokacağız. Orada onlar için tertemiz eşler vardır ve onları koyu bir gölgeliğe alacağız."[504]

2- Cennetü'n-Naîm: Refah huzur ve mutluluk anlamına gelen nimet kelimesinden daha dar kapsamlı bir anlamda kullanılan naim, insana mutluluk veren maddi ve manevi bütün güzellikleri ifade etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de 'Mutluluklarla dolu cennetler' anlamına gelen 'Cennetü'n- Naim' tamlaması on yerde geçmektedir.[505] Ayrıca bu cennetlere girebilmenin temel şartı iman, salih amel ve Allah'a karşı gelmekten sakınmak olarak ifade edilmektedir.

---

[503] M. Süreyya Şahin, "Cennet" *DİA,* İstanbul,1993, VII s. 374; Türcan, *Kur'an'da Ahiret İnancı,* s. 286.
[504] Nisâ, 4/57.
[505] Bekir Topaloğlu, "Cennet", *DİA,* İstanbul, 1993, VII s. 376.

"İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara rableri, inanmaları sebebiyle yol gösterir; nimetlerle dolu cennetlerde onların bulundukları yerin altından ırmaklar akar."[506]

"Şüphesiz Allah'a itaatsizlikten sakınanlar için rableri katında nimetlerle dolu cennetler vardır."[507]

"Allah'a saygısızlıktan sakınanlar ise, rablerinin kendilerine verdiğiyle mutluluk bularak cennetlerde ve nimetler içinde olacaklardır. Rableri onları cehennem azabından da korumuş olacaktır."[508]

3- Adn: 'ikamet etme ve ikamet edilen yer', demek olan 'adn' kelimesinin ikamet edilecek cennetler anlamına geldiği ifade edilmiştir.[509] Kur'an-ı Kerim'de on ayette cennât kelimesiyle tekrarlanmış ve özelliklerinden bahsedilmiştir. Adn cenneti öyle bir yerdir ki; Irmaklar, köşkler, meyveler, içkiler, giysiler gibi orada bulunanların zevk ve keyif içinde yaşayacakları nimetler bulunmaktadır. Ayrıca oraya gidenler mutluluk verici sözlerle karşılanacaklar ve burada salih kullara mutluluğun her türlüsü tattırılacaktır.

"Ancak tövbe eden, iman eden ve iyi davranışta bulunan kimseler böyle değildir. Bunlar hiçbir haksızlığa uğratılmaksızın cennete; çok esirgeyici olan Allah'ın, kullarına vaad ettiği, onların idraklerini aşan adn cennetlerine gireceklerdir. Şüphesiz O'nun vaadi yerine gelecektir"[510].

"İçinde ebedî olarak kalacakları, altından ırmaklar akan adn cennetleri! İşte günahlardan arınanların ödülü budur."[511]

4- Firdevs: Farsçadan Arapçaya geçtiği ifade edilen Firdevs kelimesi 'içinde üzüm bulunan bağ bahçe' anlamına gelmektedir.[512] Kur'an-ı Kerim'de ebedi olmasının yanı sıra iman eden ve salih amel işleyenlerin burada toplanacağı ve buradan çıkmak istemeyeceği ifade edilmektedir.

---

[506] Yunus, 10/9.
[507] Kalem, 68/34.
[508] Tûr, 52/17-20.
[509] Bekir Topaloğlu, "Cennet", *DİA.,* s. 376.
[510] Meryem, 19/60-61.
[511] Tâhâ, 20/76.
[512] Topaloğlu " Cennet", s. 377.

"İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, onlar için de konak olarak firdevs cennetleri vardır Orada ebedî kalacaklardır. Oradan hiç ayrılmak istemezler."[513]

"Müminler kesinlikle kurtuluşa ermiştir;" ; " Firdevs cennetine vâris olacaklar ve orada onlar ebedî kalacaklardır."[514]

5- Dâru's- Selam: 'Selamet yurdu' anlamına gelen cennetin bir adı bir özelliği olarak zikredilmektedir. Allah'ın rahmeti sayesinde azaptan kurtulanların gideceği yer hem de tüm mutlulukları içinde barındıran cennet olarak tarif edilmiştir.[515]

"Rableri katında onlara esenlik yurdu vardır. Ve yapmakta oldukları (güzel) işler sebebiyle Allah onların dostudur."[516]

"Allah esenlik yurduna çağırıyor ve dilediğini doğru yola iletiyor."[517]

6-Dâru'l-Mukâme: 'Sürekli kalınan yer çıkışı olmayan yurt' anlamına gelen 'mukame' cennetin içindeki bütün nimetlerin ebediliğine işaret etmektedir.[518]

"O ki bizi lutfuyla sonsuza kadar kalınacak yurda yerleştirdi. Orada artık biz ne bir yorgunluk duyarız ne de bize bir bıkkınlık gelir."[519]

7- Daru'l-Ahire: "son varılacak yer kalınacak son yurt" anlamına geldiği ifade edilmektedir. Muttakilerin ve bu dünyada her türlü sıkıntıyı çekmelerine rağmen imanı ve Allah'a karşı görevlerini yerine getirmeyi seçen müminleri bekleyecek olan yurt denilmiştir.[520]

"Dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir. Müttaki olanlar için şüphesiz ki âhiret yurdu daha hayırlıdır. Hâlâ akıl erdiremiyor musunuz?"[521]

Yine cennetin farklı isimleri farklı terkipleri 'emin makam' yani 'güvenilir yer'[522] 'Cennet'ü-huld' ebedilik yurdu[523], 'Mak'adı's-sıdk' 'doğruluk makamı'[524]

---

[513] Kehf, 17/107-108.
[514] Mü'minûn, 23/1-11.
[515] Ceran, *"Kur'an-ı Kerimde Ahiret Hayatının Aşamalarını Anlatan Kavramların Tasnif ve Tahlili."* s. 112.
[516] En'âm, 6/127.
[517] Yunus, 10/25.
[518] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili,* V, s.13.
[519] Fâtır, 35/35.
[520] Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, Beyrut, 1996, s.43.
[521] En'âm, 6/32.
[522] Duhân 44/51-52.

şeklinde ifadelerle anlatılmaktadır. Genel anlamda baktığımız zaman cennette hiçbir sıkıntının hiçbir üzüntünün olmayacağı, sadece mutluk ve huzurun olacağı haber verilmiştir.

2.4.3.1.2. Ödül Olarak Cennet

Kur'an-ı Kerim'de cennet anlatılırken öncelikle orada hiçbir korku ve üzüntünün olmayacağı;[525] yorgunluk, bıkkınlık ve usanç olmayacağı[526], ne boş bir söz ne de bir yalan işitirler.[527] Orada sadece esenlik ve mutluluk olacağı ifade edilmektedir. Cennetlikler orada hürmet ve selam ile karşılanacaklardır.[528] Ayrıca insanın hayal dahi edemediği her türlü nimet ve insana keyif veren her şeyin cennette olduğu insanın anlayacağı şekilde tasvir edilmiştir.

Cennet nimetlerinden söz edilirken insana cazip gelen her türlü yiyecek ve içeceğin olacağı şöyle ifade edilmiştir.

"Onlara canlarının istediği meyve ve etten bol bol veririz."[529]

Cennette bağ ve bahçelerin olacağı, her türlü meyveli meyvesiz bütün ağaçların bulunduğu, cennetliklerin istedikleri bütün meyvelerin bulunduğu ifade edilmektedir.[530]

Yine cennet anlatılırken Kur'an'da en çok kullanılan ifadelerden birisi de altından ırmaklar akan mekanların bulunmasıdır.

"Allah onlara, içinde ebedî olarak kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. Büyük bahtiyarlık işte budur."[531]

Ayrıca herhangi bir bozulma göstermeyen sudan ırmaklar, tadı değişmeyen sütten ırmaklar, süzme baldan ırmaklar, içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar,[532] cennetlikler için hazırlandığı ifade edilmektedir.

---

[523] Furkan, 25/15.
[524] Kamer, 54/55
[525] Bakara 2/38.
[526] Fâtır,35/35.
[527] Nebe, 78/35.
[528] Furkân, 25/75.
[529] Tûr, 52/22.
[530] Nebe, 78/32. Rahmân, 55/48. Mürselât, 77/42. Vâkı'a, 56/20.
[531] Tevbe, 9/89.

Lezzetli yiyecek ve içeceklerle beraber yataklar, yastıklar, döşekler ve koltuklarda oturacaklar ve keyif alacaklar.

Yeşil, hârikulâde güzel yastıklara yaslanmışlardır.[533]

Kabartılmış döşekler üzerinde (olacaklar).[534]

"(Onlara denecek ki:) "Yaptıklarınızın karşılığı olarak, sıra sıra dizilmiş koltuklara yaslanarak âfiyetle yiyin için." Ayrıca onları güzel gözlü eşlerle evlendireceğiz."[535]

Ayrıca hizmetçilerin ve hurilerin olacağı, hizmet edeceği başka bir nimet olarak ifade edilmektedir.

"Sedeflerinde saklı incilere benzeyen genç hizmetçileri etraflarında dönüp dururlar."[536]

"Ayrıca onları beyaz tenli, ceylan gözlü eşlerle birleştireceğiz."[537]

Onlara en güzel elbise ve zinetlerin olacağı;

"Allah'a itaatsizlikten sakınanlar ise güvenli bir yerdedirler; dostlarla karşı karşıya ipekli ve sırmalı elbiseler giymiş olarak cennetlerde ve su kaynaklarının başındadırlar."[538]

"İşte onlara, içinden ırmaklar akan adn cennetleri vardır. Onlar orada ince ve kalın ipekli yeşil elbiseler giyecekler; altın bileziklerle bezenecekler; orada tahtların üzerine kurulacaklardır. Ne güzel bir karşılık, ne güzel bir konak!"[539]

Cennete girenlerin bahçelerde ağırlanacakları ve dolayısı ile mutlu olacakları yine ayrıca ifade edilmektedir.

"İman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanlar güzel bir bahçede ağırlanırlar."[540]

Kur'an-ı Kerim'de cennet'in tasviri ile ilgili çok fazla ayet bulunmaktadır fakat biz burada konumuza ışık tutacak ölçüde cenneti genel hatlarıyla anlatmaya çalıştık. Genel olarak baktığımız zaman insanın hoşuna giden ve zevk veren her

---

[532] Muhammed, 47/15.
[533] Rahman 55/76.
[534] Vâkı'a, 56/34.
[535] Tûr, 52/19-20.
[536] Tûr, 52/24.
[537] Duhân, 44/54.
[538] Duhân, 44/53.
[539] Kehf, 18/31.
[540] Rûm, 30/15.

şeyin cennette olduğu, insanın orada her türlü nimeti ve lezzeti tadacağı, saadet içinde yaşayacağı ifade edilmiştir.

2.4.3.2. Cehennem

Cehennem kelimesinin kökeni hakkında kesin bir görüş olmamakla birlikte birkaç görüşten bir tanesi 'C-H-M' kökünden geldiği ve 'tecehheme' den türediğidir. Bu da asık suratlı olmak kişinin kaşlarının sıkıntılı bir şekilde asık olması anlamını ifade eder. Yine kelimenin Farsçadan ya da İbraniceden geldiği söylenmekle birlikte genel olarak lugat anlamı "derin çukur" olarak ifade edilmektedir.[541] Kur'an-ı Kerim'e baktığımız zaman genel olarak asi ve günahkar kulların cezalarını çekecekleri yer olarak tabir edilmektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere cehennem birtakım isimleri ve tabakaları varıdır.

2.4.3.2.1. Cehennemin Tabakaları

1- Cehennem: Cehennemin tabaları ifade edilirken en başta bu genel anlamda kullanılan cehennem kelimesi zikredilmiştir. Azabın en üst ve en hafif tabakası olarak zikredilen cehennem, ehli sünnete göre günahkar müminlerin cezalarını çektikten sonra çıkacakları yer olacaktır.[542] Belli bir süre ceza çekip sonra cehennemden çıkma hadisesi ihtilaflı bir meseledir. Genel olarak cehennem ahretteki cezaya bir bütün olarak verilen isim özele de en üst tabakayı oluşturan makamdır şeklinde ifade edilebilir.

"Ona, "Allah'tan kork!" dense gururu kendisini günaha sürükler. Ona cehennem yeter! Orası ne kötü bir yataktır!"[543]

2- Cahîm: 'Şiddetle tutuşmuş alevli ateş, kat kat yanan ateş, çukurda yanan büyük ateş' gibi anlamlara gelen cahim kelimesi azabın sürekliliğine işaret eden bir kelimedir. Bu ateş çok güçlüdür ve yanarken ses çıkarmaktadır. Bu ateşin korkunç yanma sesini insanların işitmesi de ayrıca bir azap türü olarak ifade edilmektedir. İnsanlar bu ateşten korkacaklar kendi nefes alıp verme sesleri bile değişecektir.[544]

---

[541] İsfahânî, *Müfredât,* s.209.
[542] Bekir Topaloğlu, "Cehennem" *DİA,* İstanbul, 1993, VII, s. 227.
[543] Bakara, 2/206.
[544] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* XII, s. 110-112.

Kur'an-ı Kerim'de "Cehennem ateşi harlatıldığında;"[545] ifadesi kullanılırken cahim kelimesi ile ifade edilmiştir.

3- Haviye: Yukarıdan aşağıya düşmek anlamında kullanılan haviye, düşülen yer, çok derin büyük çukur demektir.[546] Dolayısı ile cehennem çukuru anlamına gelen haviye Kur'an-ı Kerim'de bir yerde zikredilmekle beraber, aynı zamanda harareti yüksek ateş şeklinde tanımlanmıştır.

"Onu kucaklayacak olan hâviyedir. O nedir, bilir misin? Yakıp kavuran bir ateş!"[547]

4- Hutame: 'Kırmak ufalayıp tahrip etmek' anlamına gelen hutame[548] Kur'an-ı Kerim'de; 'Allah'ın yüreklere kadar tırmanın tutuşturulmuş ateşi' şeklinde kullanılmaktadır.

"Hayır! Andolsun ki o, hutameye atılacaktır. Nedir o hutame bilir misin? Allah'ın tutuşturulmuş ateşi! Uzatılmış direklere bağlı olarak içine hapsedildikleri, yükselip yürekleri saran ateş!"[549]

5- Lezâ: 'Halis ateş' anlamına gelen 'lezâ' Kur'an-ı Kerim'de 'derileri soyup kavuran' anlamında kullanılmaktadır.[550]

"Fakat ne mümkün! Bilinmeli ki o (cehennem) alev alev yanan, derileri kavurup soyan bir ateştir."[551]

6- Sair: 'Ateşi alevlendirmek' anlamına gelen 'sair' kelimesi,[552] Kur'an-ı Kerim'de fiil şeklinde ve cehennemin bir adı olarak geçmesiyle beraber sair, ateşin canlılığını ve sürekliliğini ifade etmektedir.[553]

"Allah inkârcıları lânetlemiş, onlara çok yakıcı bir ateş hazırlamıştır."[554]

"Cehennem ateşi harlatıldığında;"[555]

---

[545] Tekvir, 81/12.
[546] İsfahânî, *Müfredât,* s.271; Lane, Edward William, *An Arabic-Englısh Lexicon*, Beyrut, 1980. p.2. s. 679.
[547] Kâria, 101/9-11.
[548] İsfahânî, *Müfredât,* s. 410.
[549] Hümeze, 10474-9.
[550] İsfahânî, *Müfredât,* s. 329.
[551] Meâric, 70/15-16.
[552] İsfahânî, *Müfredât,* s.723.
[553] İsfahânî, *Müfredât,* s. 411.
[554] Ahzab, 33/64.

7- Sakar: ‘Şiddetli bir şekilde yakıp kavurmak’ anlamına gelen sakar kelimesi Kur’an-ı Kerim’de yaktığı şeyi tüketircesine tahrip etmekle birlikte sönmeyip yakmaya devam eden ve insanın derisini kavuran anlamında kullanılmaktadır.[556]

“Ben onu sekara (cehenneme) sokacağım. Sen bilir misin sekar nedir? Bitirir ama yok olmaya da bırakmaz; İnsanları kavurur.”[557]

Cehennemin bu isimlerinden başka isimlerle de Kur’an-ı Kerim’de geçtiği azabın şeklini anlatan ifadelerle de isimlendirildiğini söyleyebiliriz. Cehennem azabu’l-harik’ olarak geçmekte; yakıcı, yangın ve ateş anlamına gelmektedir.[558] Yine ‘hamim’ kelimesi[559] ile cehennem anlatılmakta ve ‘cehennemliklere içirilecek ve başından aşağıya dökülecek aşırı kaynar su’ anlamına gelmektedir. ‘Yehmun’, ısı derecesi yüksek kapkara duman anlamında, ‘semum’, kavurucu sıcak bir rüzgar, anlamında Kur’an-ı Kerim’de cehennemi anlatmak için kullanılmıştır.[560]

Ayrıca ‘helak yurdu’ anlamında ‘da’rü’l-bevar, kötü yurt anlamında suu’d-dar’, aşağıların aşağısı anlamında, ‘esfele sefilin’, kötü varış yeri anlamında, ‘bi’sel mesir’, ifadeleri benzetme ve sıfatlarla cehennemi ifade etmektedir.[561] Görüldüğü gibi Kur’an-ı Kerim’de ifade edilen cehennem ifadelerinden anlaşılacağı üzere genel anlamda ateş ve ateşin etkilerinden bahsedilmiş ve cehennemin kötü ve dehşetli bir yer olduğu belirtilmiştir.

2.4.3.2.2. Ceza Olarak Cehennem

Ahiret hayatının son aşaması olarak günahkâr kulların cezalarını çekecekleri yer olarak anlatılan cehennem çok sıkıntılı ve dehşet verici bir yer olarak anlatılmaktadır. Kur’an-ı Kerim’de cehennem anlatılırken genel anlamda ateşten bahsedilmektedir. Onlara verilecek cezalarda hep ateş ve sıcaklık söz konusudur. Yani durdukları ve yattıkları yer, giydikleri giysiler, ateş ile ilişkilendirilerek ifade edilmiştir.

---

[555] Tekvir, 81/12.
[556] İsfahânî, *Müfredât,* s. 414.
[557] Müddessir, 74/26-29.
[558] Buruc, 85/10.
[559] Vâkı’a, 56/93.
[560] Ceran, *“Kur’an-ı Kerimde Ahiret Hayatının Aşamalarını Anlatan Kavramların Tasnif ve Tahlili”,* s.109.
[561] Topaloğlu, “Cehennem” *DİA.,* s. 227.

"Ona, "Allah'tan kork!" dense gururu kendisini günaha sürükler. Ona cehennem yeter! Orası ne kötü bir yataktır!"[562]

"Şu ikisi rableri hakkında çekişip duran iki taraftır. Bunlardan inkârcı olanlar için ateşten giysiler biçilmiştir, başlarının üstünden de kaynar su dökülecektir."[563]

Ateşten yatak ve elbise ile birlikte cehennemin zorluklarından birisi de ifade edildiği üzere başından aşağı kaynar su dökülmesi olarak ifade edilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'e göre günahkârlar orada simalarından tanınacaklar, perçemlerinden ve ayaklarından yakalanacaklar.[564] Boyunlarına halkalar geçirilecek[565] ve sıra halinde zincire vurulacaklardır.[566] Halka ve zincirlerle cehennemin ortasına doğru sürüklenecekler.[567] Ateşe yaklaşacaklar ve müthiş derecede bir susuzluk çekecekler. Onlara yüzleri haşlayacak[568] ve bağırsakları parçalayacak derecede kaynar su içirilecek ve onlar ateşte devamlı kalacaklar.[569]

Başka bir ceza şekli olarak orada irin içirilecektir.

"(Azgınlar) cehennemde bir serinlik ya da susuzluk gideren bir içecek tatmazlar. Ancak (dünyada yaptıklarına) uygun karşılık olarak kaynar su ve irin tadarlar."[570]

Cehennemde ateşten oluşan hararete karşı onlara serinlemek yerine kaynar su verilir. Ayrıca gözlerden, derilerden akan irin, cerahat, ter, pis, nemli ve yapışkan şeyler tadarlar.[571] Ayrıca yine kavurucu bir azap olarak tarif edilen sıcak ve harareti artırıcı bir rüzgâr vardır.[572]

---

[562] Bakara, 2/206.
[563] Hac, 22/19.
[564] Rahmân, 55/41.
[565] Sebe', 34/33.
[566] İbrâhim, 14/49.
[567] Duhân, 44/47; Mü'min 40/7.
[568] Kehf, 18/29.
[569] Muhammed, 47/15.
[570] Nebe, 78/24-26.
[571] Ramazan Ramazanov, *Tûr Suresi Tefsiri, Cehennemlikler ile Cennetlikler ve Hz. Peygambere Yöneltilen İthamlara Cevaplar,* Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2018. s. 121.
[572] Tûr, 52/27.

Günahkarlara başka bir ceza olarak zakkum yiyecekleri ifade edilmektedir. Zakkum; cehennemde iğrenç olan bir yiyecek ya da cehennem ehlinin yiyeceği olarak tarif edilmektedir.[573]

> "Mutlaka zakkum ağacından yiyeceksiniz. Karınlarınızı onunla dolduracaksınız. Üstüne de o kaynar sudan içeceksiniz. Hem de susamış develerin suya kanmaz içişleriyle. İşte hesap gününde onların ağırlanması böyle olacak!"[574]

Başka bir azap şekli olarak kapkara bir duman altında olacakları[575] ve demirden sopalar olacağı[576], bununla azap çekecekleri ifade edilmektedir.

Görüldüğü üzere cehennemde müthiş bir sıkıntı ve korkunç bir azap olacaktır. Günahkarlar o kadar sıkıntı içerisinde olacaklar ki ölmek yok olup gitmek isteyecekler fakat onlara ölüm gelmeyecek ve azap sürekli devam edecektir.

> "Günaha batıp kalmış olanlar kuşkusuz cehennem azabında devamlı kalacaklar, azapları hafifletilmeyecek ve (kurtuluştan) ümit kesip susacaklar! Biz onlara haksızlık etmedik, kendilerine haksızlık edenler onlardır. "Ey Mâlik, rabbin bizim işimizi bitirsin!" diyecekler; o da "Burada kalıcısınız" cevabını verecektir."[577]

Genel anlamda baktığımız zaman cehennem kasvetli, dehşet verici ve insanların mutsuz olacağı, acı çekeceği bir yer olarak ifade edilmiştir.

---

[573] Ramazanov, *Tûr Suresi Tefsiri*, s.122.
[574] Vâkı'a, 52/52-56.
[575] Vâkı'a, 52/43-44.
[576] Hac, 22/21.
[577] Zuhruf, 43/74-77.

SONUÇ

İnsan şerefli varlık olarak yaratılmıştır. Genel anlamda ruh ve bedenden oluşan bir yapıya sahiptir. Ruh ve bedenin yanında çeşitli fonksiyonlar (akıl, irade vb. gibi) insanoğluna kodlanmış ve bu fonksiyonlar insan olmanın gereği olmuştur. İnsanı insan yapan beden ve ruhunun yanında akıl, nefs, düşünme, irade, duygu, gibi fonksiyonlar, insanı bu dünyada diğer varlıklara karşı yetkin kılmıştır. İnsanın bu yetenekler ile donatılması ona birtakım sorumluluklar yüklemiştir. Kur'an-ı Kerim'e göre insanın en temel sorumluluğu imtihan ve kulluktur. İnsanın sergilemiş olduğu ameller ve davranışlar ölüm ile başlayacak olan ahiret hayatında karşılığını bulacak ve sonuçlanacaktır.

İnsanın ham maddesi toprak ve sudur. Toprak ve sudan meydana gelen insan içinde yaşadığı dünyaya bağımlı, hem mânen hem bedenen eksik, aciz ve muhtaç bir varlıktır. Fakat yeryüzündeki akıl irade gibi nimetlerle beraber yeryüzünün de en şerefli varlığıdır. Bu yönüyle yaratıcının merhameti gereği başıboş bırakılmamış ve ona kulluk yeryüzünde de halifelik gibi birtakım sorumluluklar yüklenmiş ve bu görevleri en güzel şekilde yapması istenmiştir.

İnsanın fizyolojik yapısının yanında bir de ruhsal yapısı vardır. İnsan fiziki olduğu kadar metafiziksel bir varlıktır. İnsan makro kozmozun içinde o evrenin özeti bir mikro kozmozdur. Bu kozmoz "ruh" ile ifade edilir. Ruh, İslam kaynaklarında insana idraki ve hareketliliği veren fonksiyon olarak tanımlanmıştır. Kur'an-ı Kerim'de, Cebrail, melekler, vahiy, emir, hüküm gibi anlamlarda da kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de ölüm anında çıkacak olan şey 'ruh' kelimesi değil 'can've 'nefs' kelimeleriyle ifade edilmekte, ruhun kabzedilmesi meselesi daha çok hadis literatüründe ifade edilmektedir.

Ayrıca insanın psiko-sosyal yapısı bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de insanın bu yönüne de birçok vurgu yapılmaktadır. İnananların ruhlarının kabzedilirken hiçbir güçlük ve sıkıntı yaşamayacağını belirtirken, inkârcıların ise bu anı kolay atlatamayacağı birçok sıkıntı ve zorluğa katlanmak zorunda kalacağı ifade edilmektedir. Kur'an-ı Kerim ulvi değerler uğrunda ölenlerin ölmediklerini onların hayatta olduklarını ve rızıklandırıldıklarını belirtir. Bu islam düşüncesinde "şehitlik"

kavramıyla ifade edilir. Onun ulvi bir hayat sürdüğü ve bu uğurda hayatını feda ettiğine şahit olunduğu bağlamında kullanılmıştır. Yine insan sosyal bir varlıktır ve bu yönde çeşitli ilişkileri geliştirmiştir. Ölüm de insanların hayatında sosyal birtakım münasebetlerin oluşmasını sağlar. Yani kişi öldüğü zaman sosyal mecradan çekilerek sosyal alanda bir değişim ve dönüşüm sağlamakta, ölen kişi etrafındaki diğer insanlarda bir yoksunluk süreci meydana getirmektedir.

İnsan sevdiği kişiyi kaybettiği zaman üzülmekte ve birtakım psikolojik süreçler içine girmekte, ayrıca sevdiği kişi için birtakım cenaze ritüelleri gerçekleştirmektedir. İnsanların gerçekleştirmiş olduğu dua okuma, yemek verme, ölen kişi için birtakım ikramlarda bulunma gibi ritüellerin geride kalan kişilerin psikolojisine olumlu katkıda bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de bu konu ilgili bir delil bulunmamakla beraber böyle bir kültürün daha sonraları geliştirildiği, bazen cemiyette bu kültürün bidat seviyesine taşındığı görülmektedir.

Araştırmamız sonucunda Müslüman'ın ölüm karşısındaki tutumunun ölümü sürekli hatırlamak ve yani ölüme hazırlık yapmak, genel anlamda ölümü temenni etmemek ve ölüme sabır göstermek olduğu kanaatine vardık. Hz. Peygamber'in "Ölmeden önce ölünüz" hadisinden de anlaşılacağı üzere ölümü hayatımızda bir tatsızlık vesilesi değil, her an hesaba hazır olma, dünyada bir oto-kontrol mekanizması gibi algılamamız gerektiği ayetlerden de anlaşılmaktadır.

Kabir azabı konusunda Kur'an-ı Kerim'den getirilen deliller doğrudan kabir azabına işaret etmemekle birlikte müfessirlerin görüşleri ve sahih rivayetler dikkate alınarak bakıldığı zaman kabir azabının varlığı söz konusudur.

Kur'an-ı Kerim'de kıyametin çok dehşetli ve sıkıntılı bir an olduğu, gerçekleşeceği anda insana ve evrene tesir edip hızlı bir şekilde gerçekleşeceği anlatılmakta birlikte onun mutlaka gerçekleşeceği ve hak olduğu vurgulanmaktadır.

Ahirette insanın karşılaşacak olduğu merhaleler haşr, hesap, cennet, cehennem insanların anlayacağı şekilde temsili anlatımlar ile anlatılmış, aynı zamanda ona hazırlık yapılması gerektiği, hak olduğu ve mutlaka gerçekleşeceği vurgulanmıştır.

Çalışmamızda ele aldığımız ölüm ve ahiret insanın hayatındaki anlaşılması gereken önemli meselelerden birisidir. Çünkü kişinin dünya hayatının doğru algılanıp doğru yaşanmasında, ölümün ve ahiretin doğru algılanmasının önemli olduğu kanaatindeyiz. Kişi ölümü ve bu dünyaya geliş amacını doğru anlayıp kavradığı zaman kendisini de anlamış olacaktır. Kendisini bilen ve tanıyan insan da düzgün bir psikoloji ve ruh haliyle hayatını sürdürecek, hem bu dünyada hem de ahirette ebedi saadete erişmiş olacaktır.

KAYNAKÇA

ABDULBAKÎ, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ân,* Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2012.

ABDURREZZAK, Newfel, *Yevmu'l- Kıyame,* Kahire, 1969.

ACET, Semih, *"Hadislerde Ölüm Karşısında Müslüman Tavrı",* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, İstanbul, 2009.

AKYÜZ, Niyazi- ÇAPÇIĞLU İhsan, Ana başlıklarıyla din sosyolojisi, Grafiker Yay., Ankara, 2012.

AKALIN, Emel, *"Ölümün ve Ölmenin Sosyolojisi Üzerine Kuramsal Bir Çalışma",* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, Ankara, 2006.

ALPER, Hülya, "Kur'an'a Göre İnsanın Temel Sorumluluğu: Dinlemek ve Sözün En Güzeline Uymak", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, S: 12/1, 2014, s. (25-36).

ATAY, Hüseyin, "Kur'an'da İnsan Problemi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* S.6, 1995. s.(3-9).

AYDIN, Ali Rıza, "İnanma İhtiyacı ve Dini Ritüellerin Psikolojik Değeri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi,* C.:9, S.2, 2009, s.(87-100).

AYAN, Dursun, "Deprem: Ölümün Jeo-Sosyolojik Ontolojisi", *Düşünen Siyaset Detgisi,* S.4, 1999, s.(89-99).

ÂLÛSÎ, Şihabüddin Seyyid Mahmûd b. Abdullah el-Huseynî, *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesânî* (C. I-XVI), Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.

ASLAN Ömer, Kur'an'a Göre İnsan- Beşer Farkı, *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Elmi Mecmuası,* Bakü, 2006, s. (49-62).

BAĞÇECİ, Muhittin, "İnsanın Mahiyeti ve Ruhu", *Bilimname,* S.: 8, (2005), s. (33-50).

BEĞAVÎ, Ebû Muhammed Huseyn b. Mes'ûd, Muhyi's-Sünne, *Meâlimü't-Tenzîl fî Tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr ve diğerleri, Dâru't-Taybe, 1417/1997.

BEYZÂVÎ, el-Kâdî Nâsıruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl,* Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1418.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlmi Kelam,* Bilmen yay.: İstanbul, 2013.

BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî,* I-II, İstanbul 1981.

BURCU, Esra- AKALIN, Emel, "Ölüm Olgusu Üzerine Sosyolojik Tartışmalar", *Hacettepe üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* S: 8, Ankara, 2008.

CERAN, Zeynep, "Kur'an-ı Kerimde Ahiret Hayatının Aşamalarını Anlatan Kavramların Tasnif ve Tahlili" Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ağustos,2013.

DALKILIÇ, Mehmet, *İslam Mezheplerinde Ruh,* İz yay., İstanbul,2012.

DEMİRCİ, Mehmet, "Mutasavvuflara Göre Ölüm", *İslami Araştırmalar Dergisi,* S.3, Ankara, 1987, s.(89-104).

DÜZGÜN, Şaban Ali, *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan,* Otto yay., Ankara, 2016.

EBÜ'S-SUÛD, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-Imâdî, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm,* Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'lArabî, ts.

EĞEMEN Bedri Ziya, "Ölüm Üzerine", *AÜD,* Ankara, ts., s.(31-34).

El-CEVZİYYE, İbn Kayyım, *Kitabu'r-Ruh,* Çev.: Şaban Haklı, İz Yay., İstanbul, 2015.

El-CÜRCANİ, Ali b. Muhammed b. Ali, *Kitabü't-Tarifat,* Çev. Arif Erkan, Bahar Yay. İstanbul,1997.

ELMALILI, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili,* I-IX, Eser Neşriyat, İstanbul, 1971.

ESEN, Muammer, "İnsanın Halifeliği Meselesi" *AÜİFD.,* C. XLV, S. 1, 2004, s.(15-38).

EŞ-ŞA'RANÎ, Abdulvehhâb b. Ahmed, *Muhtasaru Tezkireti'l İmam ebî Abdullâh el-Kurtûbî,* Kâhire, 1310.

FERRÂ, Ebû Zekeriyya Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh b. Manzûr ed-Deylemî, *Meâni'l-Kur'ân,* Mısır, Dâru'l Mısrıyye, ts.

GAZALİ, Ebu Hamid, *İhya-u Ulumu'd -Din*, Çev. Abdullah Aydın, Aydın Yay, İstanbul, ts., C. (1-4).

GÖKA, Erol, *Ölme- Ölümün ve Geride Kalanları Psikolojisi,* Timaş yay., İstanbul, 2010.

GÜNCE, Gülseren, "Uyku" *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi,* S.: 1, (2011), s.(195-199).

HARMAN, Ömer Faruk, "Matem", *DİA.,* C.:28, TDV. Yay. İstanbul, 2003, s.(127-128).

HÖKELEKLİ, Hayati, "Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi", *UÜİFD,* C. 3, S.3, Bursa, 1991, s.(151-165).

ISFAHÂNÎ, Ragıb, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân,* thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Dâru'ş-Şâmiye, Beyrut, 2011.

İBN ATIYYE, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib b. Abdurrahman b. Temmâm el-Endelüsî el-Muhâribî, *el-Muharraru'l-Vecîz fî tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz,* Beyrut, Dâru'l-Kütübi'lİlmiyye, 1422.

İBN HANBEL, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-şeybânî, *el-Müsned,* I-IX, thk. Sıdki Muhammed Cemil Attar, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1991.

İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, *Sünenü İbn Mâce*, I-II, İstanbul, 1981.

İBN MANZUR, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrem, *Lisanü'l-Arap,* Dâru Sâdır, Beyrut, 1990.

İBN KESÎR, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî el-Basrî ed-Dımeşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (C. I-VIII), thk. Sâmî b. Muhammed Selâme, Dâru't-Taybe, 1420/1999.

İLHAN, Hatice, *"Ötenazi" Kavramının Ahlak Felsefesi Açısından İncelenmesi,* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011.

İMAMOĞLU, A. Vahit, "Uyku ve Ölümün Tabiatı ile İlgili Çağdaş Müslüman Yorumlarda Nefs ve Ruh Anlayışı" , *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S*: 13, 1997, s.(231-245)

KARAMAN, Hayreddin, ÇAĞIRICI Mustafa, DÖNMEZ İbrahim Kafi, GÜMÜŞ Sadrettin, *Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsir,* DİB. Yay. Ankara, 2014.

KARACA, Faruk, *Ölüm Psikolojisi,* Beyan yay., İstanbul, 2000.

KASAPOĞLU, Abdurrahman, "Kur'an'ın Amaçları Açısından Uyku Hakkında Bir Değerlendirme" *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi,* s.4, 2004 s.(45-77).

KIRCA, Celal, "İslam Dinine Göre Reenkarnasyon", *EÜİFD*, S.3 Kayseri, 1986, s. (226- 245).

KAYA, Murat, "Kabir Azabıyla İlişkilendirilen Âyetlerin Tahlil ve Değerlendirilmesi", *Usul İslam Araştırmaları Dergisi,* C.25, s.(160-199).

KOMİSYON, *Türkçe Sözlük,* Türk Dil Kurumu yay. Ankara, 2005.

KOÇ, Mustafa, "Ölüm Psikolojisi II", İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, S.9, 2002, s.(337-362).

KÖSE, Ali, "Travmalarımız Din ve Biz" *Diyanet Aylık Dergi,* S.313, Ankara, 2017, s.(71-74).

KUTLUER, İlhan, "Ruh", *DİA.,* C.:35, TDV yay. İstanbul, 2008. s.(197-199)

KUTLUER, İlhan, “İnsan” *DİA.,* C.:22, TDV. Yay. İstanbul,2000, s.(320-323).

KUTLUER, İlhan, “Düşünme” *DİA.,* C.:10, TDV. Yay. İstanbul,1994, s.(53-57).

KUTUB, Seyyid, *Kur’an’da Kıyamet Sahneleri,* Çev.: H. Fehmi Ulus, Beka yay., İstanbul, ts.

KÜBLER-ROSS, Elısabeth, *Ölüm ve Ölmek Üzerine,* Çev. Ekin Uşşaklı, April yay. Ankara, 2010.

LANE, Edward William, *An Arabic-Englısh Lexicon,* Beyrut, 1980.

MEVDUDİ, Ebü’l- A’la, *Tefhimü’l-Kuran,* Çev. Muhammed Han Kayani, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş, İnsan yay. İstanbul,1996.

MÜSLİM, b. el-Haccâc, Ebü‘l-Hüseyin el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim,* I-IV, İstanbul 1981.

NAZLI, Aişe Sıddıka, Kur’an-ı Kerim’e Göre İnsanın Duygusal Yönü, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, Samsun, 1999.

NESÂÎ, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasânî, *Sünenü Nesâî* (C. I-VIII) İstanbul 1992.

NESEFÎ, Ebü’l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, Hâfızu’d-Dîn, *Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl,* Beyrut, Dâru’l-Kelimi’t-Tayyib, 1419/1998.

NURBAKİ, Haluk, *İnsan Bilinmezi,* Damla yay., İstanbul, 2002.

OKUYAN, Mehmet, *Kur’an’a Göre Yedi Aşamada Ahiret,* Düşün yay., İstanbul, 2015.

OKUYAN, Mehmet, *Kur’an-ı Kerim’e Göre Kabir Kavramı ve Kıyamet-Ahiret Süreci,* Düşün yay., İstanbul, 2013.

ÖZDEŞ, Talip, *İslam’ın Evrenselliği,* Fecr yay., Ankara, 2008.

ÖZDEMİR, Metin, *İlahi Adalet ve Rahmet Penceresinden Kötülük ve Musibetler,* DİB. Yay., Ankara, 2015.

PEKER, Hüseyin, *Din Psikolojisi,* Çamlıca Yay. İstanbul, 2011.

RAMAZANOV, Ramazan, "Tûr Suresi Tefsiri, Cehennemlikler ile Cennetlikler ve Hz. Peygambere Yöneltilen İthamlara Cevaplar", UÜSBE, Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2018.

RÂZÎ, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hasen b. Hüseyn et-Teymî, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* (C. I-XXXII), Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420.

SUNAR, Cavit, "Beynimizin Ruhsal Mucizeleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C., 22, (1978), s. (158-200)

ŞAHİN, M. Süreyya, "Cennet", *DİA.,* C.:7 TDV. Yay. İstanbul, 1993, s.(374-376).

TABERÎ, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Gâlib el-Âmulî, Ebû Cafer (v. 310/923), Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân, Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.

TAŞPINAR, İsmail, "İslam'a Göre İnsanın Yaratılışı ve Yaratılış Gayesi", Tanrı İle İnsan Arasındaki İlişki Konulu Sempozyum, 2004, Sak matbaası, İstanbul, 2004, S.(1-10).

TİRMİZÎ, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *Sünenü't-Tirmizî,* Çağrı Yay., İstanbul, 1981.

TOPRAK, Süleyman, *Ölümden Sonraki Hayat,* Nur Basımevi, Konya, 1986.

TOPRAK, Süleyman,"Haşr", DİA.,C.:16, TDV. Yay. İstanbul,1997, s.(416-417).

TÜRCAN, Galip, *Kur'an'da Ahiret İnancı,* Aziz Andaç yay., Ankara, 2006.

TÜTÜN, Sevgi, *Ölümün İçindeki Hayat Hayatın İçindeki Ölüm,* Kayıhan yay. İstanbul, 2007.

TOPALOĞLU, Bekir, "Kıyamet", *DİA.,* C.:25, TDV. Yay. İstanbul, 2002,s.(516-522)

TOPALOĞLU, Bekir, "Cennet", *DİA.,* C.:7 TDV Yay. İstanbul, 1993, s.(376-386).

TOPALOĞLU, Bekir, Cehennem", *DİA.,* C.:7 TDV, Yay. İstanbul, 1993, s.(227-233).

ULUDAĞ, Süleyman, “Nefis”, *DİA.,* C.:32, TDV., Yay. İstanbul, 2006. s.(526-529)

ULUDAĞ, Süleyman, “Halife” *DİA.,* C.:15, TDV., Yay., İstanbul, 1997, s.299-300.

ÜNAL, Necdet, “Kur’an-ı Kerim’de A’raf ve A’raf Halkı”,*Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, S.1, s.(39-52).

ÜNVERDİ, Mustafa, “İslam’da Ahiret İnancı ve Reenkarnasyon”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2003.

YAPICI, Asım, *İslam’da Tövbe ve Dini Yaşamdaki Rolü,* Beyan Yay., İstanbul, 1997.

YAVUZ, Yusuf Şevki, “A’raf” *DİA.,* C.:3, TDV Yay. İstanbul, 1991, s.259.

YENSON, Mutahhar, *İnsan Biyokimyası,* Beta yay., İstanbul, 1984.

YILDIZ, Murat, *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir, 2006.

YILDIZ, İbrahim, “Kur’an-ı Kerim Hesap Günü Şahitleri”, *Diyanet İlmi Dergi,* S.:4, Ankara, 2017, s.(56-74).

ZEBÎDÎ, es-Seyyid Muhammed Murtaza el-Hüseyni, *Tacu’l-‘Arus min Cevahiri’l-Kamus, Kuveyt*: Kuveyt Hükümeti Matbaası, 1976.

ZEMAHŞERÎ, Ebü’l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, Cârullah , *el-Keşşâf an Hakâiki’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvîl* (C. I-VI), Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-Arabî, 1407.

ZEMAHŞERÎ, Ebü’l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, Carullah *Esâsu’l-Belâğa,* Daru’n-Nefâis, Beyrut, 1996, s. 43.

https://www.sabah.com.tr/gundem/2011/05/10/zincirlikuyudaki-ayet-mealini-kim-yazdirdi, (Erişim Tarihi, 06.08.2019)

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	: **Abdulvahap SÖNMEZ**
Uyruğu	: **Türkiye Cumhuriyeti**
Doğum Tarihi ve Yeri	: **20.12.1990/ ANTALYA**
e-posta	: **vhp_07@hotmail.com**

EĞİTİM

Derece	**Kurum**	**Mezuniyet Yılı**
Lisans	**Sivas Cumhuriyet Üniversitesi**	**2013**
Yüksek Lisans	**Sivas Cumhuriyet Üniversitesi**	**2020**

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	**Kurum**	**Görev**
2012	**Diyanet İşleri Başkanlığı**	**Din Görevlisi**

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı KPDS ( ) ÜDS ( ) TOEFL ( ) EILTS ( )